

Андрій КОНДРАТЮК

ДАВНІ ЛИСТИ

Повісті, оповідання, спогади, спостереження

Видавництво
"Волинські обереги"

2017

УДК 882
К 64

Редактор Борис Боровець

Друкується зі збереженням усіх лексичних
й орфографічних особливостей мови автора.

*Автор вдячний всім, хто морально і фінансово
допоміг у виданні цієї книги.*

Кондратюк А. І.

К 64 **Давні листи.** Повісті, оповідання, спогади, спостереження /
А. І. Кондратюк. – Рівне: Волинські обереги, 2017. – 152 с.

ISBN 978-966-416-520-1

До нової книги відомого сучасного українського письменника
Андрія Кондратюка увійшли повісті, оповідання, спогади, спосте-
реження, написані в останні роки.

УДК 882

ISBN 978-966-416-520-1

© Кондратюк А. І., 2017
© «Волинські обереги», 2017

Давні листи

повість

Думка, що повсякчас кружеляє, пульсує у нашій свідомості, ізроджує слово. Яке і було у початку.

Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос – більш нічого.

А серце б'ється – ожива,

Як їх почує!.. Знать, од Бога

І голос той, і ті слова

Ідуть меж люди!

Написав наш Кобзар у далекому Кос-Аралі.

Бо й справді. Думка людини б'ється потаємно. А зроджене слово уже спрямоване до ближніх, що нас оточують.

Як много важить слово. Промовив, написав інший наш клясик Іван Франко. Слово і лікує, слово і вбиває. Слово підносить знеможену людську душу, слово і в приниження, в упослідження повергає її.

Наші слова усамперед сягають свідомості людей, які перебувають поряд з нами. А якщо ці люди і ми у віддаленні. Тепер це не проблема. Досить прикласти малий апаратик, і ми уже чуємо голоси звіддалека, і нас почують на краю світа.

Але це тільки в останні десятиліття зійшла на нас така можливість, на радість чи на шкоду собі, що заблукалець у лісовій пущі о помочі сповіщає близьких своїх, і пастух із пастівника нагадує, що товар уже напасся, і він провадить його додому, а зухвалий мандрівець із далекого плавання у ручнім режимі фірмою керує.

Упродовж століть і тисячоліть, як тільки письмена з'явилися, то саме письмові знаки єднали людей у віддаленні. Царі у час війни обмінювались посланнями про можливість замирення і миру. І Послання Апостолів станули на всі часи перед лице людське, як свідкування про Спасителя і заклик до покаяння і прощення, до сповідання істини.

У Другому Посланні до учня Тимофія Апостол Павло, окрім настанов, зізнається:

«6. Бо я вже за жертву стаю, і час відходу мого вже настав... 9. Подбай незабаром прибути до мене... 21. Пильнуй прийти до зими.» (Друге Послання св. Апостола Павла до Тимофія, глава 4, вірші 6, 9, 21).

Аяк. На все свій час. А по весні нові квіти до життя спрямуються, процвітатимуть. Але світло тих далеких Послань і через дві тисячі літ освятиме нові покоління землян.

Із глибини перейдених часів світяться, промовляють і до нас давні листи.

Відважні мандрівці у листах із зачудуванням описували уперше забачені краєвиди і світи. Інші листи випромінюють шляхетні почуття любові до ближніх. Часто листи найповніше розкривають внутрішній світ і стан душі видатної особистості. Наша цікавість завжди спрямовується до таких листів. Листи Тараса Шевченка і Лесі Українки, листи Агатангела Кримського зі Сходу. Листи Моцарта і Роберта Шумана, листи з неволі... Запитали у листі нашого стринешного брата, що в Магадані каторгу відбував: «Як тобі живеться тепера, Стасіку?». «А дуже добре, – відповів бранець лихої долі. – Тільки деколи молодой картоплі хочеться».

А оден побратим нашого Стаська заблукалий то через десятиліття аж із самої Франції до роду признався листовно. Затим і тернові хустки американські став присилать. Родина й поспиталася у нього в листі: «Чи не хотів би ти, голубе, до нас приїхати да з родиною забачиться?». А він незагайно родині й одписав: «Я і он як би рад із вами усіма забачиться, але мені ще рано із Волохатим Левком зустрічатися». Родичі одразу натяк розшифрували, про все догадалися. Річ у тім, що Левко Волохатий загинув ще до війни, за перших советів був закатований.

Ось і до таких алегорій удавалися наші земляки у листах в жорстокий час тотального стеження за кожним порухом людської думки.

І я ізгадую. Коли нашого старшого брата Сашу сімнадцятилітнього на фронт спрямували, то з якою нетерпеливістю Батько, Мати й усі ми чекали листа, вісточки од нього. Чи кровиночка наша у лютій бойні іще пульсує неушкоджена. Ізнов коли брата Романа восени 1952 року у совєцьку армію покликали, мобілізували, то у Матері нашої об однім лиш думка снувалася, щоби його у холодні краї не повезли. І як везли брата Романа, то із кожної станції надходили його листи. А вже я утішав Матір, що везуть брата не на північ, а на південь, на Кавказ.

Із сивої давнини дійшло до нас нагадування про мужнього гінця, який, несучи важливу вістку, стратив у дорозі усі сили, але досяг, добувся цілі, листа передав і умер. Ізнов інший верхівець у поті чола женеться і встигає перед стратою людини показати грамоту про помилування.

А що казать. Як завжди побажану з'яву, стрічали у нас на хуторі листоношу. Хоча вістка бувала і різна. До передавання послань прилучалися і брати наші менші. За викарбуваними знаками птахи засвідчували ізвідки вони і куди прилітають. І як тут не згадати нашого мудрого пса Штригеля, що до нас на хутір привела його наша баба Лександра. Річ у тім, що наш Роман мав собі доброго друга Тихона аж за Правою дорогою. А Штригель був у друзів зв'язковим. Почепить Роман на шию Штригелеві записочку про чергову стрічу. А через годину пес із листом на шиї від Тихона уже і стукає лапою у сінешні двері.

І того пізноосіннього темного вечора спровадив Роман свогого посланця із листом до Тихона. Але ні увечері, ані крізь цілу ніч пес не повертався. Уранці Роман своїм ходом вирушив до друга. У рові при дорозі од нашого Штригеля одні кісточки і записочка zostалися окровавлені. Здогад зі смут-

ком нагорнувся. Голодний вовчисько перестрінув нашого улюбленця да й убрав його. Загинув, виконуючи службове доручення.

Отож, не вітри вольнії, але письменна упродовж століть і тисячоліть переносили у віддалення людські голоси. Це уже новітні технології майже витіснили людське листування, епістолярний жанр з ужитку. Тепер регулярно рекомендовані листи замісто дивідендів надсилають тільки ті хазяї, що до них ми спрямували, віддали свої ваучери.

Але інколи у нашій свідомості запульсує, заструменить потреба повернутися до пережитого минулого. І ми як знахідку, як першовідкриття перегортаємо, перечитуємо давні листи.

Упорядковуючи власний архів, я натрапив на в'язанки давніх уцілілих листів. І конверти, і листочки пожовтіли од часу і злежаности. Але поглянули вони на мене своєю манливістю. І став я їх розгортати да перечитувати. Плин часу якби зупинився. Ізродилися, нагорнулися спомини про події давні, про пережите.

Такі різні листи від різних людей, що на моєму путі зустрічалися. Листи казенні від установ. Про ситуації конфліктні. Як мене із горища, із сьомого поверху шестиповерхового дому намагалися витурити. Цілий пригодницький роман. Листи від людей, чиї фізичні сутності давно уже за далиною. А думки їхні світяться перед старіючим зором моїм. І оживають події і ситуації. В одних листах угадується стриманість у слові, в інших лукавість просвічується, може, і підступ, ще в інших вишумлює експресія.

Одна людина колись надіслала мені свої вірші для прочитання. Я прочитав, щось порадив і рекомендував перчитати «Соняшні клярнети». І ось одержав листа: «Ваш Тичина такий же шизофренік, як і ви».

Відкладаю такі листи убік, аби й спомини о тім відступилися у забуття. І поміж прощенням і покаанням нехай сходить, ізроджується просвітлення.

Та ось раптом зблиснув а геть зжовтілий конверт. У лівому куточку на ньому серед квітів дві пташечки яскравіють. Птахи свободи. Але такий упізнавано близький почерк. Лист написаний на село, яке ще тоді іменувалось під зінакшеною назвою «Першотравневе». На зворотньому боці конверта виразно проступили великі плями давнього ізсохлого клею. Здогад збудили. Листа перечитували. Вивідувальне око.

Нагадування ізродилось. Гай-гай, як давно те відбувалось, переходило. У початку іще сімдесятих років минулого століття. Це були неймовірно важкі роки у моєму переживанні цього світу. Без притулку, без праці, без засобів для проіснування. Вкрай підірване унаслідок випробувань здоров'я. Звільнилася конура на горищі шестиповерхового будинку, де я був приписаний. Хоч я і мав на неї законне право, але мене туди не впускали. Із сокирою виходили: «Порог переступиш, так кудрі твої і проч полетят».

І тоді моєю долею заопікувався Євген Сверстюк. Як посланник Господній, як рятівник мого життя у буквальному розумінні слова. Перед тим він уже читав рукопис мого роману «Дорога до матері». За його рекомендацією прихисток мені надала у своєму домі одна спочутлива родина. Я ночував у садку влітку. Там при стіні будинку була облаштована лежанка, постіль. Цей дім також перебував під пильним наглядом. І часто уночі я пробуджувався од гупання зухвало агресивних чужих кроків. Майже поряд. Але знаку своєї присутності не подавав, не виказував себе. Коли панові Євгенові о тім розповідав, то він також потвердив, що ці кроки чув майже поряд, коли там доводилось у бездомів'ї і йому ночувать.

Коли я підходив одного вечора до цього дому, нападники іззаду зіштовхнули мене із пагорба. Я закричав о

помочі. Моя права нога була підвернута. Травма виявилася важкою. Її наслідки несуть крізь ціле життя, відчуваю і тепер на схилі віку свого. Але найвідчутніше проступає травма свідомості.

А відтак і конфліктна ситуація виникла, із'явилась, витворилась, запульсувала із моїми благодійниками. Можливо, і від мене у моменті відступилась терпеливість. Нехай простить мені Господь. Приїхав старший брат і забрав мене до Батька на хутір. Під ту пору якраз помирили наші Мати. Я уже не застав їх серед живих. Матір в останню путь проводжали іще зі священником. Лагідне осіннє сонечко осявало умиролюблене, звільнене од страждань Материне лице. І сказав священник: «Який гарний покійник».

У зжуханні осінніх квітів і трав на мене нагорнулася на самотньому хуторі, увійшла у свідомість густа безвихідь і одчай. Травмована нога утруднювала моє пересування у просторі. Отоді я і написав листа Євгенові Сверстюку, що у ньому поклались такі мої сумні настрої і переживання. Можливо, не треба мені було турбувати нашого достойника своїм листом. І тепер так думаю. Адже до арешту Євгена Сверстюка залишалось кілька місяців. Ситуація була вкрай напружена. Можливо. Але тут і зустрічна думка біжить. Не було б мого листа, то не було б і оцього Євгенового. Виймаю із конверта і перечитую:

«Київ. 29/IX.

Андрію!

Надійшов Ваш несподіваний лист, з якого я нічого не зрозумів – чому Ви дома у батька, чому Ви не зайшли до мене, а написали листа?

Завжди Вам співчував і співчую, і дуже хотів би, щоб Ви мали відносну свободу для праці і виявлення своїх сил, яких Ви ще по суті і не міряли як слід. Як же справи з цією квартирою – Ви так написали, ніби все втрачено. А тим часом там, наскільки розумію, положення у Вас настільки законно

тверде, що Вам ніхто не може ні перешкодити, ні допомогти. А все ж таки треба було зайти – просто одвести душу.

Що стосується тих людей – Бог з ними, хай собі живуть, як хочуть. Не варто Вам зараз думати ні про вдячність, ні про кривду від них. Я розумію, це передусім з боку Вашого здоров'я – **тепло і добро зміцнює, холод і ненависть вбиває і виснажує**. Думайте, Андрію, про добре, про гарне і світле в житті, про тих живих і померлих, кого Ви любите. У Вас неодмінно все має добре скластися: у Вас є талант, любов до істини і до праці. У Вас є добре ім'я – а це дорожче, ніж велике ім'я. Бо велич можна набути, а честі не набуде ніколи той, хто її втратив. Думайте цілеспрямовано про гарне і велике, про головну працю свого життя – і це допоможе забути дрібне і неприємне, через що треба переступати і забути.

Хай Вам щастить на шляху добра – єдиному шляху, на якому було створено все, що є у людей.

Будете ізнов у Києві – заходьте.

Євген Сверстюк».

Це Микола Гоголь писав, здається, приблизно ось таке. Що найвище подвижництво, коли занепаłego у душі підняти. Й цю істину я звідав, осягнув на власних переживаннях. Лист Євгена Сверстюка майже крізь ціле моє свідоме життя стояв передо мною, утримував мене, коли я знесилювався і заломлювався у вірі в людину.

Ізгадюю. Ось ясний Великодній ранок. У хаті на самотнім хуторі тільки Батько і я. Слухаємо крізь глушіння святкове радійне пересилання із-за пагорба. Владика Мстислав згадує імена в'язнів сумління. Звучить й ім'я Євгена Сверстюка. Я розповідаю Батькові про його участь у моїй долі. Батько хрестяться, і ми у душі молимося за покутників істини.

Продовжую перегортати давні листи. Раптом серед них вигулькнула, сяйнула, засвітилася кольорова листівочка. Засніжені зелені ялинки. Й хатинки поміж ними лагідно

примостилися. Заінтриговано розгортаю листівочку. Написа вичитую: «Радісних свят і щедрого року 2006 Вам, пане Андрію, і щоб світ повертався Вам сонячним боком. Євген Сверстюк».

Гай-гай, коли те було, а осягання нечутно сходить на мене, що ніби щойно привітання до оселі спрямувалось.

Ізгадую. Коли помирав Євген Сверстюк, то внучка його сказала, промовила: «Як же, дідусю, я без Вас і буду». Євген відповів, відказав: «А я завжди буду з тобою». І моє серце засвідчує, що наш великий достойник завжди перебуває зо мною.

У початку сімдесятих років я написав рецензію на біографічну повість Анатолія Костенка про Лесю Українку. І подав її до журналу «Дніпро». Завідував критикою тоді у редакції журналу світлої пам'яті Володимир Соботович. Дуже лагідна і правдива людина, хоча уже тоді мав проблеми зі здоров'ям. У моїй рецензії були висловлені і деякі зауваження. Пан Володимир порадив мені: «Ці зауваження неістотні. Може, ліпше вилучити їх. Анатоль Костенко – колишній репресований. Він понад двадцять років перебував у таборах». Я не заперечував, погодився. Мою рецензію надрукували. І от одержав я подячне привітання від Анатолія Костенка.

Під ту пору Євген Сверстюк познайомив мене із Василем Федоровичем Лисенком, завідувачем відділу критики журналу «Вітчизна». До цього журналу я написав більшу статтю «Проблеми жанру». Про проблеми біографічного жанру, про природу художньої творчості. Стаття незагадно у черговому номері журналу і була надрукована.

Статтю помітив Анатоль Костенко. Про це нагадує мені також ізжовклий від часу лист. Літератор і запрошує мене виступити зі своїми міркуваннями щодо теми на якійсь нараді. І далі:

«Користуючись нагодою, хочу Вам подякувати за рецензію про Лесю Українку. Мені було дуже приємно, що молодий критик, без академічних звань, так свіжо й широко, до того ж досить розумно інтерпретує образ і творчість Лесі Українки.

Спасибі Вам –

Анатоль Костенко».

За давнім листом і нагадування зродилось, повстало. Анатоль Ілліч запросив мене до свого помешкання. Перед зором і тепер стоїть, вияснюється його велика бібліотека з акуратно впорядкованими стелажками. Не сказати б, що близькими друзями стали ми одразу, але однодумцями були. Інколи зустрічалися випадком на вулиці. Це ж він у похмурих сімдесятих роках під час однієї стрічі сказав, повторив знане: «Бывали хуже времена, но не было подлей».

Уже у новітнім часі зустрічалися ми і у Будинку творчості в Ірпені. І якось я помагав йому нести валізу до станції. Затим частенько перемовлялися і телефонічно. Анатоль Ілліч подарував мені упорядковану ним книгу про репресованих літераторів із дарчим написом.

Востаннє бачилися ми на станції метро. Анатоль Ілліч поспішав на зустріч із президентом Америки Клінтоном.

– А знаєте, скільки мені років? – запитав бадьорим голосом він.

– Та же знаю, – кажу. – Вісімдесят восьмий.

– Так, – дитинно посміхнувся Анатоль Ілліч.

А я о тім подумав, як часто Господь продовжує віку тим, що свої літа змарнували у концтаборах.

Коли потому я зателефонував доброму однодумцеві, то у слухавці почув інший голос: «А його вже нема».

Але у пам'ять серця вписується і його давній лист.

Ось серед конвертів стандартних показався і один синій нестандартний, по краях доволі пошарпаний, потертий.

Ліворуч на червоному тлі біла міточка «ДН» («Дружба народів»). На село також спрямований. Виразним твердим почерком заадресований, рекомендований. На зворотньому боці широкі вицвілі сиві плями від клею засвідчують, що листа також вивідувальники тоді прочитували. Яку ж небезпеку для могутньої імперії міг приховувати тоді у своїм вмісті сей зелений конверт. Виймаю. Листочок з емблемою фірми. Також на червоному тлі заголовними літерами «ДН» («Дружба народів», орган Союзу писателів СРСР). Перечитую:

«Уважаемый Андрей Иванович!

Со статьей, по-моему, теперь все в порядке. Будем готовить. Предложенную Вами рецензию на Г. Тютюнника ждем в конце января. Хорошо, если бы Вы уложились к этому сроку.

Наилучшие пожелания в Новом году.

З. Финицкая».

І кольорова листівочка із емблемою і зеленою ялинкою вигулькнула із конверта. Напис на ній усередині:

Дорогой товарищ!

Сердечно поздравляем Вас
с Новым, 1973 годом!

Желаем здоровья, счастья,
радости и прочной дружбы
с нашим журналом!»

Ізгадалося ізнов. Що таких листів я одержував тоді кілька. Може, ті попередні десь загубилися, а може, і сховалися у сувоях моїх паперів. Але цей був останній. І він нагадав мені про події давні.

Річ у тім, що мою статтю «Проблеми жанру», надруковану у журналі «Вітчизна», прочитали і в московському журналі «Дружба народів». І вона їм сподобалася. Зокрема прихильно зустрів статтю завідувач відділу критики Олександр Руденко-Десняк. Це син отого Олексі Десняка, що

про його роман «Десну перейшли батальйони» ми знали зі шкільної програми. Прихильної думки про статтю був і головний редактор журналу «Дружба народів» Сергій Баруздін. О тім і написала у своєму першому листі З. Фіницька. Лист цей з'явився, заяснив передо мною окрилюючою несподіванкою. І я запропонував, насмілився написати до журналу іще й рецензію на нову книгу Григора Тютюнника. Процитований вище лист З. Фіницької і був відповіддю на мою пропозицію.

А далі події розгорталися ось яким трибом. У скорім часі до Київа приїхав Олександр Олексійович Руденко-Десняк. Він заходив до мого комунального помешкання на горищі. Але мене дома не застав. Залишив тільки записочку, що чекатиме мене наступного дня у готелі «Москва» (тепер готель «Україна»). Тая записочка іще недавно десь вертілася, але тепер я її не знайшов.

Наступного дня ми і зустрілися в означеному місці. Олександр Олексійович показав переклад моєї статті, сказав, промовив при цьому:

– Взагалі то ми більше друкованого аркуша не виділяємо для статті, але для вас як для дебютанта виділили півтора аркуша. Стаття запланована на наступний номер...

Можна уявити собі, із яким нетерпінням я чекав тоді чергового числа журналу «Дружба народів». І щойно часопис засвітився у найближчому кіоску, одразу і придбав його. Але, – овва! – моя стаття там не висвітлилася. Не з'явилося її і в наступних двох числах. Тоді я набрався сміливості, зайшов до цека комсомолу, де мій колишній однокурсник з'єднав телефонічно мене із Москвою. Олександр Руденко-Десняк випередив моє запитання:

– Извините, Андрей Иванович! Мы очень перед Вами виноваты. Но больше всего перед Вами виновата сама жизнь...

От і все. І З. Фіницька уже ніколи не написала мені листа. Дійшла до мого усвідомлення імовірна очевидність. Що у Києві Олександр Руденко-Десняк із одного відомства, а може, і з кількох одержав суворого наказу: А. Кондратюка у журналі не друкувати. А затим і в Україні перестали друкувати мої статті і рецензії. Отак мої літературознавчі запоягання і студії скінчилися.

За літами, за новими сходинками у життєвім випробуванні усе те забулося. А от давній синенький конверт і нагадав.

З'яснів такий натруджено виразний почерк. Незаміною рідністю осяяло серце моє. Лист Богдана Пастушка. Він один із небагатьох, хто листа, аркуша складав спершу уздовж, а відтак і впоперек. Колись він мені пояснював, що усі аркуші, в першу чергу листи, треба складати саме отак. Десь він про це вчитав чи з інших канцелярських джерел дізнався. Богдан про все знав, як і його старший брат Ярослав. Хлопці спроможні були досягнути тільки середню освіту, але не кожний із освітою вищою міг із ними зрівнятися за рівнем культури й енциклопедичною назнаністю.

Але перш ніж забачити цих друзів, я багато начувся похвальних оповідей нашого Батька про їхнього діда Антона Терентійовича Сичика. Який це мудрий, розсудливий і поважний чоловік був не оно на село, а й на цілу округу. У 1913 році Антон Сичик, як і наш дядько Андрій, старший брат нашого Батька, виїхав, подався через море-океан в Америку на заробітки. А хто тоді у далекім світі побував, на того у нас дивилися уже з пошаною, як на чоловіка з-поміж гурту вирізняваного. Антон Сичик за Польщі мав лавку, торгував, але був чоловік правдивий, не одному поміч доброю порадою подав, і нікого не зобидив. Його дружина Ярина Порфирівна доводилася нам далекою родичкою. Двоє учених синів Антона Сичика загубилися, загинули у вирі другої світової

війни. Як відважний повстанець загинув і батько хлопців Антон Пастушок. Мати Надія Антонівна зосталася із двома синками, які від родива непевно трималися на своїх ногах, а під кінець покутного життя були скуті прогресуючою недугою цілковито.

Дідову натуру, ясний розум і розважливість успадкували й онуки Ярослав і Богдан. Богдан і виховувався при Дідові та Бабі.

Уперше забачив я Богдана Пастушка у вересні 1953 року, коли після закінчення семирічки у сусідньому селі пішов у восьмий клас нашої повної середньої школи. Він вирізнявся своєю тихою непевною ходою – поволеньки переступав із ноги на ногу, розхитуючись. Тільки потому і до мене дійшло, що хлопець сей обмежений у пересуванні, важкою недугою скутий. Може, смуток, що не такий, як у всіх, підступався до нього, але він до себе не підпускав його ніби завжди бадьорим настроєм. Принаймні так здавалося мені ізбоку. Інколи на великій перерві я заставав цього вирізняюванця у шкільній бібліотеці. Як він із кимось в шахи грав да жартами і примовками в обдумуванні час заповнював. І хоча, як з'ясується потому, ми були ровесниками, але Богдан уже перебував у випускному десятому класі, а я ж – тільки у восьмому. Випадком мимовільно, мельки наші погляди перетиналися, схрещувалися іще у школі, але з довірою підступилися ми один до одного, коли вже і я зі школою розпрощався. У році 1956-му, здається. Ізвідтоді упродовж півстоліття ми за кожної моєї нагоди і можливості бачилися, зустрічалися. А із віддалення спілкувалися листовно чи телефонічно потому. Де би не доводилось мені перебувати. На навчанні у Львові, затим у Рівному, Вінниці, Бухарі, у Владивостоці, в Уссурійську чи Київі. На жаль, на превеликий жаль, у розхристаному моему житті більшість Богданових листів загубилися. Поодинокі лиш зосталися,

збереглися. І це листи дуже змістовні, теплі, лагідні. Вони ізроджують, розпросторюють давні спомини про життя і світ.

Людське життя – високий дар Божий. І на нас покладено великий обов'язок. Провадити наше життя гідно. На жаль, ця істина не завжди увіходить в наше усвідомлення.

Кожним своїм подихом Богдан Пастушок утверджував високі цінності життя. Об одним лиш постійно билась думка його. Щоби усе у цім світі було добре. Як про це і нагадують нам євангельські настанови. «Поки маємо час, усім робімо добро» (Послання Святого Павла Гал., 6, 10).

Богдан був любитель усілякової техніки. І в цьому із ним у селі міг зрівнятися хіба що Іван Незамінний, що крізь ціле своє шістдесятилітнє життя був прикутий до візка. Вони і дружили. Коли з'являвся у дворі Іван у візку, зболене лице Богдана випромінювало несказанну радість.

Але особливо знався Богдан на автомобілях. І коли чиєсь авто у селі виходило із ладу, його негайно допроваджували у знаменитий двір великого покутника. Із вікна фахівець подавав поради, як і що робити. Котрі нетямущі заходили і в хату за роз'ясненням.

Як відійшли у вічність Дід із Бабою, господарка трималася на Богданові. Бо як же любив сей великий страдник, щоби усе у господарстві робилося доладно. Як пильнував він, на доброзичливців сподіваючись, щоби у дворі і коло хати завжди було прибрано і виметено. На стіні хати й табличка довго висіла «Двір зразкового порядку». А коли одної весни благодійниця із Башти скопала города їхнього, грядки поробила із розорами й городиною усіляковою засіяла, то Богдан уже не міг тес крізь вікно забачити. І тут саме я надійшов, навинувся. Одразу ж і просить він: «Пойди-но, голубе, подивися, що ж тая молодиця Баштанецька у городі повичворяла. Да намалюй мені». Я тут же й оглянув ідеально впорядкованого города. «А луччей быть і не може», – кажу. І намалював словами і на папері кожду грядочку.

Зболене лице Богданове запроменилося тихою радістю. Й вона довго осявала цілу хату.

Іще я був свідком, як за його мудрою порадою інші благодійники упорядковували, вважай, заново копали колодязя, уставляли нові бідони, круги. Другої весни доладного плота городили.

Майже столітня вирізнювана на все село хата Антона Сичика, немов благовісний світильник, приманювала людей. Обтяжені нерозв'язними проблемами ішли, спрямовувались до Богдана за порадою і розрадою. Якимсь був сказав друг, зізнався мені: «Якщо людина зайде у двір чи хату зі смутком або тривогою, то має вийти вона від нас заспокоена, а то і з радістю».

І моє серце потверджує. Якою потужною у збереженні життєвотворчого духу завжди виявлялася для мене поміч Богданова. Моє життя, що переходило у другій половині жорстокого двадцятого століття у постійному гонінні за художнє слово, було переповнене складними, часто заплутаними ситуаціями, перед якими я інколи просто розгублювався. І тоді я ішов до Богдана Пастушка за порадою та розрадою. Ми були одностудцями. І спільно у довірчій розмові кожного разу зринав, знаходився найобгрунтованіший рішенець. Що найпохмуріші, завихрені мої думи стишувалися, на тихі води випростовувались, і заспокоєння ісходило на серце. Бо незупинно життя продовжувалося, рухалося. І то неухильно незворотньо уперед, в грядущє. І слова дядка Михаїла-євангелиста ізнов ізгадувалися: «Якби наперед котрій людині в молоді літа хто таке кіно показав, що доведеться їй на своїм віку пережити, а ніколи ні за віщо жити не схотіла б. Але в тому то заковика, що усе таїною укрите. І людина поволі терпляче долає сходинку за сходинкою, до спасіння простуючи».

Богдана Пастушка любили діти. У їхньому дворі завжди юрмилися хлопчачки, школярі. Вони й тренувалися тут. Богдан

научав їх. Деякі із них потому стали відомими спортсменами у краї. Одного такого, але уже сивіючого, я позустрів якось випадком у Містечку. Спогади наші в одностайне забриніли про Богдана Пастушка. Як не вистачає нам тепер його присутності. По павзі мовчання і сказав, промовив сей мій молодший знакомець: «Цілковито німецький, а як щиро і сердно уболівав, опікувався він, щоби ми усі були і фізично досконаліми». Через думання моє перейшло. Який промовистий вірець християнської любові.

Богдан любив дорогу і широкий світ. Найщасливішим був для нього і той весняний теплий день, коли хтось зі знайомих водіїв-благодійників під'їжджав у двір, виносив страдника, садовив у машину. І стелилася дорога у ліс. Після зимового затворництва у хаті зболена душа розкошувала. Квітування і п'янки весняні пахощі зачаровували аж до утоми.

Ізгадую. Як одного ясного дня ранньої осені привезли Богдана до мене на Хутір. Доколя просторінь і лагідна тиша. Страдник чудувався умиротвореним Божим світом невимовно. Що подібного зачудування мені не доводилось зустрічати в інших людей.

У моєму архіві зберігається кілька десятків грубих зошитів зі щоденниковими записами Богдана Пастушка. Кожного дня протягом майже півстоліття він записував свої спостереження зі світа, про погоду. Який цей ріжнорухий світ дивний і прекрасний. У барвах і згуках, які злототканні ризи снує призахідне сонце у хмарах, і як, віщучи подих вільгості, відлунюють, перегукуються над Бором за рікою дальні громи. Є тут і цінні узагальнення зі спостережень за погодою на планеті, і висновки про те, як унаслідок нерозважливого господарювання людина змінює, зінакшує клімат. Поклались на папір, зафіксовано і найважливіші події у житті села. Спостереження переповіджені гарною нашою мовою. У багатьох моментах зблискують, як художне відкриття, такі яскраві поетичні картинки.

Востаннє бачив я Богдана Пастушка навесні 2007 року, за два дні до його відходу. Помирав страдник самотній у Дідовій хаті. «Ах, як легенько умирали Мати, як легенько умирав Славик. А мені судилося і умирати так тяжко...», – промовив у затаєнім одчаї.

Тепер і найменшого знака із колись манливого двору і світлої хати не залишилося. Трава забуття натомісць проростає. І в душах нових поколінь. Тільки щоденники да уцілілі листи нагадують про перейдене життя і будять спомини. Розгортаю одного з них і перечитую:

«Добрий день, голубе шизокрилий!

Пишу листа вже після неділі, – як звикле, новини в селі відбуваються в неділю: весілля, хрестини, танці, п'янки. Де п'янки, там бійки. Отакі то новини і потрясають село.

А от та повінь стала предметом розмов пощі на тиждень (а такий строк не всяка новина витримує!).

Дощі в нас пощі не перестають з травня місяця. Але у ті дні то вже ляло по-справжньому, Річка стала прибувати «в очах». На Башті почалося спершу. По Бродку стала йти так вода, що забила ту єдину трубу, що покладена замість мостка. І вся вода (а прорвалася навіть із Гала!) стала прибувати. Спершу зайняла Гані Степиної хату (ту, що біля мостка справа внизу). Сільське начальство повтікало, щоб не приймати ніякого рішення – копати соше.

Вночі вода зайняла хати вже далі – Квока, Ясеновича Володьку, Саші Селяху у хлів прийшла... Стали пливти дрова, затоплювало льохи... У Ясеновича насилу встигли вихватити бульбу і всяку гиншу продукту з льохи, як поросята (як він образно казав) стали здавати норми ГПО з плавання. Додумались пхати їх на вишки. Одне не побоялося висоти, плигнуло вниз і поламало ноги. Докололи. Вода зрівнялася із сошем і стала йти через його. Вода піднялася, що ще б 5 сантиметрів, і пішла б по підлозі. По дворі можна було

бродить у гумових чоботях помаленьку – щоб не набрати в халяви.

Потім люди плюнули на всі заборони (начальства так і не знайшли) і перекопали соше одне і друге (те, що до цегельного веде). В якихось півгодини вода з ревом розмила русло 3 метри глибини і метрів 7 ширини. І це, зваж, гупої ночі, дощ періщить, люди на дорозі, ніхто не спить... Вода стала спадать, а вже на ранок наїхало начальства (і районного) вести слідство. Хто дозволив копати соше? Хто копав?

А як стала річка займати отаву, буряки, солому... Люди стали просить, щоб дозволили забрать хоч свою долю, – бо ж косили отаву на десяту копицю – не сметь! Хай гине, а не чіпай! Ну, і ясно – що здужало пливсти – попливло...

А Д. хитрець. Він як побачив, що довів до ручки – буряки і картопля ще зараз у полі по добрій третині (та що бурячки, жито висипалось на полі, почорніло, то стали гонити корови по йому, і не давали пастися (бо вже добряча там вруна виросла!), а гонили, щоб скоріше столочить!), то став симулювать різні хвороби, валятись у лікарні, щоб вискочить сухим із води сієї і получить страховку (бо застрахований на 5 тисяч). Зробили видимість розбору, скинули секретаря парторганізації (перевели у Погорилівку директором школи, із 170 крб. на 200!). Відбувся вже один суд над тим сопляком, що розбив Д. шибку – 2,5 роки тюрми! Суд того, що відбивався від Д. і мазнув його вилками по голові, ще не був. Тому то вже 10 дадуть. Ті, що балувались ножиками, ще під слідством.

По других селах тоже позносило у заплавах, а Зарічн-нянський район то плавав добряче.

Будь здоров! 4/ХІІ-74.»

Гай-гай, коли тее усе відбувалося. Забулося, вивітрилось із старіючої пам'яті іще присутніх котрих у цьому світі очевидців. І тільки давній лист, давні виразні записи Богдана

Пастушка нагадують і новим поколінням про драматичні події і ситуації, які проносилися, пульсували, вишумлювали над нашим селом і світом колись. Письмена, малюнки літер доносять до нас далекі голоси.

А ось ластівочка. Гілочки ялинки сріберні. Білочка над шишечкою у розкошуванні схилилась. І яке доброзичливе, лагідне привітання. Ніби на усі часи перейдені і на ті, що перейти ще судилося:

«Шановний Андрію!

Здоровлю Тебе з Новим Роком! Бажаю здоров'я і надії, що в новому році буде більше щасливих днів, хороших людей!

То ж будьмо здорові!!!

Сичики, Пастушки.

1/I-82 р.»

І який виразний малюнок у передчутті весни:

«Здоров будь, Андрію!

Маємо весну – 1 березня сьогодні. І нічого, що мороз вночі був -12°C , і снігу випало, як доброю зимою – тільки-но що колгоспники поїхали санками – хоч душу відведуть!

Сніг хлопчаки з двору геть викинули, сонце морозик далі відганятиме.

Митя-лісник чергового вовка знов забив.

Гороб'ї починають гвалтувати по-весняному.

Як бачиш – прикмети весни кругом...

Отакі-то мене новини оточують.

Уклін від Баби. 1/III-82 р.»

А й іще.

«Здоровий будь!

Маємо 16, вівторок.

Вчора було Стрітєння, і вдень півень води під порогом не напився – значить, ще весна не скоро. Тобто, на Юрія (6 травня) віл не напасеться – прийде черга і до сіна.

Як ся маєш?

В нас все по-старому. День пройшов, і добре. Сніг, що був наверх, розстав, розлився в Річці від берега до берега, замерз і так льодом і стоїть – тобто лежить на землі.

Тепер гадають – а чи піде він з водою, чи зостанеться розтавати на місці?..

Інститутські всі наші вже відканікулювалися і поїхали гризти далі якщо не граніт науки, то щось м'якше.

Вечері у нас навіть дуже тихо в хаті – нема кому битись-коїтись.

Баба помаленьку. Я за неї наглядом.

А тобі бажаю кращого!

З уклоном Богдан Пастушок».

Ізнов листівочка:

«Мільйони щирих Новорічних побажань і поздоровлень будуть у сі дні.

Хай серед них і буде поздоровлення хорошій людині, Андрію Івановичу Кондратюку від такого собі Богдана Пастушка.

31/XII-74 р.»

Давно уже ніхто не вітає мене листівкою зі святами. Але на усі свята осявають мене давні привітання Богдана Пастушка.

Але усе на цім світі переходить. І яскраві, вирізнявані сліди змивають дощі часу. На наших очах невтримно змінюється предметний доокіл. І найменшого знака не

зосталося од світлого дому і гостинного двору Антона Сичика, де переходило і життя великих страдників. Трава забуття проростає на місці тім знаковім. І що найпечальніше, що проростає вона і в душах молодих поколінь. Бо «життя – не ті дні, що пройшли, а ті, що запам'яталися» (Габріель Гарсія Маркес).

Ось іще засвітився такий твердий, натужний, але нерівний, видно, зболений почерк. Одразу і пригадалося. Дні моєї молодості. 1965-ий рік. Я тоді іще був суспільно задіяний. Працював кореспондентом у Рівному від львівської молодіжної газети. Промінь надії іще не погас.

Мені із редакції переслали листа, що його написала із села дівчина важкої долі. Інвалід з дитинства. Просили відвідати її. І я незагайно виїхав у те село. Дівчина упродовж років була прикута до ліжка цілковито. Потому зіп'ялась на ноги і помаленьку пересувалась. Але подивувало мене: з якою твердою наступальною чіпкістю щодня трималася ця слабосила людина за життя і світ. Вона вишивала, самотужки опанувала грамоту, доглядала квіти й тішилася ними, фотографувала, писала вірші, малювала. Я підготував добірку її поезій і написав передне слово. Газета надрукувала. І це втішило авторку невимовно. Як написала вона мені. Затим її листи час від часу надходили мені упродовж десятиліть. І я на кожен лист відповідав їй. Не можу сказати, чи мої листи містили для цієї людини істотну підтримку. А от її листи у хисткий час занепаду духа і сумнівів, научали мене, повертали до осягання простих цінностей життя. Хочай би й оцей лист:

«29.V.76.

Добрий день, Андрію Івановичу!

Листа Вашого одержала, але, дізнавшись, що Ви находитеь на селі, з відповіддю не поспішала. Я трохи вільніша від роботи, і в таку пору люблю десь посидіти в

затишному куточку подвір'я, прислухаючись до щебету птахів і спостерігаючи, як повільно пробуджується день, насичений стоголосими звуками. Однак сьогодні з досвітку сиджу в хаті. Уночі покравав маленький дощ, і надворі враз дуже похолодніло. А я страх як не люблю, коли в святкові дні псується погода, бо разом з нею псується і мій настрій.

Живу, хазяйную помаленько. За день доводиться переробити десятки справ, і навіть поспати досхочу не можна, бо щодень треба підніматись разом із сонцем, а то і раніше. Село. Тут для кожного робота знайдеться. І все ж я не журуся, що живу на селі, а навпаки нізащо б не хотіла б поміняти його на місто. Там люди живуть якось відокремлено одне від одного, і для душі немає того простору, що на селі. Хіба ж замінить найталановитіший театральний співак голос соловейка! Щовесни, шоліта його чую, і не можу зіставатись байдужою до його пісень. А коли в лагідні літні ранки десь із гушавини лісу долітає голос зозулі, на душі стає якось аж урочисто. Я вже прожила стільки років, чимало перестраждала, зустрічалась з людською жорстокістю, але сама не можу бути байдужою до навколишнього світу, до природньої краси. І з року в рік вона мене однаково хвилює. Дивно, я навіть не підозріваю, що мої літа, як і в кожній людині, невпинно мчать вперед. Здається, залишилась такою ж, як і була, хіба що трошки посміливішала, бо частіше буваю серед людей.

Тепер випадає мені нагода побувати ще й в Києві. Мене запрошують ті люди, які мали і Вас колись-то провідати. Не знаю, як мені це вдасться, але, сказати правду, мені дуже хотілося б поїхати, помандрувати трохи. За довгі роки прикованості до постелі, я тепер ніяк не можу насититись волею. Мене так і тягне кожен день десь піти чи поїхати. Зваблює поїхати в Київ, що маю там знайомих не лише ту сім'ю. тепер вже і в редакції «Рідної природи» появились в мене друзі, і при бажанні можна було б і з ними зустрітись (якщо вистачить у мене сміливості). Поїздка намічається десь

на червень–липень. А зараз ми самі чекаємо гостей. Як і кожного року, має над'їхати з Макіївки моя сестра, а пізніше і племінниця. Словом, поживемо – побачимо.

Живу без особливих змін. Останнім часом багато малювала (в перерві від домашніх справ). Потрохи ще вишиваю і майже нічого не пишу. Трохи займаюсь фотографуванням, але за нестачею фотоплівок і ще дечого потрібного для виготовлення фотографій довелось це заняття на деякий час облишити. З одним погано на селі, що ніколи не дістанеш того, що тобі вкрай необхідно. Отак би, може, і навчилась дечому, так нікому вчити. І зробити те, що можеш, не завжди можливо. Я теж за можливості пораюсь на грядках, але дощі мало переходять, і холоднеча тримається, то не дуже та городина й росте.

Ви мені завжди так мало пишете, а я Вам он стільки надряпала. І це закономірно, бо ж жінки завжди люблять побалакати, тільки не всі чоловіки люблять цю балачку слухати. Можливо, набридла вона і Вам. То Ви вже пробачте мені, і в свою чергу постарайтесь написати мені більше.

Залишайтеся здорові! До побачення!

Ніна Учковська».

Уже з іншого листа ностальгічне за скороминущию проглядується:

«Ось уже й травень, але ця весна якась примхлива, а дні ідуть, і найкраща пора року так, мабуть, і пройде холодом, і негодою. Мені дуже жаль кожного минулого дня. Щоправда, будуть ще весни і теплі сонячні дні, але тих, що пройшли, вже ніхто не зможе повернути».

І віршик:

Вітерець мене обіймає,
Сонце ніжно цілує обличчя.
Соловей у садочку співає,
І немовби до себе кличе.

Але і втішливе, спочутливе ясніє іще з одного листа:

«...коли згадаю тих, що зовсім прикуті до ліжка, то мушу себе визнати щасливою в порівнянні з цими людьми. Я пишу, маюю, читаю, виконую ще безліч інших робіт, а іншим і це неможливе».

Ізнов філософічне:

«Коли скалічене тіло, то це ще не все, а от коли душа скалічена, то вже з тієї людини користі мало».

А й справді. Давній лист розпросторює спостереження над сучасним світом і людьми у ньому.

Ось зблиснув, заяснів такий каліграфічно виразний почерк, що тепер так і не пишуть. Упізнаю. Це Михайло Лендел. Закарпатець. Мукачевець. Великий схильник до спорту, до фотографування, до справедливості і правди.

У студентські літа ми всі були ніби однакові. Молоде побратимство. А потому доріжки наші розійшлися. У кожному – своя. І такі різні. Що й координати декотрих загубилися.

Із Михайлом подружилися ми одразу. На першому курсі. Як одnodумці. Я бував у їхній гостинній хатині в тихому закутку Мукачєвого. Пам'ятаю. На ослоні під виноградником сиділи його привітні батьки. Мовчки думу думали. Знав і його доброго старшого брата Василя.

Минали літа а літа. Ми змінювалися. Я уже перебував за бортом, у гонінні. Без праці і засобів для проіснування. Але не змінювалася, не згасала Михайлова приязнь до мене. О тім через десятиліття промовляють рядки із його листа:

«Андрійку, привіт!

Виїхав я з Києва дуже раптово. Ти вже вибач. Можливо, я людина настрою.... Шкодную, але та думка прийшла до мене в дорозі...

У нас – весна. Почали тренування. Невдовзі (на два тижні) навідаємось до будинку відпочинку. Можу прилашту-

вати тебе до команди – відпочинеш з нами. А привезуть тебе в Мукачево хлопці, з котрими ти познайомився в «Метро» (ресторан. – А. К.). Варто лиш відвідати Васю Улинця – офіціанта... І звідси відвезуть. Рішай. Можу повідомити тебе телеграмою про їх приїзд і про день відправки із Києва. Варто лиш тобі дати згоду.

Отже, про все пиши. Може, тобі щось переслати? Не соромся.

Чекатиму від тебе листа і згоди на приїзд.

Обнімаю. Михайло Лендела».

Невтримно рухається час. Змінюється світ. Відходять люди, наші ровесники і сучасники. Нема уже серед нас і Михайла Лендела. «І час між пальцями тече. – А ми ще є». (Гійом Аполінер). Дивляться на мене рядки із давнього листа справжнього друга. У зворушення увіходить зболене серце. І скапує із віч стареча сльоза.

А ось ці листи з червоними і синіми смужками на окрайцях конвертів летіли, прошкували до мене над сипучими пісками, де тільки поодинокі верблюди там-там зі своїми горбами живу присутність виразно засвідчували. Але все одно потрапляли в мої руки не раніше, як за тиждень, а то й через цілих два тижні. Чи то я на хуторі перебував, а чи в Києві. Виразні плями од давнього клею засвідчують, що і ці листи також прочитувались.

Адреса виписана дуже ясно, великими, майже заголовними літерами. Ці літери виставлені прямовисно, виокремлені. А от лист написаний зовсім по-іншому. Там літери наступають одна на одну. Що не кожний цензор і допетрає, яке то слово. Деякі слова зінакшені. Як наприклад, слово «герой» на «ірой». Коли ідеться про «іроя», який брав Київ. А тут же процитована фраза із Салтикова-Щедріна о тім, що «в каждой луже есть свой **герой**...». Навіть адресат при першому

прочитанні не второпає, про що ідеться. Але після другого прочитання усе стає на свої місця, прояснюється, вияснюється. Це коли уже уявляєш автора цих рядків. Листи у деяких місцях містять гостру завуальовану сатиру на тоталітарний режим і потворні явища суспільного життя. Так що не кожний цензор про те допетрає. Аяк. Не звикати авторові до алегорій у слові, яке спрямовується із вузької зони у зону широку. Так. Це листи багатолітнього політв'язня сталінських концтаборів Івана Руденка.

Із Іваном Михайловичем Руденком я познайомився навесні 1961 року. Коли приїхав на практику в Рівненську обласну газету. І. М. Руденко перебивався у редакції поза штатом. Яюсь у довірчій розмові тоді Іван Михайлович зізнався був мені: «Як кайлом на півночі я довбав вічну мерзлоту, голодний, то одне лиш із думки не сходило. Чи ж колись наїмся хліба я досхочу».

Відбувши катьоргу, Іван Руденко помандрував у краї хлібні, полуденні. Його зустріла привітно і гостинно, рятувала земля узбецька і киргизька, земля туркменів і таджиків. Спершу і там перебивався поза штатом. А після двадцятого з'їзду КПРС уже і в штат прийняли. На одному місці Іван Михайлович довго не затримувався. Але він був великим працелюбом, і його скрізь там радо зустрічали і приймали.

У 1963–1964-х роках ми разом із Іваном Михайловичем працювали у редакції газети «Советская Бухара». Й відтоді упродовж десятиліть підтримували дружні стосунки. Час від часу Іван Михайлович приїжджав в Україну. Мандрував. І частенько гостював у мене в Києві. Бував і на хуторі іще за життя нашого Батька. А із віддалення писав листи. У них він виразно і колоритно описував природу, тамтешні звичаї і новини.

Й коли зараз перечитую ці листи, то кожного разу переживаю мандрівку у перейдений час, у свою молодість.

Ось із листа від 28 січня 1982 року із Бухари:

«Але тут зараз погода тю-тю. Віє хурделиця, тримаються морози, лежить сніг. От тобі й Узбекистан! Не охота нікуди й носа потикати.

Оце таке моє становище. Ти ж, мабуть, пам'ятаєш «Лябі-хауз». Так він скований кригою. Проте, як би там не було, а через місяць прийде весна».

Одразу і пригадалося. Коли я у січні повертався із Навої в Бухару, то також тоді стояли морози. -20° С. І я добряче перемерз ув автобусі. І застудився.

Ізнов у листі із туркменського Ташауза:

«Тут трохи холодніше, ніж в Узбекистані, а зима, – хай їй грець, доходить до -30° за Цельсієм! Другої зими тут стрічати не буду...».

Іще лист із Ашхабада:

«В четвер прибув до Ашхабада. Мета – подивитись, що воно за місто, бо це остання азіатська «столиця», де я ще не був. Нічого, терпіти можна».

Ізнов голос із мандрівочки:

«Перед цим я їздив до Джизака. Душанбе – місто впорядковане, зелене. Якби не робота, посидів би там з тиждень...».

У деяких листах Івана Руденка прозирає і смуток, біль за втраченим часом, вагота зіпсутого життя. Про це і редактор «Советской Бухары» Олег Георгійович Попов сказав, коли намагався утримати мене в редакції напостійно: «А ты на Руденка не смотри. У него жизнь испорчена». Не гадалось тоді, що через кілька років і моє життя стане, буде зіпсутим.

На жаль, в останні роки життя великого покутника і невтомного мандрівника наші стосунки припинилися. Уже потому дійшла до могого слуху звістка, що Іван Михайлович і помер у дорозі, коли повертався із Бухари чи Гулістану в Україну. Сталося це уже в перебудовний час. І було йому тоді понад вісімдесят літ.

І тільки давні листи нагадують про своєрідну, вирізновувану постать, про одне зіпсоте життя. А таких життів тоталітарний режим забрав мільйони. «Мільйон наліво, мільйон направо!..».

Перегортаю далі стоси уцілілих листів. Ізнов заясніли конверти, на яких адреса відправника видрукована латиною. Це листи із Канади. У новій уже ері, у новій смузі мого земного перетривання. Листи від літераторки українського роду із Канади. Примхлива доля у жорстокому двадцятому столітті у час другої світової війни розлучила цю юнку, як і тисячі й тисячі українців, із коханою рідною стороною. Уже у вільному світі Леся Храплива-Щур здобула освіту, знайшла своє утвердження в житті. У США навчалася на біологічному факультеті університету. Магістр природи. Нині відома у діяспорі та й в Україні письменниця, активна громадська діячка серед українців у світі, член Національної Спільки письменників України. Авторка книжок «На весь Божий світ», «Далеким і близьким», «У темряві», «Остання воля», «Козак Немирович». В Україні видана її книжка «Українські народні звичаї у сучасному побуті».

Чужина зроджує у серці часто нерозрадну тугу і помножує любов до коханої рідної сторони. Леся Храплива-Щур плекає мрію про вільну правдиву Україну. В останні десятиліття як доброчинниця і благодійниця прилучилася до багатьох важливих справ і проблем на наших теренах.

Із пані Лесею листовно і телефонічно я спілкуюся давно – майже півтора десятиліття. Дарую усі свої книги, а вона мені пересилає своє написане.

Розгортаю конверта. Увиразнюють перед зором рядки із листа Лесі Храпливої-Щур:

«Христос народився! Славимо Його!

Шановний пане Андрію!

Я вже дякувала Вам за прислану Вашу найновішу Книжку – телефоном, але хочу таки ще написати кілька слів ширшої подяки – бо телефоном усього не скажеш.

Наголовок особливо влучно дібраний до цілого духа книжки! Кожне слово у ній говорить про те, як наполегливо Ви шукаєте добра у всьому світі – від найменшої комашки до «царя створіння» – Людини. Хто шукає, той і знаходить!». Можна з подивом слідкувати, як прискіпливо Ви шукаєте і скільки знаходите у всьому кругом Вас – добра і внутрішньої краси (а це по суті майже те саме!), і як живо відгукується Ваша душа на кожную таку вартісну знахідку!

Ви вмiєте освітлювати та ogrivати силою своєї творчої iндивiдуальности, кожную, навіть дрібничку – висвітлювати читачеві надземну вартість у всьому подарованому нам Творцем.

У «наші підлі і скупі часи» (так називав свої часи сердега Микола Зеров – не дуже інакшає воно й сьогодні!) Ваша вся творчість не лиш літературно-мистецький подвиг, а й високо-«учительний» твір – «катарзіс» – просвітлення змісту й значення життя, очищення його від бруду сьогоднішніх днів та панівних (на жаль, не лиш у нас, але й у всьому світі!) – згубних, нищівних ідеологій.

І стиль Вашого писання! Всі найніжніші відтінки людського сприймання! – І потік слів та думок пливе легко, так свобідно, насторожує зацікавленість читача та збуджує до глибших застанов! Вітаю і щастя Боже на майбутнє!

Чим Вам віддячитися? Ну, певно, не таким вже високовартісним, та все ж... Сподіваюся, що дістали Ви мої Різдвяні вітання – там вірш найновіший – і це ж не поезія, а римований крик болю! Але посилаю Вам і дещо із інших моїх речей – та ще дещо, що може збудити хоч трохи бадьоріші настрої.

В першу чергу – це відбитки іконки Богоматері, тепер у церкві Антоніо Олінто у провінції Парана, – із перших поселень українців у Бразилії, ще, може, з кінця передминулого століття. На початку «завоювання дикого заходу» вони самі жили в землянках, але вже починали будувати церкви. Громади скидалися на це – чим хто мав, бо гроші бували там нечасто.

А жінки жертвували свої намиста, дорогоцінну родинну пам'ятку із дому, яка передавалася з покоління в покоління... І коли приглянетесь іконці – ризи Дитятка і Його Матері – всі розшиті саме цими намистинками!

Іконку, тепер у церкві в Антоніо Олінто у провінції Парана віднайшла наша письменниця (дуже цікава!) Віра Вовк-Селянська і переслала мені – навіть із «Молебнем до Матері Божої Королів» свого авторства.

Друга: (може, вже й знайома Вам!). Це іконка новоканонізованого Української Православної Церкви Київського Патріархату Святого Петра Кальнишевського, останнього Кошового Отамана і Великомученика... Дістала я її від сотрудника Парахії імени ж цього Святого у Донецьку (!) – мого друга із організації Пласт, отця Олександра Воловенка. Мені, – українці-католичці, це не менша радість! Адже всі ми – із одного Свято-Володимирського хрещення!

Цей Панотець пише, що проходить старання про визнання святими і дальших праведників нашої історії. Просить про молитви за успіх цих старань... Час би вже час... Заслужених на таку Вічну Славу – в нас мільйони!..

Здоровлю Вас щиро, бажаю дальших успіхів та... перенести сучасну недолю – не тратячи віри!

З нами Бог і Правда – хто ж проти нас!?».

Леся Храплива-Щур».

Промовисто, що цей прихильний лист із чужини надійшов у час, коли київське кололітературне середовище

організувало на мене підступне шельмування. У стилі 20–30-х років минулого століття. Газета «Літературна Україна» надрукувала велику, на півсторінки, статтю під заголовком «Проза проти правди». Та у статті аж ніяким чином не аналізується моя проза. Але зводяться безпідставні, неправдиві, брудні наклепи на мою особу. Ну, чому я да не пішов працювати, наприклад, електриком. А чому б і не висотником-монтажником. Спитати б, а хто би мене, яко інваліда, і прийняв на таке подвизництво.

Проте як би завчасно не готувався стрінути усілякову похвальбу і наклеп зі спокоєм, як о тім рече повторювано клясичне, а все одно ніяковість і смуток поклалися на серце. Що така наша реальність, що таке впливає, повторюється уже ніби в новому часі.

І прихильний лист Лесі Храпливої-Щур, звісно, розвіював, вирівнював, на тихі води виводив мої настрої. А були ж іще листи Марії Королик із Бельгії, Михайла Федіва із Канади.

За усталеною практикою 20–30-х років, я чомусь передчував, що шельмування мене триватиме. Та минали місяці. І ніби замовкло. Може, тут зіграв ролю іще один лист офіційного літератора. Це лист Павла Загребельного, що його було оприлюднено. Ось він і зараз передо мною:

«Шановний Андрію!

Боюся, що вмру і не встигну сказати про свою глибоку симпатію до Ваших писаннячок. Ви один з рідкісних людей, кому відкрилася велика істина про те, про життя просте, як зітхання, і в цьому його найвища цінність. На жаль, людство цього не може збагнути...

Добре, що Ви є на світі.

Щиро Ваш

Павло Загребельний».

Іти навстріч супроти офіційного, може, шельмувальники і не наважувалися. Але це був тільки мій здогад. Бо по котромусь часові безпідставний напад на мою особу, який я нестерпний, і люблю себе, пролунав із першої програми українського радіо. Та Бог їм суддя!

Але ось і про таке пережите, перебуте нагадали мені листи.

Зберігаймо давні листи. За нагоди і можливості перечитуймо їх інколи. Вони нагадають нам про перейдений час, про людей, чиї фізичні сутності уже за далиною. Перед одними схиляємо свою голову у поклоні, у інших просимо прощення. Давні листи і на схилі віку просвітлюють нашу душу, будять розмисли о тім, як ми переходили власну долю. Перечитуймо давні листи.

квітень–травень 2017 року.

Люди з картотеки

повість

У ясний день Успіння Богоматері наша добра хутірська сусідка вісімдесятилітня Мар'я сиділа у своєму дворі на ослоні, мружилась супроти тихого передосіннього сонця і, спогадуючи воєнне і післявоєнне лихоліття, оповідала мені:

– То були лихі часи. Ще хто мовчав, язика за зубами твердо держав, то міг зостатися серед живих, а в кого думка у слово снувалася, і слово крізь уста випурхувало, того погибіль настигала. Бо слово – не горобець, випурхнуло – не впіймаєш. Заясніє, та й донесуть його куди і не треба.

І я згадував. Як мене научали Батько, Мати й усі старші хатні мовчати. Боронь Боже, признатися, що від більшовиків у лісі переховується наш старший брат Опанас. Інколи увечері він несподівано, як радісна з'ява, як посланник небес, навідується, приходить і додому. Ще й гостинчика мені приносить. Наприклад, кілька червонобоких яблучок посеред морозяної зими. Гостинці від лісового зайчика. Але досить мені тільки заїкнутися комусь, то я більше можу і не побачити нашого старшого брата. Його більшовики люто закатують.

До нас у хату заходили також й інші повстанці. Інколи і ночували у нас. Але о тім я повинен мовчати. Бо ж якщо хоч одне моє мале слово прохопиться, випурхне, то нас усіх зі своєї хати повезуть аж у Сибір. Це дальня чужа сторона, де майже ніколи не ясніє тепле літо, а повсякчас лютують тріскучі морози. Я здригався від однієї тільки уяви. Що ніколи більше не зійде на моє мале серце тремке передчуття весни. Коли сліпуче супроти білого сонця піде горою, і ласиці із наших малих вікон зі сльозами сходитимуть. Невтримність покличе мене надвір. Я радісно завважуватиму, що холодний полунічний зложив свої гострі крильця, повіяв полуденний теплий вітер. Повіяв вітер степовий. Як і пісня співає. Через

тиждень з полів зійдуть сніги. Рілля випромінюватиме п'янки пахощі. Зійдуть зі сіножаток, увійдуть у свої звичні береги весняні води. Тепле сонце зродить на сіножатках над Річкою золоті калюжниці. А затим невтримно завітє земля. Весна і літо триватимуть нескінченно довго, аж до глибокої осени у зжуханні кожної бадилинки. Я не раз зустрічатиму радісно схід Сонця за Річкою над Наталининською слободою, і з легеньким смутком проведжатиму велике червоне стомлене світило за крайнеба біля нашого садка.

При одній тільки уяві, при думці, що таке може більше не повторитися, мої уста щільно затулялися у мовчанні. Що і найневтримніше слово крізь них не прохопиться, не випурхне. Я зростав мовчуном. А на моє мале серце покладалася, загусала у нім велика таїна світу.

Проте якось стався виняток.

Ясного, аж іскристого морозяного дня, я тоді через холод у школу до села не пішов, до нас у хату розгонисто нажахаче увірвався, уступив фінагент Уткін. Одразу навриписто усівся за столом, вийняв, дістав із шкуратяної польової сумки грубого зошита і став переписувати усіх мешканців хати. Кожного за своїми іменами і роком народження. Батько назвали себе і Матір нашу. А коли дійшло до старшої сестри Софії, то тут прокинулось, загарцювало моє невтримне зухвальство. На запитання «год рожденія» я поспішно випалив «Тисяча дев'ятсот двадцять третій». Щоби засвітитись, який я уже назаний.

Коли фінагент Уткін вийшов із хати, зачинилися за ним двері, і кроки його рипучі віддаленіли із двору, дісталося тогді мені від Батька і Матері, а найшпаркіше від старшої сестри Софії. Її рік народження досі скрізь уписувався 1925-ий.

Річ то у тім, що по війні усіх старіших наші хуторяни і сельчани уписували іще старішими, а дорослих молодих іще молодшими уписували. Це щоби до старих уже не чіплялися,

а молодих щоби до різних повинностей не приневолювали. Мовляв, вони іще діти, підлітки. Оньо навіть один наш великий достойник-правдолюб, якого у совєцьких конц-таборах люто катували, був уписаний на рік молодшим. Батько його так уписав, щоб у «стрибки» не забрали.

У моїм хутірським дорослінні долинали до мого слуху, увиходило у мою куцу свідомість. Що за одне тільки слово, за донос добрих, розсудливих людей люто катували і усмерть закатовували. Оньо уже забрали Якова, а на дальнім хуторі закатували Митра. Іще безвісти зник грамотій Степан. Не знати, й куди подівся. Це потому скажуть мені наші Батько. Хто у чомусь зізнавався, того милували тюрмою, а хто ні в чому не зізнавався, того закатовували. Уже у новітнім часі мені Марточин Володя отаку історію переповів. Ніби у селі Городище упіймали більшовики одного повстанця. І як люто не катували його, з вуст подвижника тільки й ішло: «Слава Україні!». Йому вуха відрізали, очі видовбали, а він хрипів: «Слава Україні!». Тоді язика вирвали, і він перестав хрипіти.

Десь одразу по війні увійшло у побит, уплелось у говірку і оте відворотне слово «донощик». Більшовик, то це звісно хто. На його лиці написано, що більшовик. А донощик він невидимий, він ходить серед нас, як сусід, як ніби добрий приятель і доброчинець, тихий, неговіркий, усе вислуховує, да й більшовикові доносить. Здобич донощика – твоє правдиве слово, коли язик теліпається. Заслін, твердиня для донощика – твоє мовчання. Устами щільно замкнений, упокорений язик.

Інкили долітали до мене уривки стишених дорослих розмов. Що треба бути обачним і над усе остерігатися «переходьків». Переходько – се той, хто здався, добровільно із повстанців перейшов у більшовики. Се ворог найлютіший. За дароване допоки йому життя він продає наліво і направо усіх. Він батька і матір рідну продає.

Коли про таких у нас на хуторі ізгадували, то усамперед називали Коренчука із села Княжого. Сей Коренчук із'явився у світ у родині сільського дяка. Мав освіту і був повстанським старшиною. А як до більшовиків пристав, то, казали, видав, продав цілу сотню. І навіть не одну.

Уже у нашому селі Коренчука визначили секретарем сільради. У Батьковому родинному архіві зберігалися поквитування, виписані його акуратним каліграфічним почерком. У новітнім часі після чергового розбивання Батькової хати архів спалили. Затим Коренчук ізлигався із однією вродливою удовицею зі Старини і навесні 1952 року вивіз її із п'ятилітньою донечкою аж у Магадан. А може, вивезли його, як місія переходька у рідному краї скінчилася, а котрі уцілілі повстанські побратими опинилися на Колимі.

Мені стринешний брат Стасько, коли із десятилітнього ув'язнення повернувся, розповідав, що у середині шістдесятих років зустрічав Коренчука у місті. І ніби він зізнався, що припровадили його з Колими для свідкування у якійсь справі. Може, це і була справа нашого знаменитого хуторянина повстанця Антона Олійника, який у системі ГУЛАГу уславився як легендарний утікач, як сповідник могутнього поклику волі. Після третьої втечі його упіймали у рідному краї. Тоді трусили усі наші хутори і села. На судовий процес були покликані місцеві номенклятурники. Потому один знайомий номенклятурник оповідав мені, що Антон тримався на суді он як гідно. Що ані прокуратор, ані судія не знаходили слова супроти слова Антонового. Повстанцеві присудили вишку. Тоді центральна більшовицька газета «Правда» на першій сторінці умістила коротеньку інформацію. Що вирок виконано. Я читав ту газету. Здогадуватись можна, що оте звідомлення прочитали і в усіх таборах ГУЛАГу. Мені світлої пам'яті Євген Сверстюк розповідав, що і в сімдесятих роках у совецьких концтаборах ім'я Антона Олійника іще звучало, було на слуху.

Але аж надто небезпечними виявилися для хуторян наших «вовки ув овечій шкурі». Це були навчені, добре вишколені енкаведисти, які не оно подобу повстанців прибирали, але й засвоювали наш побит, звичаї, говірку. Котрий простодорогий гречкосій на гачок їхній і попадався. Проте люди спостережливі да розсудливі і таких упізнавали, розсекречували.

Як оньо старий Гарячий із хутора Загальє. Син Гарячого Гилько був спішно забраний іще в 1941 році у трудову армію на Урал. А як по війні додому повернувся, то наступного вечора і ніби свої хлопці заявили, зайшли у хату. Як звичне, їх вечерею пригостили, чим Бог послав. За столом і гутірка заснувалась, повелась. Про се, про те. Як там на Уралі. І чи нема у Гилька чогось такого для них. Наприклад, шинелі, чи хочай би погонів совецьких. «А ні, – каже Гилько. – Я ж у трудовій армії був. Хто мені шинелю з погонами подав би». І по вечері гутірка тривала, велась.

А коли уже гості віддалилися, то і питається Гилько батька:

– А чо' ви, тату, мені усе лівим оком підморгували?

– А щоби ти, синку, нічого зайвого не сказав. Бо то були не наші. Вони після вечері перехреститься забулися. Наші після вечері перехреститься ніколи не забуваються...

Із нашим хуторянином Михалочком то іще такий трапунок стався. Хтось був доніс на нього. Ніби він вечеряти бандерівцям давав. Покликали, попровадили Михалочка аж до самого начальника енкаведистського районного. Начальник зустрів старенького грізно:

– Што врагов народа подкармливаешь! Давал ужинать бандеровцам?!

Михалочко і не затаюється.

– Давав, – каже.

– Што давал!? – іще грізніше начальник.

– Ну, що Бог послав. Хліб, сало, сир, молоко... – знічено старенький.

– Зачем давал?! – начальник.

Михалочко тихо роз'яснює:

– А як же не дати. Коли зі зброєю зайшли у хату. Не знати мені, і хто. От якби до вас зі стрільбою зайшли, то і ви віддали б, що маєте...

Низьке чоло начальника забрижилось у зморшках. Схоже, віддалено розмисел загарцював. Затим уже стихено:

– Ну, што с тобой делать, старик. Да, лядно. Уходи!..

Ще й правицею махнув. Очевидно, здогад до нього наблизився. Що то мо' вечеряли і їхні, підставні повстанці.

Такі «вовки ув овечій шкірі» не оно тихенько із необачного язика наших гречкосіїв слово вивідували, а і люті теракти учиняли. Розголос же миттєво поміж людьми розносили, що це дія кривавих рук людоджерів-бендерівців. То з однієї сторони, то зі сторони другої чутки доносилися. У дальньому лісовому селі цілу велику родину укокошили осінньої глибокої ночі. Ще й голови усім, і діткам маленьким, повідрубували. Ізнов у іншому селі місцевого голову сільради на кавалки ізрубали і в мішок поскладали кавалки. Жажіття одне. Ще й свідки знаходилися, що достеменно потверджували: таке учинили повстанці. Навіть ніби упізнавали котрих. Проте до мого чутливого дитячого слуху доносились і стихені здогади дорослих, що то робота «вовків ув овечій шкірі».

Крізь десятиліття а десятиліття стоїть перед моїм зором ота картина. Тихий, незвично похмурий літній день. Ми пасли товар аж коло третього болота на Наталії. «Угу-пугу!» – доноситься крізь очерети із болота. І з олов'яних небес сіється невиразне відчуття застиглої смутку. Що ось уже сталася у світі якась незамінна втрата. Це неясне відчуття покладається і на твоє серце, але ти іще не досягаєш його у виразності своїм розумінням.

Аж то із хутора пагорбом хтось із старших пастухів на заміну прошкує, наближається. Він іде, а над ним і довкола нього новина кружеляє. І також наближається. Що цієї ночі у сусідньому селі скатовано Гриця Качурця. Дружини його Насті дома не було. До родичів своїх за потребою якраз пішла. Катували люто. На очах матері поперечною пилюкою Грицеві хребта перерізали. Мати не витримала. З ума зійшла. А коли дружина повернулася, то слідство забрало її, ніби рятуючи, до міста. Там і поселили десь.

Грицеві кару ніби бандерівці таку учинили, мовляв, за те, що у його хаті була бібліотека сільська із совєцькими книжками. Такий поголос пішов, рознісся хутко. Ах, і я не раз, до школи ідучи, із хутора прошкуючи, заходив до тієї бібліотеки книжки поміняти. Гриць Качурець у дворі пораяється. Дрова рубає. І завжди прихильно зустрічає мене, посміхається. Тепер не посміхнеться.

«Угу-пугу!» – кризь очерети доноситься. А із олов'яних небес сіється, струменить іще неусвідомлене моїм кудим розумінням. Що це також робота «вовків ув овечій шкурі». Але про це зазвучав голос тільки у новітнім часі. Й уже у новітнім часі я вичитаю у котрійсь газеті, що ці загони перевдягнених чекістів у нас тоді очолював генерал енкаведе, який згодом стане очільником українського, а з тим і союзного кагебе.

На жаль, густо посіяний по війні розголос про бандерівців-катрупельників не завжди вивітрюється і у нових поколіннях. Мені недавно у нашому краї оповідала одна молода вчителька, як на їхньому хуторі повстанці люто скатували одну родину, й коли я висловив здогад, чи не могли те учинити «вовки ув овечій шкурі», то учителька аж обурилася:

– Та ви що. Наші визволителі не могли такого учинить.
А що тут скажеш.

Але ніде правди діти. Посіяна схильність до зради і продажництва розросталася у нас рясно. І покладала на колись цвітучий елегійний закуток печать усесвітової трагедії.

Не існувало у нас тоді ще мобільного зв'язку, та доноси летіли якщо не зі швидкістю звуку, то принаймні блискавично.

Під коморою у хаті дядька Василя, Батькового молодшого брата, на кутовім хуторі Ріг була облаштована криївка. Їй кілька років вона не оно дядькові Василеві, а і дядькам Ількові та Никону, також молодшим Батьковим братам, слугувала вірно. Оберігала їх од лютих нападників.

Аж то одного разу випадковий прихोцько запримітив цю криївку. І сторонній позір збурих відчуття нової тривоги. А коли уже передчуття небезпеки стало помножуватись, почало загусати, то і рішинець ізродився, визрів. Однієї пізньоосінньої глибокої ночі, хоч в око стрель, на краю нивки коло вільшинового гайка умацювалася нова криївка.

Але вивідувальне, донощицьке око не дрімало. Їй коли на світанку троє братів уже перебували у надійному сховку, їхня сестра Оксеня коником заскороджувала нивку, а найменші сліди зачищаючи, раптом нагрянула, із'явивався акція з автоматами. Да й ведуть уже тітку Оксеню в акурат до криївки. Між повстанцями із криївки і автоматниками спалахнула, зав'язалася перестрілка. Випадком братова куля уражає сестру Оксеню. Автоматники скошують наймолодшого брата Никона. Василя й Ілька схоплюють живими. Потому через два тижні після лютих катувань помирає Ілько, а Василя іще допровадять у Карагандинські концтабори, де він також невдовзі відійде у вічність.

Отака плата за один тільки донос. Чотири душі із насліддя нашого діда Романа. А на моє мале серце назавжди покладеться нез'ясовний смуток. Що я уже ніколи не бачитиму своїх рідних дядьків. І тітка Оксеня не погладить мене по голівці, як ото кожного разу, як приходить до нас у

гості, покладає свою теплу долоню на мою голову тітка Катерина. Їй не запросить тітка Оксеня мене до столу, як ото тітка Домка. Коли я провідував тітку Домку у її 95-літньому віці, то саме їй подали мисочку борщу, а вона і каже: «Я не буду їсти, але нехай лучче сьой борщ із'їсть Гандрійко. Він з дороги...».

Що ж до тих недремних донощиків, то вони упізнавано чи їй неупізнавано, може, іще десятиліття а десятиліття поміж нас ходили, вешталися. А тепер і насліддя їхне, – сини і доньки, онуки і правнуки поміж нас гордовито ходять, шпацирують. Бо ж шпiонське ремесло, як правило, із роду в рід і передається. А не оно усілякове доброчинне ремесло їй душі прекрасні поривання. Навіть прокуратор, коли удруге судили Марточиного Володю, сказав був: «Яблуко від яблуньки далеко не одкотиться...». На думці маючи, що батько сього підсудного повстанця повстанським старшиною був.

Та не завжди доброчинне ремесло винагороджується їй душі прекрасні поривання не завжди процвітають. А от шпiонське ремесло от уже століття а століття на наших теренах винагороджується. І не тільки за одноразових тридцять срібняків. Висновувати, а їй здогадуватись можна, що оті наші повоєнні донощики від окупаційної влади милостиню одержували. Одні фінагентами, інші головами сільрад, бригадирами у колгоспі ставали. Їй про себе тішилися, що «в люди вибились». Котрих і «на підвищення» висували. Як, наприклад, оньо нашого сільського голову. Тижнів зо два він із сельчанами прощався: «Іду я, людоньки, од вас на підвишеніе...». Головою райвиконкому його рекомендували. Але як поїхав ув область на затвердження, то там згоди не дали. За слабкий розсудок. Отак і до пенсії провакувався у селі, викликаючи позаочі не в одного сельчанина лукавеньку посмішку. Як наш голова «на підвишеніе» ходив.

А таке інколи буває, трапляється і з тими, хто і ніби шибкий розсудок має. Коли передчасна радість ушвидчено

запульсує, загарцює. Оньо одного секретаря міськкому були у цека рекомендували. То він одразу улаштував бучне застілля. А його в цека і не взяли, а й із міськкому у науковці спровадили. Це ж не те, що один урядовець, коли за час свого урядування свій перший мільярд здобув, то бучне застілля влаштував. Тут усе ясно. Тут журавель у жмені уже.

Щоправда, декотрих із них і розходили. Коли цього вимагав енкаведистський замір. Наприклад, закатувати отого чи того голову сільради, а чи ще когось, але вину обернути на повстанців. Аяк. Чекістський замір над усе.

Колись мені один багатолітній політкаторжанин отаку бувальщину переповідав. Як одна завербована органами жінка підписку подала, що вірно служитиме аж до останнього подиху. Минали літа а літа, і вона на правду вірно несла свою службу. Аж от одного дня підступивсь до неї дебелий чекіст і чоботом зчавив їй горло. Жінка прохрипіла: «За віщо?! Я ж так вірно служила?!». Кат нагадав їй підписку «до останнього подиху». «От і наблизивсь твій останній подих!» – вигукнув чекіст. Да й перечавив своїм чоботом жінці горло.

Серед тих повоєнних наших донощиків і такі були, що «в люди» не вибивалися, а тихенько собі поміж нами ходили, як і усі звичайні гречкосії, віку добували. Хоча службу свою донощицьку несли справно. Зате насліддя їхне плоди трудів предків своїх, лаври пожинало. Сини, онуки й правнуки їхні у нових умовах інколи сягали високих вершин. Сини ідуть далі. Вони ставали майорами, полковниками, котрим і генеральські зірочки сяйнули. А у новітнім часі і фермери, і депутати, і підприємці-бізнесмени із того донощицького поріддя повстали. Для них і тепер – улиця зелена.

Інколи сліди давнього доносу ховаються у плині часу і нашаруванні подій, інші проступають, засвічуються через роки а роки. Як от і в цьому випадку.

Коли у наш край удруге увійшли, уступили більшовики, «другі совети», так їх іменували, то усіх чоловіків не оно молодшого, а й старшого віку одразу мобілізували, спрямовували їх у Білокоровичі, а відтак відправляли на фронт. І це слово «Білокоровичі» тривогою огортало тоді кожне живе дихання. Білокоровичі – це поселення у глибині поліських пущ. Минулого літа мені випала нагода проїжджати тією стороною. І ось раптом навстріч і вказівник показався, заяснів. Білокоровичі. Одразу і спогадалося.

Либонь, їх і забрали із хутора одного і того ж дня, молодих, при силі, але уже одружених, – Пилипа Строкатого й Івана Горушку. Пилип ніби на фронті воює, німця побиває. А від Івана вісточка із холодних країв, із Воркути чи з Норильська самого надійшла. У совецькім концтаборі опинився. За віщо, то і мовчить.

Але ж шила в мішку не завжди сховаєш. Хтось позір на хуторі розніс. Ніби бачив Пилипа Строкатого удома. З Білокорович утік. На вишках удень переховується, а уночі у хату до благовірної дружини увіходить. І в нашій хаті пошепки оте прозвучало. А Батько наші і прицитьнули: «А мовчить. Такого говорить не можна». Мало що статись могло. Утік чоловік, то й утік.

І тільки як війна скінчилася, Пилип на люди вийшов, показався. І перед кожним стрічним руку ік серцю прикладав, слізно скаржачись: «Отут, за міліметр коло серця осколок засів». Ся звичка укоренилася в Пилипа до його останніх днів. Не оден позустрічний лукавенько тільки посміхався, замість очікуваного співчуття.

Як тільки на хуторах наших повстали, зорганізували колгоспи, зігнали нас у колгоспи, то Пилипа Строкатого одразу і головою правління визначили. І сказати треба, що це був яркий голова. Який робочу людину а в ніщо обертав. Він навіть Матері нашій на мене заскаржав: «А ваш син то на

одному, то на другому полі усе колоски збирає. Щоб я такого більш не бачив».

Та мав я із Пилипом Строкатим і отаку стрічу. Як заснували у нас колгоспи, і легкий голод зчавлював наші кендюхи, то брати щось із колгоспного поля не вважалося уже гріхом. «Або ми у кого беремо – ми у самих себе беремо», – сказала Оврамова Густина.

За Річкою на пагорбі, навпроти колишньої нашої сіножатки того літа уродили щедро колгоспні огірки. І як тільки смеркало, то я убрід Річку переходив, да й уже огірки отакенні передо мною зблискують. А я їх за пазуху. Й кілька разів це мені удавалося. Охота погнала мене і сього смеркання через Річку. Наповнивши пазуху соковитими прохолодними плодами, я уже виходив із городу. Аж то щось заставило мене обернутися. Зирк. Поблизу бовваніє людська подоба. Я сорочку висмикнув і навтеки. Тільки огірки б'ють мене по ногах. І тут пролунав постріл. Але я вже перебродив Річку. А там мульке закецьце, обросло з обох боків густими лозами. Я пірнув поміж них. Приліг у трясовину. Подих зачаїв. Тільки чую тупіт понад закецьцем, і промені ліхтаря лози просвічують. Протупотіло, та й віддалилися кроки. І тільки тоді я уже у стемнінні а геть замурзаний повернувся додому. А наступного дня Пилип Строкатий усім городникам вихвалявся, як він учора одного злодія мало не застрілив.

Більше по огірки на колгоспну грядку я не ходив.

Але десь у глибині Пилипової натури струменіла, пульсувала зухвало виклична зневага кожної людини. До мого слуху доходили осудливі переповідання. Як хурнелі привезли увечері у двір Строкатого дві підводи дров. Вийшов хазяїн у білих спідніх штанях і пальцем тільки указав:

– Отамо скиньте!..

Да й кляцнув за ним сінешний замок. Ані подяки, ані вечері, як то за звичаєм у нас водиться.

Дісталось, перепало від Строкатого і нашому старшому братові Опанасові. Він на колгоспному дворі, на Пудварку конюхом трудився. Аж то одного дня прийшов додому геть побитий, окровавлений.

– Що таке? – стривожено домашні.

– Та... Пилип побив... – тільки й вичавив із себе Опанас.

– А за віщо?

Скільки й не допитувались, Опанас усе мовчав, не зізнався. Здогад тільки неозначено заснувався, що Опанас міг Строкатому щось про колишнє випадком нагадати. А таїна синіми тінями причаїлася по вуглах хати.

Був, стався іще один випадок, коли ця таїна у нашій хаті загарцювала збунтовано. Узимку 1955 року наш брат Микита приїхав у відпустку із совєцької армії. Я пам'ятаю той білий зимовий день. Гостей зібралось на один довший стіл у світлиці. Затесався за стіл і Пилип Строкатий. Тоді, здається, він уже іще бригадиром у колгоспі перебував. А навпроти нього через стіл усівся Максим Гулка. Він недавно повернувся із магаданських концтаборів. Та у шкуратяному довгому пальті і наваксованих хромових чоботях зрадніло сюди-туди вештався по хуторах. А геть якби колишній польський поліціант. О чім розмовляли через стіл Пилип Строкатий і Максим Гулка – забулося. Але виразно стоїть перед моїм зором картинка. Як у якимсь моменті їхньої розмови Максим вихопив правою рукою з-під халяви блискучого ножа і приставив його до носа Пилипа Строкатого. Пилип одразу й умовк, якби води в рот набрав. Тільки чути стало, як сині тіні таїни по вуглах світлиці затремтіли і мало не заясніли істиною. У чім причина.

По котромусь часові Максим Гулка назавжди позоставив коханий хутір і виїхав на Донбас. Там і звікував.

А це уже у початку шістдесятих років минулого століття відбувалося, за «хрущовської відлиги». На хутір із холодної півночі, уже із міста Інти приїхав Іван Горушка. Його

благовірна дружина Настя уже давненько прийняла приймака, а її й Іванових двоє синів стали дорослими і а геть нанівець спилися.

І сказав тоді Іван хуторянам: «Я уже міг би і у свій край повернутися. Дозволяють. Але той, хто здав мене, іще ходить поміж вами. А раптом я не втримаюсь...». І переглянулись люди, у здогади увійшовши. Хто ж це може быть.

Іще роки та роки проминули. І старий Горюшка, батько Йвана, геть зістарівся та знесилів. Хтось вісточку приніс, що уже помирає. Я негайно зібрався та й сиво стоптаною стежкою рушив до Горюшчиної хати.

Старий Овсій Горюшка був у хаті самий. Лежав на постелі і важко дихав. Як забачив мене, то і сльози завертілися, закружеляли, засвітилися, виступили із його віч. А відтак тихо, але виразно виповів мені свою таїну. Спомин старця і мою увагу до часів далеких спрямував, коли наших краян на фронт забирали і в Білокоровичі відправляли.

Не де інде, як в Білокоровичах і сталося. Підійшли до Івана Горюшки двоє і наказово звітували: «Ви арештовані!». «Да за віщо?», – спробував оторонятися Іван. «Ви були в банді!» – той же наказовий голос. Себто у повстанцях. Да й укинули нетягу в карцер. І як не катували, а зізнання не вибили. Аж то одного ранку на допиті станув і Пилип Строкатий. Да й посвідчив Іванову участь у повстанцях. «Та же і він зо мною був...» – тільки й вихопилося Іванове. «Е, треба раніше було сказать...» – опережено вигукнув слідчий.

Да й повезли, спрямували неборака на холодну північну катьоргу.

– Да був би Йван удома, то, може, й моє доживання лекше переходило б, і його дітям толк луччий був би... – спроквола вичавив із стражденної душі дід Овсій. Да й умовк. Бо в кімнату уже заходила його молодша сестра Мокреня.

Сині тіни таїни по вуглах хати розсіювалися, звістовуючи сховану істину. Аяк. Нема у світі нічого потаємного, що би

явним не стало. Але якщо хтось міркує собі, що донощики ж не катують, не вбивають, що діла їхні тихі і майже безвинні, то глибоко помиляється.

Через рік по Овсійовій смерті із холодної Інти надійшла вістка, що Іванові Горушці там відрізали ногу. А іще через рік і упокоївся удома у білій постелі Пилип Строкатий. На його хаті й дотепер стирчить табличка, що тут мешкає великий воїтель за совєцьку вітчизну. Насправді Пилип фронтового пороху і не нюхав. Річ у тім, що енкаведисти відпускали донощиків із Білокорович додому. А ніби вони самі утікали. Удома вони були затребуваніші, ніж на фронті. Бійці невидимого фронту. Про це мені розповідав іще у 1956 році той же стринешний брат Стасько, як тільки із магаданських концтаборів повернувся.

Та усе на цім світі переходить. І таке перейшло.

Коли я уперше потрапив у велике місто на навчання, то серед багатьох див у моїм спраглім до знань серці немале подивування викликав і отой активний смаглявий третьокурсник. Він був аж надто ідеологічно правильний і уже сягнув немалих висот. Його визначили, обрали секретарем всеуніверситетського комітету комсомолу. Чутки молоді язика розносили, що се дуже високий чин, і прирівнюється до чину першого секретаря райкому.

Одного погожого дня зі своїм добрим однокурсником ми сиділи на лавочці у парку і милувалися золотою осінню. Аж то раптом алейкою розмірено упевненими чиновницькими кроками переходить отой самий секретар. Да й поклав на нас свого пронизуючого погляда. Як одійшов, віддаленів, то мій приятель і завважив з обуренням:

– Дивись, і не привітався. Яка важна птиця...

– А чо' він із незнайомцями має вітатись... – кажу я.

Мій однокурсник уточнює пояснює:

– Ти то йому незнайомиць. А я ж із ним у одній містечковій школі учився...

– Що ж йому допомогло, сприяло сягнути таких вершин? – запитую.

– Що. Він іще жовтеньям, а уже був донощиком... – як аксіоматичне, пояснив, роз'яснив мій однокурсник.

Але цей активний комсомольський діяч штурмував одну нову сходинку за другою. Де і ким тільки він не був. Із секретаря міськкому у секретарі обкому широкими дверима входив. Із комсомолу в партію переходив непомітно і нечутно. Зі столиці української у самую зореносную Москву на білому коні в'їжджав. Затим ізнов в Україну повертався. У мундирі міліціантського генерала він на білому коні посеред вулиці гарцював з якої то нагоди. А у новітні часи то в уряді перші місця посідав. Недавно тільки, розказували, на спочин пішов, віддалився, спровадили його.

Мені недавно один колишній номенклятурник у довірчій розмові зізнався був. Що за совєцького режиму за якої-то нагоди, перебуваючи у котромусь кагебістському кабінеті, він випадком і картотеку переглядав. І вжахнувся. Хто там тільки не засвітився перед його лицем. Не кажучи уже про найближчих своїх сусідів і приятелів, там, може, і його благовірна дружина зяясніла.

І подумав я. Люди з картотеки. Вони невидимо обступали нас. І по сей бік, і по той бік, і навстріч простують, та й іззаду наздоганяють.

Мені один багатолітній політкаторжанин совєцьких концтаборів казав був якомсь: «Коли я знайомлюсь із новою людиною, то найперша думка через мою сутність переходить. Який підступ ся людина може мені учинить». Аяк. Бо ж людина із картотеки не може бути тобі ні приятелем, ані другом, ані родичем, ані братом. Вона недремно безупинно свою невидиму службу несе. О чім власноруч і підписом своєю кров'ю посвідчила.

Як не схиляли мене у мої діточі літа тримати язик за зубами, але чомусь не доходило тоді до мого куцоного розуму, що і в школі малолітні донощики серед нас швендять. А от у початку літ моїх університетських упевнився я достеменно, що серед студентського товариства доноси процвітають.

У студентському гуртожитку я уже одразу здружився із двома вступниками. Й коли писали диктанта на вступному іспиті, то ми і сиділи поряд. Отако. Я посередині, а нові друзі пообіруч мене. І один високорослий смаглявий усе писав од мене, як я себто. А у другого, потому зізнавався він, я збудив, викликав недовіру за мій виразно хуторянський вигляд. За віщо і поплатився. На навчання його прийняли через рік, за другим заходом.

Той же, що на мене рівнявся, а його звали Степаном, подолав іспит, випробування за першим разом. І став мені ніби вірним другом. У відчутті дружньої руки розсіювалась моя безпомічна розгубленість перед лабіринтами великого міста.

Нас і поселили, помістили в одну й ту ж тринадцяту гуртожитську кімнату. Власне під оцим тринадцятим числом стояло аж три кімнати. Ось уявіть собі. Отако. Відчиняете двері, і перед вами постає доволі чимала прямокутна кімната, у якій густо одне проз одне умоцьовані ліжка із блискучими металічними бильцями. Аж десять штук. Тут ночували першокурсники. Відповідно десять душ. Інколи умоцьувалися один чи й два «зайці». І це була кімната прохідна. Через неї переходили. Стежка у правий куток провадила до вужчих дверей, за якими у меншій кімнатці мешкало п'ятеро третьокурсників. Стежка у лівий куток вела до іще меншої кімнатки, у якій уміщалося четверо другокурсників. Але ця тринадцята кімната відбилася у моїй свідомості світлим спомином про найщасливіший період мого крізь майже ціле життя

перетривання у місті. Бо ж у час вступу на навчання гуртожитку не обіцяли.

Але річ не о тім. А річ о тім, що мій друг Степан написав оповідання «Уїклер». Уїклер – це американський робітник. Степан ґрунтовно і виразно виписав, як простий американець тяжко гарує на буржуїв, а живе впроголодь. І в трущобі.

Степан не оно ніби написав таке оповідання, а й артистично день через день прочитував його посеред нашої тринадцятої кімнати. Ми, першаки, знічено мовчали, не виказували, хто що на думці мав. Але коли переходили через кімнату третьокурсники і другокурсники, то й собі вуха нагострювали. Слухали, а затим, лукавенько посміхаючись, в лице автора навпрошки гатили: «А ти там був, що таке пишеш?!».

Це далеко потому розшифровуватиму я, що тут пульсувала вивірка. Хто попадеться на гачок. «Не надь, не надь, рибалко молоденький, на звабний гак ні щуки, ні лина». Як і вивірково забринить і ось такий момент.

Якось увечері ми із другом поверталися із дешевої їдальні політехнічного інституту. Степан і завернув мою увагу на старий сирій дім:

– Бачиш он отой будинок?

– Та же бачу, – кажу.

Степан:

– Одного вечора мене покликали туди. Там сидів чоловік у цивільному і запропонував мені співпрацювати з кагебе: доносити усе, що говорять студенти і про що вони думають...

У павзі Степан затнувся і запитав мене:

– А ти би подав згоду?

Моя відповідь станула, випурхнула незагайно:

– Ні.

Одразу і Степан промовив:

– І я сказав, що ні...

Десь віддалено у моїй свідомості здогад снувався. Сива моросявість над сірим старовинним містом загусала.

Іще на п'ятому курсі Степана умостили на он яке тепле місце. І тоді давній несмілий здогад мій певністю розрісся. Дуже скоро Степан подолав іще кілька сходинок і опинився, став на чолі колективу.

Було. Коли я уже у гонінні, вважай, напівголодним перебував. Людина без праці і без коштів для проіснування. То що собі намислив, у голову мені штрикнуло. Спрямувався я у старовинне місто до Степана. Готель він мені замовив. Але мого прохання не завважив. Я ж просив ось о чім. Чи не міг би Степан подати мені для літзапису чи редагування щось таке неутральне, може, технічне навіть. Імені могого можна не згадувати. Мені ґрунт кошти потрібні.

Доброзичливі номенклятурники інколи ішли навстріч гоненним. Оньо і зять Хрущова Олексій Аджубей уже у новім часі згадував. Що коли за бортом він опинився, то його праця і під чужими іменами засвічувалася. Навіть сценарії до кінофільмів. Тільки винагороду підставні автори йому передавали. У молоді зухвалі студентські роки, пригадує, розгулювало: «Не імей сто друзей, но імей жану, как Аджубей». Але, з'ясовується, що і самий Аджубей, окрім жони, мав друзів добрих, не лукавих.

Більше зі Степаном я не стрічався. Тільки чутки, відголоски дійшли, долинули до могого слуху. Що довго на висоті він і не набувся, не нарозкошувався. Його згубила горілка. А ще жінки. Казав же колись наш дядько Павло. Що горілка і жінка подужають найсильнішого чоловіка. І у глибоку прірву а наймудрішого зіштовхнуть. Не сягнувши і піввікового ювілею, наш Степан першим із однокурсників за межу незворотню відійшов.

У студентські наші літа ми уже знали, звідомлені були, що серед нас ходять люди з картотеки. На котрих і указували. Отого а того остерігатись, бо він донощик. Інші ж швендяли

тихенько потаємно. І засвічувалися через роки і десятиліття. За ознаками своїми. Як правило, вони сягали висот не за природними талантами і професійними здобутками. Але ставали помічниками високих чинів, секретарів цека навіть. А один наш однокурсник був приставлений помічником самого генсека. Щоправда, інша випускниця нашого факультету вибилася аж у члени політбюро. Але то, казали, завдяки одному вірменинові, який вивіз її із Одеси у Москву. А там вона випадком перетнулася, зійшлася, злигалася із самою Раїсою Максимівною. Хоча довго у членах політбюро наша обраниця не находилася – усього кілька місяців, позаяк саме політбюро і його структура лопнули.

Уже у нових віяннях сі наші обранці не пішли на взгир'я овечок пасти – мантию науковців, професорів на них накинули. А оден із помічника секретаря цека прямим ходом у помічники президента увійшов. Але і у новій добі колишні кадри он як потрібні. Як сказав був один академік у початку новітньої ери.

Багато колишніх бійців невидимого фронту в нових умовах скоренько переорієнтувалися. Дуже легко засвоїли нову риторіку. Оден із колишніх аж надто високої досконалості у словоблудстві сягнув, і, як великий воїтель за світлу долю народу, ходив у нардепах майже усі сезони. Іще інший став себе видавати за твердого дисидента. І я слухав, чув із радіо його оповідку про пережите. Як прийшли правдолюба арештовувать, а він крізь вікно вискочив. Да як дременув, чкурнув аж у високогірний Киргизстан. Лови вітра в полі. Там два місяці просидів, а затим у столицю повернувся і спокійно продовжував своє ремесло.

Коли брама причинилася і залізна завеса упала, колишні в перших ешелонах полетіли за синє море. У леті над хвилями бурхливими океану розсіювалось гасельне «за синім морем ходить горе». А наші гінці уже стояли перед діаспорою да виспівували. Як щиро вони неньку люблять, але щоби вона

процвітала могутньо, то подайте, прошу мосьпана, трохи зелененьких папірців.

А що казати. Але, як я пригадую, то аж надто заживувалося стеження за кожним живим диханням у 60-х роках минулого століття. Особливо після перших арештів творчої інтелігенції. За нашим братом письменником стеження було дуже пильне. Вивідували усамперед, хто що читав і кому читати передавав. Просвічували у здогадах, куди чия думка обертається. Полювали за небезпечними думками. Небезпечні думки. Як і напише потому один опальний академік. Пролухували не тільки нашорошені живі вуха. Пролухували стіни, у яких були вмонтовані підслуховуючі та знімальні апарати.

Оно уже у новітні часи засвітилося, з'ясувалося. Що до будинку однієї жінки, активної заступниці за усіх переслідуваних із сусіднього будинку була спрямована проглядувальна апаратура. І кожен крок, хто заходив і виходив, найменший порух, і слово кожне мовлене – усе висвічувалося і фіксувалося безупину. День крізь день, і ніч крізь ніч. Казав один політкаторжанин. «Як згадаю ті часи у гонінні, то аж не віриться, що людина спроможна усе те перетерпіти і перенести». Але ж не посилається випробувань над людські сили. Господь крізь терни до часу провадить кожне правдиве живе дихання.

Як свідчать сучасники, підслуховувальні апарати побутовували, використовувались уже і в п'ятдесятих роках минулого століття. Принаймні один достойник у своїх споминах згадує, як за підслухану таким трибом розмову у кінці п'ятдесятих років його було покликано на бесіду аж до самого генерала кагебе. Хоча бувало у бувальцях научали. Голос апарата навіть на совєцькiм суді не є чинним. Але він спонукає ката вибити живий голос із жертви.

Донощицтво за совєцького режиму процвітало рясно, пронизувало усі шпарки суспільного життя. Навіть у

концтаборах системи ГУЛАГу стукачі водилися густо. Потрапивши на волю, у велику зону, вони і тут інколи у зухвальстві своїм досягали неабияких вершин. Оньо, оповідають, один зеківський стукач, що терміни ув'язнення відбував за розбишацтво і згвалтування, уже у новім часі президентську свитку зодягнув. Що навіть союзники його дивувалися: «Пасматрі! Наш коріш ужо празідент!». А таке цілком можливе, буває у країнах третього світу.

Не подобає, негоже вибілювати і нашого брата письмака. У сій царині іще від років двадцятих доноси один на одного строчив кожний третій, якщо не кожний другий, а мо' і два на одного. Уже у сімдесятих роках котрих і спроваджували, відряджали із виховавчою ціллю, ніби лекції читати, і у концтабори. Приїхали якомсь двоє офіційних письменників, один старий, а другий молодий, у мордовський чи уральський табір твердого подвижника упокорювать. А він до них тільки московською мовою чеше, шпарить. Вони до нього: «А чо' ви не своєю мовою розмовляєте?!». А він до них: «Я говорю на язику конвой...». «Так ми ж не конвой. Ми українські письменники», – отороняються прибульці. «Это вам только кажется», – резюмував неупокорений страдник. На тім і розійшлися.

Декотрі із нештатних у штатні пробивалися, забирали їх. У трудні свої студентські літа я відвідував легкоатлетичну секцію. Бігав на дальні дистанції. Тут збиралися хлопці з усіх факультетів. Але до мене чомусь прихильно запобігливо лашився вирізнявано ставний подлук мене Максим із філологічного факультету. Ніби ми друзі іще із хутірського пасовища.

Аж то уже у сімдесятих роках іду я безпритульний якомсь Володимирською улицею біля Золотих воріт у Києві. І раптом зненацька несподівано опиняюся у цупких обіймах. І голос із перейденої далини ніби колись чутий: «Андрійко!». Придивляюсь, упізнаю.

– Ну, як ти?

А що казати. Про голодне безпритулля своє.

Максим одразу навпрошки:

– Я в кафе працюю. З іноземцями. Маю усе. Добра зарплата. Квартира за десять хвилин ходьби до роботи. Але праця важка. Посеред ночі розбудять. І треба іти...

Вуха мої уже не ловлять Максимових слів про трудність кафебістської праці. Тремке тривожне очікування перейняло і скувало цілу сутність мою. Ось зараз і поведе мене до своєї контори. Вона ж і недалечко ось.

Але проминуло. На тім і розпрощалися.

Більше потому у житті я випадком ніколи Максима не зустрів. Тільки ж і тепер бринять його ніби виправдувальні інтонації, що іноземцями займається. А здогад імовірності через думання переходить, снується. Що не за іноземцями, а як філолог, Максим усе-таки зі студентських літ полював за нашим братом, письменником.

Сих вовків ув овечій шкурі розпізнавати нелегко. І овеча шкура на них буває різної масті. Хтось казав мені, що усі водії автобусів були завербовані кафебе.

– А що вони могли доносити? – запитав я.

– Як то що... – подивовано відповів сей освідомленець. – Мало про що у автобусі люди базікають. От він і доносив. А йому дарувалось копіяччя, яке із людей збирав.

Уписувались в картотеку й імена медсестер, бібліотекарів, листонош, вагонових провідників, – усіх, котрі серед людського згромадження вештались.

Се також факт неспростовний, що почувались донощики певніше і зажиточніше, аніж голі гречкосії. За тим іще можна було розпізнавати се плем'я, що і дітей своїх одне з одним вони парували, щоби наступне насліддя уже з пелюшок до шпійонського ремесла призвичаювалося. Оньо як бухгалтер Питус, остерігатись якого людські чутки нагадували, до свого сина бригадира Козодоя дочку узяв, то й сказала була наша хутірська сусідка Мар'я: «Почіплялись раки до ломачі».

А і про таке іще можна здогадуватись і зі спостережень висновувати. Що коли із сусіднього села наша дівчина у свій дім приймака приводила або ж хлопець у чужім селі дівчину висватав, то таких приходьків також остерігатись треба. Бо це ніби чужорідне спостережливе око і вухо зі сторони у людський загал вводилось. Ся ява в органах також передбачувалась. Може, не у кожному випадку, але все ж.

Коли у шістдесятих роках минулого століття, після «хрущовської відлиги», мислячі уми до правдивого слова спрямувались, то на наших теренах нелегально ніби розгулювали самвидавські рукописи і заборонені книги. Наприклад, твори Михайла Грушевського чи Богдана Лепкого. Один багатолітній політв'язень був сказав мені, що кагебісти аж надто чомусь ненавиділи книги Богдана Лепкого. І за читання їх людині загрожувала мало не смертельна кара. У той час не завжди просто було розпізнати і здогадатись, хто подає чи пересилає тобі заборонену літературу – порядна людина чи стопроцентовий провокатор. Здогад наближався тільки тоді, коли тебе уже викликали на допит і шили справу. Такий був час.

Як і справжні люди, донощики також мали свій характер і норов. Були серед них непримітні, тихі, а були і норовливі. Проте результат діяльності тих і тих – однаковий.

Норовливі любили випендрюватися, свою вивищеність перед іншими виказати. Як оті наші містечкові водії автобусів. Вони полюбляли виставляти свого автобуса не на визначеному місці, щоби товпа людська із визначеного місця безладно зрушувалась, люди бігли спотикаючись, а водій знущально на них погукував. Якось я зробив такому знущальнику зауваження: «А ви виконуйте, будь ласка, акуратно свою функцію». То він уже у русі автобуса усе вигукував: «Хвункція! Хвункція!». Якої льготи од такого можна було сподіватись, але і сей ставив людей за скотів.

Або ж і отой згадуваний уже побратим, але номенклятурник. Котрий у час андроповщини проникливо пильненько дивився на мене, яко інваліда. І снував свої передбачення. Що ось незабаром усіх інвалідів будуть виводити у поле і заставляти до праці. Котрий інвалід здольний іще трудитись, той, може, і зостанеться в живих, тих же, що трудитись уже нездольні, усіх приколюватимуть шпіцрутенами на місці.

Сей побратим і тепер інколи мені телефонує. І завжди починає розмову отако: «А я тобі якось телефонував, а тебе не застав. Мабуть, ти на курорті був». Це тому він так каже. Бо я йому розповів був. Як двадцять літ тому подав був заяву на санаторне оздоровлення, але жодного року мені путівку не виділили. А затим і листа прислали, щоби я приніс нове обстеження із поліклініки, то мені виплатять 270 гривень. Я не відгукнувся. А сей побратим, як зізнавався сам, побував тільки на курортах Криму аж 28 разів. Я знаю одну уже в літах парочку, то вони щороку і тепер по кілька разів відпочивають в елітному санаторії.

Коли у шістдесятих роках минулого століття мене уперше було покликано в кагебе і за прочитання неформально забороненого тексту пригрожено мені, що уже вовік ні на цьому, ні на тому світі мені житки не буде, а затим і з роботи увільнено, то майже усі мої знайомці при стрічі на міській вулиці убік або високо д'горі здіймали свою голову, щоби не привітатися зо мною. А оден давній університетський знакомець підступився до мене упритул, лице в лице, і уголос сказав, промовив:

– Із таким мерзотником, як ти, я більше вітатись не буду!

Так що вони, оці потаємні, різні бувають.

Щоправда, декотрі негласні при потребі і висвітлювались. Оньо і наш оден колишній однокурсник, як у номенклятуру уже увійшов, був свого підписа під листом, у якому шельмували видатних діячів культури, поставив.

Але то правда, що нема потаємника підступнішого, як із колишніх ваших ніби друзів, або серед далеких родичів чи серед тих, що у родину затесалися приходьками. Я сам зазнавав тяжкого отруєння із рук далеких родичів.

Або згадаймо швагра отого достойника-політв'язня. Сей швагро вигнав тещу із її рідного дому. Отако. Підступивсь до неї із сокирою і пригрозив: «Якщо не вийдеш із дому, то голова твоя пріч полетить». Узяла старенька жінка вузлика і пішла іще дванадцять років добувати свого довгого віку по чужих кутках. Оддалік од власного дому, який зводила своїми руками. А Син у тюрмі сидить.

У кінці вісімдесятих років минулого століття, коли доокола на людських язиках перебудова розгулювала, а я перебував на Сирці у відселенні, то майже кожного дня тролейбусом я під'їжджав до комбінату преси. Там на вітринах розвішували республіканські і центральні газети. Зір мій тоді був іще ясніший, і я любив їх переглядати і дещо вичитувати. Якось в одній газеті позір мій вирізнув дві інформації поряд. В одній звіdomлялося, що в органах кагебе відбулася зустріч з отакими а такими офіційними чинниками. А у другій інформації ішлося про те, що утворено нову ніби демократичну партію і очолили її оті названі офіційні чинники. Здогад мій побіг. Свої люди і у новім часі керма із рук не випустять.

А що казать. Після того, як Михаїл Горбачов публічно зустрівся з московським патріархом Піменом, і кожне віросповідання ніби уже не переслідувалось, вчителі-атеїсти й інші атеїсти, які щойно назирці відлучали школярів од храму, раптом обернулися, стали палкими віруючими. І за поміччю місцевої влади почали розбудовувать на наших теренах московські православні церкви. Вони і зараз твердо стоять на тім, що Господь не приймає молитви українською мовою. І хто сповідує українську помісну церкву в Україні – усіх

називають «раскольниками». І припиняють із ними спілкуватися. Як невідь і з якими єретиками.

Якось у селі до мене пригорнувся дуже кмітливий дев'ятирічний хлопчик Петрик. Він помагав мені. Хліб із крамниці приносив на моє замовлення. Ще й казав: «А ви нагадуйте, що вам треба, буду завжди помагати». Синочок учительки української мови і літератури, але яка твердо увірує у московську православну церкву.

Якось я запитав хлопчика:

– А ти молишся, Петрику?

– Так, – сказав хлопчик.

І прочитав молитву. Але не своєю мовою.

У Київському Михайлівському Золотоверхому соборі я придбав «Молитовника» українською мовою. Подарував його Петрику і попросив вивчити молитву своєю мовою.

– Добре, – сказав хлопчик.

Але після того до мене перестав заходити. Кілька разів я зустрічав його на вулиці і запитував, чи уже вивчив молитву українською мовою.

– Ні, – твердо відповідав Петрик.

І рішуче одвертався од мене. Здогад через думання моє перейшов. Мати його спілкуватись зо мною, яко із єретиком, не дозволяє.

Як уже писано і мовлено, коли час великої розрухи і поруйнації настав, то потаємники, а й засвічені котрі одразу наввипередки у бізнесмени, у фермери, в урядники подалися. І прихоплювали усе, що де так і не так лежало. Оньо фермер оден із тих ого-го стільки усілякової техніки за коробочку сірників нахапав. Тут масть кожного визначилась, окреслилась виразно.

Котрі ж язика вертлявого мали, ті у змиг ока перелицювались. Демократами поробились, гасельниками стали, на усіх зібраннях, майданах і перехрестях закличні гасла проголошували, борцями за світлу долю неньки виступали. І

се вони вважали своїм нелегким подвижницьким чином. Оден побратим наш, що його донос на політв'язнів до самого Андропова потому засвітиться, на вечорі пам'яті Василя Симоненка, отак і сказав привселюдно. Що ліпше й він би був умер разом із Василем. Бо Василеві тепер лекше, аніж йому. Сей побратим сягнув стрімко висот, і був задіяний у карколомних крутійствах і махінаціях. Але і тепер на усіх каналах чеше ніби стопроцентовий бандерівець. Просто-дорогі ним і захоплюються. Що аж оден наш хуторянин сказав про нього: «Ото головонька!..». «Не головонька, а язичок...» – поправив я. Іще одна колишня компартійка також привселюдно сказала, заявила у місті Лева: «А в ті люті часи у нашім краї тільки я одна бандерівкою була».

Отаке. Що маємо, те маємо. Як і сказав, повторив отой.

Траплялося, бувало, що донощики один з одним заїдалися. Тоді такі люті справунки розігрувалися, що і не передать. Оньо як оден наш побратим зі своїм директором заївся, що був також із тих, то і тепер називає, обзиває його не інак, як генералом кагебе. Може, сей побратим тільки майором був. Се звісно, що і донощики на донощиків доноси писали. Хоча і не завжди знали, відали, на кого пишуть.

А й про такий іще випадок розповідали. Як один зух із тих підступився до одного начальника, що також був із тих. Да й сказав, промовив прямисінько в лице посадовцю:

– Маєте прийняти мене на номенклятурницьку посаду. Бо хочу вступити у вас у партію і в номенклятурній клініці вставити золоті зуби...

І начальник прийняв зуха. Мабуть, вказівку одержав, зійшла згори. А як зухвалець досяг своєї мети, то незагаймо звільнився з номенклятурної посади. І тільки у новітнім часі колишній начальник переповідав, який той зухвалець нахаба був. Сі двоє про чини, може, і не здогадувалися, який у котрого чин.

Як уже у новітнім часі, навесні 1992 року уперше розбили Батьківську хату на хуторі, то так щороку протягом вісімнадцяти літ, а то і по кілька разів на рік розбивали її, нещасницю. Забирали усе ужиткове до нитки, і нитку й голку також забирали, викрадали рукописи, спалювали посеред хати на земляній долівці книги. Та я з усіх сил допоки тримався. Тільки коли я знесилений зійшов із хутора, розбивать усередині хати припинили. Але узялися за клуню. Прорубали сокирою стіну. Клуня уже продірявлена, хилиться, падає. Штурхають іззовні і хату. Здогадуватись можна, що це робота рук отих, потаємників. Щоби і знака од труду Батькового-Материного не зосталося.

Здавалося би, що од мене, старого інваліда, який однією ногою уже там стоїть, вивідати іще можна. Адже усе протягом могого недолугого життя уже вивідано. Суду все ясно. Але, схоже, вивідувальники і тепер, у новім часі, не зоставляють мене наодинці. Як один відклеїться, так одразу і другий приривається, клеїться, лащиться.

Якось мене була стрінула, перестріла донька отого Пилипа Строкатого, що в Білокоровичах Іван здав. Да й подала мені маленького папірця:

– Озьміть. Ось телефон могого брата Гриця. Він хоче з вами зустрітись...

Я папірця узяв, але не зателефонував Грицеві. Станув передо мною привид батька його. І вислів наблизився. Сини ідуть далі. Я знав, що Гриць колись був у місті начальником цеху великого комбінату, маючи тільки середню технікумівську освіту. Передчуття наблизилось, що ліпше з такими не стрічатись, а за кожної можливості обминати їх десятою дорогою.

Аж то одного ясного весняного дня, у Провідну неділю, на новому цвинтарі у селі і сталося. Я стояв над могилами брата і сестер. На гіллі білих берез тепле сонечко зроджувало маленькі блідо зелені липкі листочки. Світ огортали осяїні

цілющі пахощі проростання. Із піднебесного простору струменіла ідея життя вічного. Й думи мої о тім снувалися.

Як чужорідне раптом зійшло, вклинилося. Запанібратський розгонистий штурхіт у спину. Я здригнувся. Передо мною стояв зухвало усміхнений Гриць Строкатий. І одразу став, почав липнути, лащитися до мене. Ще й родичем далеким назвався. Зніченість нагорнулася, скувала цілу сутність мою. А через думання перейшло. Що тут мені уже не викрутитись.

Як із цвинтаря вийшли, то і біля Грицьової машини станули. Ця біла машина уся суцільно була посмугована написами «Правий сектор», «Волонтер». А спереду над правим сидінням умоцьовані два прапорці: один жовто-блакитний, а другий червоно-чорний. І патрон поміж ними вістря д'горі стирчав.

– А шо то за прапорець, Грицю? – запитав хтось.

– Бандерівський... – зверхньо відповів Гриць.

Він і сам кожному стрічному, навіть стареньким бабусям рекомендував:

– Я – правий сектор...

У яснім сонці од Грицевих слів випурхувалася, розносилася фальш. Аж мені при цьому ставало варівко.

Гриць відвіз мене своєю посмуговоною автівкою до моєї будочки у селі. Їхали мовчки. Щоправда, у якімсь моменті Гриць ізгадував:

– Коли я був маленький, то до нас у хату зайшла циганка і наворожила матері, що я буду начальником. А так воно і сталося.

Потому, приїжджаючи до своєї сестри, Гриць і до мене кожного разу заходив. Завваживши мою безпомічність у господарстві, він де в чому і помагав мені. Гай-гай, як у безпомічності своїй ми часто пасуємо, стаємо безвольними перед замірами і сітями лукавого. За кожду Грицеву поміч я розраховувався, пам'ятаючи норів його батька. Інколи він підвозив мене то до одного сусідського села, то до села

другого, щоби я зустрівся зі своїми колишніми однокласниками. І кожного разу я покладав йому сто гривень. Правим оком він мовчки завважував мою оплату. А якось підвіз мене недалечко – за п'ять кілометрів до Батьківської хати на хуторі. Тоді я був поклав тільки п'ятдесят гривень. Гриць правим оком завважив і зморщився. Тоді я поклав іще п'ятдесят гривень, і Грицьове лице тихо випростувалося у заспокоюванні.

Коли іншого разу Гриць ізнов підвіз мене до сусіднього села тільки за сім кілометрів, і я поклав традиційно сотню, то у дорозі він і сказав:

– Або то ви мені цю сотню покладаєте – ви на «Правий сектор» її покладаєте.

Моє слово незагайо навстріч випурхнуло, спрямувалось:

– Ні, я тільки тобі за послугу. Бо я ніколи у житті не належав і не належу до жодної партії.

Гриць продовжував:

– Я воюю за Україну. А ви для України нічого не зробили.

– А куди мені. Старий я, немічний, безпомічний, – тільки і промовив я.

Сю звичку переплачувати за кожную послугу я засвоїв від Богдана розслабленого, лежачого. Якось я укупив йому яку-то річ, він гроші давав, а я не взяв. А Богдан і каже: «Возьми, бо, окрім грошей, я нічим тобі віддячити не можу». А які у нього статки були, великого страдника і покутника, такі ж, як і в мене – мінімально пенсійні. І це може зрозуміти той, хто самотній і безпомічний, на сторонню поміч сподіваючись.

За кожную найдрібнішу рідку поміч у селі, наприклад, поліно перерубати, я завжди переплачую, сподіваючись, наївно, що сей помічник колись іще мені допоможе. Але жодного разу удруге такий мені на поміч не виходив, вважаючи, напевне, що я йому мало переплатив. До того ж

майже усі сельчане сприймають мене за он якого багача. Навіть і Гриць одного разу промовився, що покійний Михтодь колись був сказав про мене: «А Гандрій має мільони а мільони долярів».

Я одразу і спохопився:

– То чому ж ти не спитав у нього, ізвідки я міг тії мільони добути.

Гриць тільки лукавенько осміхнувся.

А що казати. Чутки ці не нові. Оньо коли я у гонінні на інвалідській пенсії за 36 карбованців і 17 копійок впроголодь перебував, чутки хутором і доколом розгулювали, який я великий багач. Тільки сусідка Мар'я після похорону її благовірного Івана принесла мені велику миску тушеної капусти із курячим м'ясом і сказала:

– Возьми, Гандрію. Бо ми знаємо твій догляд.

А хто оті розголоси про мене запускав, який я розбійник і несусвітній багач, то здогадуватись можна, що це також оті потаємники, люди із картотеки.

Що ж до родака Гриця, сина Пилипа Строкатого, то і колись він, яко начальник, не бідував. Але і зараз не бідує. Підприємець, але і кавалок землі і лісу має. Син сімнадцять років уже в Америці. Там збирає кошти із поселян і ніби спроваджує їх через батька на потреби АТО.

Гриць при кожній нагоді пишався своїм сином:

– Ви ковтаєте глину, а мені син пересилає таблетки справжні, американські.

Він мав на увазі, що у наших аптеках ліки підроблені, фальшиві.

– Ах, якби ж то тільки, Грицю, глину я ковтав. А то уже двічі тяжко отруений був ніби фальшивими пігулками, – зізнався безпорадно я.

А взагалі у Грицевій натурі пульсувало щось зактивовано агресивне. Він і про Януковича у телефонічній розмові до мене висловився, таку картину намалював:

– По кавалках тіло його роздирать треба було, і по кавалках тих топтаться... Рвать, дерти... Упиваться...

Але мені ставало не по собі од таких жахів:

– Ай, не наганяй, Грицю, такого страшного. Є суд Божий, але і є суд людський.

Гриць наступально до мене:

– Ніколи не подумав би, що і ви, Івановичу, за Януковича...

Да й поклав свою слухавку.

А коли затим на високім пагорбі відстрілили отого відчайдушного подвижника, то Гриць указівним пальцем розтинав світовий простір:

– Не одна головонька за нього полетить. Ох, не одна...

Од подвижника на тім пагорбі зостався двохповерховий недобудований дім. Через рік Гриць з іще одним зухом, сам зізнався мені, підступилися лагідненько до стареньких батьків подвижника.

– Ваш дім коштує мільон, а то й більше. За такі гроші, як комусь продасте, вас можуть забити. Віддайте дім нам, а ми даємо вам сто тисяч. На ваш вік вистачить...

Якось у моїй сільській хатинці Гриць вийняв пістоля, нагана:

– Новенького видали...

І в голосі, і в погляді його промелькнуло для мене нажахування. Як і з'ясується потому.

Свою телефонічну розмову за кожним разом Гриць починав начальницьким тоном:

– Шо ваш Київ там робить. Усіх (поіменно називає наш генералітет. – А. К.) треба к стенке становить! Вас усіх там треба к стенке становить!

– Грицю! Це не моя філософія. За моїм розумінням, нам усім треба змінюватися. І тобі треба змінюватися. Бо якщо ми не змінимося, то чи Господь змінить нашу ситуацію, – стишував я його агресивний запал.

Після чого Гриць раптово покладав слухавку, не попрощавшись. Тобто що він зо мною взагалі уже розмовляти не буде. А через думання моє переходило. Чи не схиляє сей вивідувальник і мене до тероризму.

На серце покладалось неприємне відчуття: а ніби навіщо був сей далекий родак, син Пилипа Строкатого, до мене приклеювався, лащився. Про поміч од нього уже не ішлося. Я йому кілька сот гривень був передав, щоби він мені на хуторі трошки дровець нарубав. І про дрова забув, і грошей не повернув, напевне, також вважаючи, що я долярвий міліонер.

Минав час, спливали тижні, і я заспокоювався, що Гриць нарешті від мене відрипався.

Аж ні. Котроїсь ночі на велике рокове свято зі сну мене пробуджує телефонічний дзвінок. Схоплююсь. Вітання зі святом. Я і голосу спросоння уже не впізнаю. Аж то затим і впізнаване наблизилось, пролунало:

– Шо ваш там Київ робить! Вас усіх треба к стенке становить!

Видобуваю із пам'яті і своє традиційне, що нам усім треба змінюватися.

Гриць ізнов поклав слухавку. Розмова закінчена. Який уже там старечий сон до ранку після такого привітання.

І така точнісінько опівнічна розмова повторювалась разів п'ять, а може, і цілих десять. Од рокового свята до наступного рокового свята. Взагалі у своїй наступальності Гриць не терпів, не визнавав жодної іншої думки.

Якось він сказав мені, що Тичина ніякий не поет, бо він писав про Сталіна. Ще й процитував. «А Тичина пише вірші. Да все гірші, да все гірші. І всі, як один». Тут і я не стримався, сказав тихо:

– Павло Тичина – це наш і світовий геніальний поет жорстокого віку...

Гриць накинувся на мене мало не з кулаками. І знову голосно, на увесь покрик процитував знушально: «А Тичина пише вірші. Да все гірші, да все гірші...».

Уже іншого разу Гриць сказав, що Віктор Ющенко украв три студебекери золота. Моє слово також навстріч спрямувалось:

– А де ж то він і дістав тих три студебекери і куди ж помістив те золото.

Гриць ізнов з гримотами накинувся на мене:

– Да ви шо. Хіба ви не бачили, як Ющенко із Ахметовим ручкався і у його машину сідав...

Щодо золота. Як був загинув у нашій країні один подвижник української справи, що і помісну православну українську церкву відстоював, то котрась жінка, либонь, чи й не просвітянка, також сказала:

– А він був золота вісім мішків украв...

Але аж надто твердо стояв Гриць за московську церкву в Україні. «Бо то церква наших батьків», – казав. І його дружина благовірна на тім твердо стояла.

І як про те мова зайшла, повелась у моїй сільській хатинці, то і став я Грицеві переповідать відоме мені дещо з історії православної церкви в Україні. І о тім згадав, що апостол Павло пише. Якщо ми молимося чужою мовою, то молимося тільки за духом, але якщо молимося своєю мовою, то молимося і за духом, і за розумінням. І за убивцю молитись треба. Щоби Господь врозумив його, і меч випав із його руки. Але не можна бути спільником убивці. Якби була у нас одна помісна православна церква, і станула би наша спільна молитва, то, можливо, Господь і заспокоїв би наші сподівання.

Гриць, щоправда, слухав мене, тільки у павзах на його лице набігали лукавенькі сміхи. Але затим згорнув свого великого кулачища, підступився до мене і почав водити кулачищем мені під носом:

– Ех, я воюю за Україну, а ви для України нічого не зробили. Я тридцять церков у своєму районі збудував, а ви – ні одної.

– Але ж то церкви московські... – прохопилося моє тихе з-під кулака.

– А вони тепер українськими називаються... – напосідає Гриць.

– Але ж Москві підпорядковані... – ізнов моє прохопилося.

Гриць іще раз провів кулачищем під моїм носом:

– Я воюю за Україну, а ви для України нічого не зробили...

Тут уточнення біжить. Що сей воїтель за Україну жодного разу і як волонтер не наближався до позицій АТО. Не те, що пороху, як і його батько, не нюхав. А своєю смугастою автівкою тільки у нашій окрузі кружеляє.

У моменті тим передо мною окровавлене лице нашого старшого брата наблизилось. Що його понівечив батько Гриця, Пилип Строкатий. Зараз і мені те буде, – через думання моє перейшло. Але тільки під носом кулачищем поводив.

Я умовк. У нього вогнепальна зброя. А перед вогнепальною зброєю зіщулюється кожне живе дихання. Спогад повертався до літератора Германа Гессе, який у похилому віці страждав невимовно тяжко і днями ніби уже наситився. Але ув одному листі зізнався, що якби хто стрільбу в лице спрямував, то все одно відхилив би її. Аяк. Життя – високий дар Божий, і людина має поцінувати його і своїми стражданнями.

Потому Гриць іще кілька разів навідувався до мене у сільську хатинку. Громовим голосом в'язав ціпки, вигукуючи те саме:

– Я воюю за Україну, а ви для України нічого не зробили. Я тридцять церков...

Я зіщулено сидів на ослінчику. І тільки ніби прохальне
моє тихе у павзах вихоплювалося:

– Ах, позостав, Грицю, мене старого і немічного...

Як бачимо, овеча шкура на отаких різної масті буває. Що
не завжди і розрізнити, допетрати нам, гречкосіям, можна, де
сектор лівий, а де сектор правий.

грудень 2016 р. – січень 2017 р.

м. Київ

Євген Сверстюк

Це ім'я, як і імена Івана Дзюби та Івана Світличного, увійшло у мою свідомість у початку шістдесятих років минулого століття. На хвилі усамперед правдивого, не заідеологізованого осягання мистецької штуки. І навіть коли я перебував у віддаленні од коханої рідної сторони – у середньоазійських пісках чи на Далекому Сході – то правдиве слово їхнє, розкута думка їхня стояли надо мною, окриляли сутність мою ув осяганні життєвої і художньої правди.

Пригадую. Як золотої осені 1964 року в Уссурійську на вітрині газетного кіоску я забачив журнал «Дружба народів». Попросив переглянути його. Там була опублікована стаття Івана Дзюби «Сонцепоклонник». До сторіччя з дня народження письменника. Одразу ж і придбав журнал. Тут же поблизу усівся на лавочці і перечитав публікацію. Й осяння дивне зійшло на мене. Бо про Михайла Коцюбинського у нас так проникливо правдиво тоді іще не писали. Усе офіційне да на один копил.

Подібне переживання було ізійшло на мене і у високогірному таджицькому Хорозі. Коли у книжковому кіоску на автобусній станції я забачив «Вибране» Михайла Коцюбинського українською мовою. Й під високим східним сонцем забриніло наді мною «Intermezzo».

То був руйнівний для людської душі час. Після хрущовської відлиги холодами, морозами повіяло. Почалися перші, заскочені зненацька арешти. І суди. З погляду нормальної логіки а зовсім безглузді. Хтось щось прочитав, хтось комусь щось дав прочитати. Людина опинилась у щільному кільці провокаторів і донощиків. Навіть не дія, не саме прочитання переслідувались, а просто думка, процес думання

переслідувались. Один донощик на тебе мовчуна подививсь да й вичитав на твоєму лиці і доніс «А він думає по-анти-радянському». І уже життя твоє пішло шкереберть. Напише потому і видасть книгу один академік «Небезпечні думки».

Але думки не спинити. Навіть якщо ув ординському арсеналі і принаявна ядерна зброя. Написав же Поет: «Можна прострілити мозок, Що думку народить, Думки ж не вбить».

Вибитий із молодої колії життя, позбавлений права праці за фахом, уже мічений, гнаний і переслідуваний, восени 1967 року я прибився до Київа. Велике місто не з обіймами зустріло мене, але ставило на кожному кроці передо мною нові виклики. Найдошкульніше – це безпритульність. Але і в безпритульності своїй у великому місті можна просто загубитися, розчинитися у багатолюдді. І подих твій влекшується. У невеликім поселенні, де тебе майже усі знають, тебе пронизують десятки, сотні проглядувань. І майже усі од тебе одвертаються, невідь і од якого злочинця.

У столиці давні доброзичливі знакомці напители для мене й тимчасову працю. На заощаджені кошти допомогли передрукувати на механічній машинці мого першого роману «Дорога до матері». Зав'язалися і нові знайомства. На добро а чи на лихо. Вияснить і покаже час.

Котрогось похмурого пізньоосіннього дня ми із одним знакомцем ішли Хрещатиком. Аж то перед одним позустрічним ми зупинилися. І сказав мій давній знакомець:

– Це Євген Сверстюк...

Уся моя увага обернулася на позу стрічного, чие ім'я уже давно звучало у моїй свідомості. Я видивлявся його лице, і здавалося мені, що на ньому сконцентрувалася уся вагота сучасної доби. Але й струменіла тиха упевнена рішучість цю ваготу нести. Як долю, як власний хрест. Цільність натури випромінювала його постава. Франкове ураз ізгадалося, перейшло. Бути цільним чоловіком. Хіба не подвижництво, і не вирізаний взірець у час розрухи і роздвоєння людської душі.

Під ту пору я мав тимчасову працю у видавництві «Молодь». На посаді референта літературного конкурсу. Тоді вийшла книжка Миколи Вінграновського «Сто поезій». Сказав хтось, що сьогодні у видавництво завітає Євген Сверстюк. На визначену годину він і прийшов. У 13-ій кімнаті зібралися усі творчі працівники видавництва. Євген Сверстюк говорив про поезію Миколи Вінграновського і взагалі про мистецьку штуку. Його слово було тихе, але виважене, усе домірне і не зайве. Думка вільна, розкута. За словом і течія думки угадується. І це звучало як заперечення фальші повсюдної на той час ідеологізації. Усі, хто налаштовані були слухати, уважно слухали, їхні лица о тім виразно засвідчували.

Це уже пізніше у видавництві подали мені на один день рукопис есею Євгена Сверстюка «Собор в риштуванні». І я за столом невідривно заглибився у читання, а немов би якийсь новий зареєстрований рукопис вчитую. Коли ж хтось сторонній чи хтось із керівництва заходив у кімнату, то легенько пересовував на розкриті сторінки газету. Ніби ні в чім і не бувало. Затим продовжував ушвидчено читати. Бо ж усе таке цікаве і незвичне. Ішлося не тільки про новий популярний роман Олеся Гончара і проблеми сучасності, а й звучали зворушливі розмисли про нашу історію, про поклик крові наших предків. Чогось подібного годі було вчитати в тодішній офіційній періодиці. До вечора я і закінчив прочитання рукопису. Нове вільне слово окрилювало мою молоду свідомість.

Трохи пізніше я іще прочитав есей Євгена Сверстюка «Іван Котляревський сміється». Але здогад чомусь тоді не наближався, що саме через ці твори зійде на автора таке тривале і тяжке ув'язнення. Така висока плата на наших теренах за вільну думку і правдиве слово.

Хтось із моїх знайомих був передав Євгенові Сверстюку і рукопис мого першого роману «Дорога до матері». Тоді мій

рукопис уже прочитали Іван Дзюба та Іван Світличний. При наступній зустрічі Євген Сверстюк сказав мені:

– Ви, напевне, іще не читали Джойса. Але у вас якийсь перегук проглядується...

Уже потому в одній книгарні на мене поглянув невеликий зелений томик Джойса. Я розгорнув довільно і прочитав кілька рядків. Опис витоптаного брунатного пасовиська. І знайомою рідністю ураз війнуло. А через думку перейшло. Ах, це низинний ландшафт і низькі небеса над ним позначають наше проглядування світу. І бринітиме у моїй свідомості. Барва Джойса.

Це уже у новітні часи один читач скаже мені: «А, знаєте, у вас є щось від Марселя Пруста...». Й іще одна читачка зауважить: «Після прочитання ваших сторінок я згадую Івана Буніна...».

І кожного разу повстає передо мною оте давнє завважування Євгена Сверстюка.

Згодом я став заходити у редакцію «Українського ботанічного журналу», яка розташовувалась на затишній вулиці Репіна у невеличкому будинку. Там Євген Сверстюк іще допоки працював. Якимось я забачив на його столі томик Й.-В. Гете німецькою мовою. Тоді він писав свій відомий есей про клясика світової літератури.

Часто ми з Євгеном прогулювались по прилеглих до означеного місця вулицях і сквериках. І щоразу здогад упевнював мене, який же невибагливий він у цьому жорсткому часі, а спосіб життя його спартанський. Розмови наші переходили в основному про літературу – українську клясичну і світову. Подивовувало мене, який цей співрозмовець енциклопедично незнаний, і слухати його розмисли мені було завжди цікаво. При ньому я сміливішав і свої судження та спостереження також висловлював. У чомусь ми були одностудцями. Із чимось пан Євген не погоджувався і

фахово переконував мене. Але це на довіру у наших стосунках не впливало.

Потому у моєму житті були такі випадки. Коли деяким авторам я висловлював критичні зауваження на їхні вірші, то вони затаювали неприязнь і ворождо до мене на ціле життя. І тоді я згадував Євгена Сверстюка, його доброзичливу розсудливість в обговоренні мистецької штуки.

Інколи Євген шанобливо зупинявся перед позустрічним, звертав мою увагу:

– Це Борис Антоненко-Давидович...

– Це Микола Лукаш...

Ось так і я мав стрічі із цими та іншими видатними людьми. А одного разу навстріч нам ішов невеликий хлопчик. Євген зупинився і також звернув мою увагу:

– Це мій син Андрійко...

У маленькій кімнатці ботанічного журналу сталася іще одна несподівана і цікава для мене стріча. Резюме до журналу англійською мовою там перекладала дуже тиха інтелігентна жінка. У війну вона перебувала в евакуації в Бухарі, а через двадцять років потому я також замешкав у цьому дивному старовинному узбецькому місті. І там у редакції місцевої газети іще працювала жінка, подруга цієї перекладачки, яка з евакуації так і не повернулася, на ціле життя своє зосталася у східному краї. У затишнім київському закутку ми згадували далеку Бухару, а через думання зрівнювання переходило. Справді. Гора з горою не сходиться, але людина з людиною...

Коли велика біда ізійшла, накинута була на мене, як тугий зашморг, то Євген Сверстюк перейнявся моєю долею, як батько і рідний брат. І опікувався мною на усіх можливих і досяжних рівнях, рятуючи мене у буквальному розумінні слова. Вдячна пам'ять серця назавжди.

Недужий, а геть охлялий, я потому перебував на хуторі біля недужого Батька. Обое недужі. І сказала тоді нашому Батькові сусідка Мар'я:

– Добре, Йване, що хоч сьой хлопець коло тебе є...

А Батько наші відповіли їй:

– Але він тоже недужий...

Це ще раніше було, коли Мати паралізовані страждали, і сказав був хтось у селі до Батька спочутливе: «Ах, яке тобі горе, Йване...». То Батько наші відповіли: «Мені, то мені, але яке горе їй...». Маючи на увазі нашу Матір.

Але і на тихий наш Закуток надходило високе свято. Великдень. Трава врочисто зеленіла, і ясне Сонечко сіяло. Кожне живе дихання возносило славу Творцю. І усе нагадувало про життя вічне.

Ми сиділи з Батьком у хаті за столом. Я умикав транзистора, і крізь глушіння до нас на хутір доходила, долинала на хвилях Великодня відправа з того берега. Владика Мстислав молився за Івана Світличного, Євгена Сверстюка, Валентина Мороза й усіх в'язнів сумління з України, що перебували в совецьких концтаборах. Я розказував Батькові про Євгена. І ми удвох молилися за нього й усіх ув'язнених за вільну думку і правдиве слово. А тихий смуток розлягався у Великодній ясності хутора.

Уже в Києві. У вісімдесяті роки. На станції метро у підземеллі. Прогуркотів поїзд. І коли я у поспіху за риг завернув, то у прочинені двері вагона заходив останній чоловік. Краєм ока мене завважив і моментально змінив своє спрямування. До мене обернувся. І вже двері вагона зачинилися. Це був Євген Сверстюк. У підземеллі ми затрималися довгенько. Не один поїзд мимо нас прогуркотів. Він розповідав мені про свої невільничні переживання. На лиці його тоді зібралася, стояла густа втома. Це потому воно випростуватиметься в одну осяйність. Щось я і панові Євгену переповідав про свої переживання у той смутний час.

Потому ми зустрічалися часто в редакції газети «Наша віра», а куди б вона не переносилась, не мандрувала. Із маленької кімнатки у дворику Національного музею Тараса Шевченка у духовну споруду на Трьохсвятительській, затим у видавничий дім «Смолоскипу» на Подолі.

Одного морозяного зимового вечора 2005 року я ішов на прогулянку на Володимирську гірку і став свідком, як молодики спортивної статури учиняли розбій у редакції «Наша віра». Свої спостереження я занотував у статті «Страх ізійшов на мене», яка і була опублікована у газеті «Шлях перемоги».

І кожного разу опісля, коли я прямую проз те місце, через думку мою переходить: тут учинено наругу над праведником. Подібне переживання іще сходить на мене, коли у нашому поліському містечку я переходжу повз знаковий будинок, у якому восени 1945 року енкаведисти катували нашого старшого брата Миколу.

У редакцію газети «Наша віра» я інколи приносив щось своє написане, і його завжди тут друкували. «Наша віра» була серед кількох періодичних видань, які мої писання прийма-ли. Усі інші відмовляли з нез'ясовних причин. Коли я щось розмірковував на житейські чи літературні теми, то Євген Сверстюк інколи казав:

– А ви напишіть про це. Ми обов'язково надрукуємо...

При стрічах і в телефонічних розмовах ми часто довго говорили про Тараса Шевченка, Миколу Гоголя, Михайла Коцюбинського, Василя Симоненка, Василя Стуса... Це були його, а й мої улюблені клясики нашої літератури. Євген оповідав мені, за якої нагоди він зустрівся із Василем Симоненком, коли поет уже був недужий. У маленькій винайманій кімнатці, де іще була дружина із дитиною, Василь зупинився у них. А коли уранці Євген здійснював традиційну рухавку із гантелями, то Василь Симоненко сказав:

– А я уже цього підняти не можу...

Якось ми розмовляли про масову культуру, про індустрію в культурі, і про потребу вирізняваності у сучасній культурі. І Євген перейнявся цією темою:

– А ви напишіть про вирізняваність у культурі. Ми надрукуємо...

В іншій розмові ішлося про феномен Леоніда Кисельова. І я згадав. Що в Ірпені бачив батька поета, також письменника Володимира Кисельова. І думав підійти до нього та й сказати: «Ваш син – великий поет». Але підступитись сміливості не вистачило. Євген на це завважив:

– Йому про таке уже казали. Але треба було й вам сказати...

Якось у приватному листі до одного автора я виклав свої враження про його книгу. І той літератор подав мого листа до публікації. Я ж про публікацію не замірявся. Якби був звідомлений о тім, то написав би трошки по-іншому. І переповів цю пригоду Євгенові Сверстюку. А він каже:

– Якщо ви комусь щось пишете, то знайте, що воно може колись бути оприлюднене...

Якось, прочитавши одну мою публікацію у журналі «Кур'єр Кривбасу», Євген Сверстюк сказав:

– І я так думав, але написали ви...

І хвиля окрилення зійшла на моє серце, що наші думки збіглися. Бо хіба ж не кожне наше слово шукає одностайної думки.

Часто Євген Сверстюк завважував, які нові книги з'явилися, що становлять інтерес з тієї чи тієї точки зору. А то і подавав мені їх. Так я з цікавістю прочитав спогади Раїси Мороз, «Небезпечні думки» академіка-політв'язня Юрія Орлова. Особливе зворушення викликала у мене книга-сповідь колишнього чекіста, що розкуркулював селян, а потім і сам зазнав неймовірних катувань. Нарешті опинився у американському монастирі. Перебував там під іншим іменем аж до дев'яностолітнього віку. Усе увидалося йому, що і там його дістануть. Уже перебудова ішла, рухалася. Увесь світ піддався роман-

тичній ілюзії, що зло зінакшилось. Тільки не він, інок, який сповна осягнув природу того зла.

Запрошував Євген Сверстюк мене і на різні культурно-просвітницькі заходи, які відбувалися, переходили і за його участю. І це завжди звучало для мене як подія знакова, як свято. Пригадую вечір у київській філармонії з нагоди 80-річчя Євгена Сверстюка. Там був присутній і мав слово Президент Віктор Ющенко.

Євген Сверстюк часто подорожував світами. Й інколи я запитував його про невідоме мені заграниччя. Наприклад, моє традиційне запитання. А яке небо над Америкою, над Великою Британією чи над Німеччиною. Він приязно усміхався. Якось я запитав його, чи безпечно на вулицях заграничних міст і чи там також є злодії. І Євген розповів мені про таке. Що у Римі їх попередили не стояти на тротуарі близько дороги зі своїми торбинками. Бо там проїжджають інколи такі зухвалі мотоциклісти, що ці торбинки у людей на льоту вихоплюють. Шукай потому вітра в полі.

Одного літнього погідного дня я сидів на лавці у дворику Михайлівського монастиря. Аж дивлюсь. Євген Сверстюк у колі родинному з'явився. У візку чоловік сидить. Згадався. Син його. Євген першим підійшов до мене і, привітавшись, сказав: «Це син мій». І в очу моїм одразу повстала давня картинка. Отой несмілий позустрічний хлопчик. Іще Євген у довірчій розмові переповідав мені, які страждання переживала його мати, коли він своє ув'язнення відбував. І коли я потому дивився на екрані портрет Матері і сина, то о тім думка моя поверталась. Мати і син. Який драматично-трагічний мотив нашої історії.

Хтось був рекомендував мої писання на премію «Благовіст». Аж то випадком зустрічає мене на вулиці знакомий літератор і каже: «Вітаю! Ви вже лауреат премії «Благовіст». Євген Сверстюк вас підтримав». І це була єдина премія за ціле моє літературне життя.

Коли відбувалося, переходило накопичення первісного капіталу для олігархів, а на увесь народ ізійшла крайня нужденність, то спитався мене Євген Сверстюк: «Чи ви не голодуєте».

Зі своїми недужими, нестандартними ногами я уже давно маю проблеми. Подумати тільки. Де знайти для них домірне, широке і м'яке взуття. О тім я наважився зізнатися панові Євгену. А він і сказав: «У мене є для вас черевики. Це дуже знакове взуття. Воно від Івана Світличного...». На жаль, на превеликий жаль, воно не зійшлося на мою ногу.

Якось ми зустрілися на київській вулиці у тріскучий зимовий мороз. Євген був у кожусі, а я у легкій одежині. Він подивився на мене і каже: «Але цей кожух на вас, мабуть, не зійдеться...». «А певно, що ні...», – відказую я. Та слово його й дотепер зігриває мене.

Перед Різдвом котрогось важкого для мене року Євген передав мені пакунок. Там були «Церковний календар» і ще книжки й іще щось. Я передивляюсь та перечитую усе. Аж по якомусь тижневі із того пакета при перевертанні засвітилися сто гривень у конверті. Одразу ж ізгадалося вичитане. Як знавець багатьох мов і автор своєрідних книг «Природа новели» Григорій Майфет після терміну покарання на Печорі завітав до Павла Тичини. На прощання Павло Григорович обійняв гостя, який відчув, що права рука поета ніби торкнулась його кишені. Уже на вулиці Григорій Майфет виявив у тій кишені сто карбованців. Справді. Нехай не відає ліва рука, що подає права. Чи ж не взірець для опам'ятання нашим золігархіченим «благодійникам», які й коли подадуть обід зголоднілому, то о тім рекляма півроку нагадуватиме.

У 2002-му році я переніс складну операцію в Олександрівській лікарні Києва. Уже виписали, але іще безпомічний самотужки добутися додому. І звернутись ніби нема до кого. Такий я великий самітник. Довелося телефонувати Євгеніві

Сверстюку. І він у визначену годину приїхав да й допровадив мене додому.

По кількох тижнях, уже зіп'явшись на ноги, я вийшов на вулицю. Дивлюсь, Євген із якимсь чоловіком перехрестя переходять. Зустрілися. Із ним був український гість із Америки. Запросив я їх додому. Потому ми іще сиділи на схилі Старокиївського пагорба і згадували своїх батьків. А через кілька днів Євген передав мені від того заграничного гостя відчутну допомогу на ліки.

Й таке було. Із пісні слова не викинеш. Коли після сотенних походеньок по чиновницьких кабінетах мене нарешті повернули у цей знаковий у моїй долі будинок, то я ніяк не міг знайти майстра, щоби поміг мені бодай трошки облаштувати помешкання. Повірте, бувають, уроджуються такі безпорадні й безпомічні у житті люди. І я знову зізнався о тім Євгенові. І він спрямував до мене свого знайомого художника, але і майстра на всі руки, який і поміг мені.

Гай-гай, чи ж кожний такий відбиток утримала моя старіюча пам'ять. І тепер, коли запитальне часто зависає над моєю головою, то думка поривається спрямуватись до когось. А до кого? Нема Євгена Сверстюка. Й таке надходить інколи. А чому я у нього от про те чи про те не запитав був. Так Батько наші часто ізгадуються. А чому я у них про от се, а й про те не запитав був...

Зовсім недавно у телефонічній розмові із майже дев'яностолітньою українською літераторкою у Канаді я сказав:

– Як жаль, що нема уже Євгена Сверстюка...

Вона ж відповіла:

– Кожна людина відходить. Але як добре, що він такий у нас був... Справді. Людина відходить. Людина не вертається. Але застаються її добрі діла. І слід такої людини на землі осяває не тільки її сучасників, а й наступні покоління.

січень 2015 року

Як спомин на все життя

Далекий холодний магаданський край у північно-східній стороні світа заяснів, увиразнився уявно в очу моїм да йоставив манливий відбиток у свідомості моїй восени, лагідної тихої осені, 1956 року. Коли молодий вісімнадцятилітній («Молодий я, молодий, Повний сили та одваги...») я уже трудився у тракторній бригаді обліковцем-заправником.

Осінній день до заходу хилився. До дядька Павла у селі на Старину сиво втоптаню стежкою простую. А навстріч мені ставний худющий незнакомий чоловік прямує скоренько. І розминаємось ми у звичнім привітанні. Але погук Насті Бобрихи долинає зблизька:

– Стаську! А чо то ти не остановився. Да же то Гандрій Яринин...

І сей погук зупиняє нас. Бо то був Стасько Вихтин, стринешний брат мій, який щойно повернувся із десятилітньої магаданської каторги. Він пам'ятав, знав мене малим восьмилітнім, і як упізнати йому мене здорослілого. Ах, се таке жорстоке двадцятье століття, що у нім розминалися не оно стринешні брати, а розминалися, розходилися цілі роди і народи.

Відтак цілий вечір Стасько переповідав мені про свою покуту у холоднім краї колимським, де у стражданнях високих спочили кості багатьох безневинних праведників. І вжахнулося серце моє.

Ото звідтоді й не полишає той далекий край мою уяву. А після прочитання «Одного дня Івана Денисовича» О. Солженіцина уява розмисли покликкала, збудила. І в намірах моїх уже снувалося – неодмінно побувати у тім краю. Звісно, як подорожанин, як мандрівець. Коли ж восени 1964 року Владивосток передо мною постав, то намір сей якби досяжною реальністю засвітився. Але не судилося.

Уже у пізніших, у новітніх часах не раз поставали перед мою уявою обриси поселення біля рудника імені Матросова.

Яке воно? Там відбував заслання поет Василь Стус. І подумав я. Над холодним опівнічним краєм витає високий дух не 'дного праведника.

Забачити теє поселення ставало щоразу невтримно закличною манливістю. Але затим кожного разу нагорталося стримуюче відчуття нереальності такої далекої мандрівки. Надто ж у новітніх часах. Коли тисячі а тисячі відправлялися в відкритий простір у найвіддаленіші закутки світу, для мене, вродженого мандрівця, був поставлений заслін біля пограниччя. Ах, чи ж не тому, що наш двоюрідний дід Назар 1913 року був відправився в Америку да й зостався у Новому Світі назавжди. Для когось кордони відкрилися, але не для мене. Хтось уповні утішався свободою – тільки не я. Схоже, що і в останнє чвертьстоліття незмінно перебував я у гонінні. Уявіть собі настирне кількаразове щороку розбивання нещасної спадщинної Батькової хати на хуторі да пильне промацування а найменшого папірця у ній. Упродовж двадцяти останніх літ. І чий то був полунічний телефонічний дзвінок у мою міську конуру: «Так вот. Собірайся с вещами. Через годину прийде машина, і поїдеш туди, де ти був у шістдесятих роках». А все через причетність до художнього світу. Вічно, до скону неспокутний гріх. І хто ж сказав, що дар Божий.

А хоч би у сні або на світлинах забачити оте Стусове колимське поселення біля рудника імені Матросова. Усе настійніше тиснулося у думання моє останнім часом. Або хочай би стрінутися із кимось з колишніх поселенців у тім краї чи мандрівців у той холодний край. Через думання моє перебігало, коли я у селі уже двора переходив. Аж то раптом хвіртка дзеленькнула. Й посеред двору станув чоловік. Не сказати, щоби молодий, але не старий іще. Сорокавосьмилітній, як з'ясується потому.

- А чи у той двір я потрапив? – запитусь.
- Да у той, у той двір, голубе... – одказую.
- Мо' поміч вам потрібна?

– Да ще і як потрібна, голубе сизий.., – одказую запрошувально.

А Батькове давне ураз ізгадалося. Що казали вони на хуторі: «Коли людина до хати іде, наближається, то здається, самий Бог іде». Тобто посланник Господній. Цю істину уповні осягає тільки самотня душа.

– А я тоже самотній. Як умерли два роки тому мати, то сам у хаті зостався, – провадив уже у довірчивій розмові прибулець. Я Віктор Баранов. А моя мати із Недворцьових була...

– Стривай-но, стривай-но?.. Так ми іще й родичі?!

Як з'ясується потому, Віктор приходить мені племінником у третьому коліні по Батьковій лінії. Гай-гай, як за суетою житейською ми часто розгублюємо свій рід. Се тільки один Богдан Пастушок тримав у пам'яті і малював на папері своє розлоге родинне дерево...

– А батько мій Василь Олексійович Баранов був із дворянського роду... – сумовито продовжував Віктор.

А тож як. Коли у тридцятих роках минулого століття розходились більшовики дідуся і бабуню Вікторих, завваживши у їхніх сутностях наявність дворянської крові і виставивши тее їм у неспростовну провинність, то маленького синочка їхнього Василя у приют, у патронат помістили. Щоби потекла у нім гинша, яничарська, зінакшена кров. Бо у тім більшовики були великі мастаки – зінакшувати не оно дворянську, а і графську, національну кров. І часто їм це удавалося. Але не завжди. Бо кров людська – не водиця. І цілковито зінакшити її – це не те, що меча на рало перекувати.

А між тим невтримний час усе рухався. І то неухильно вперед. У своєму нашому селі підростала Галина Василівна, її старша сестра уже завербувалася, виїхала на Донбас. А багато у тім часі (50-60-і роки минулого століття) наших поселян виїжджали на Донбас. У сподіванні вільної роботи і щастя. Як я ізгадую.

Одного разу подорослілою уже і намислила Галина одвідати свою сестру на Донбасі. А що може бути більш зворушливого, як стріча двох сестер у віддаленні од коханого рідного краю.

От тогді і стався випадок. Що познайомилася Галина із ставним дужим парубком Василем Барановим, підневільне патронатське життя якого уже давно скінчилося. А тепер от добровільно за комсомольською путівкою вирушає він у далекий магаданський край. І сільську адресу Галинину із собою повіз на край світа.

Коли ж у своє село повернулася Галина, то мати неочікуваного листа їй передала. А у ній запрошення – приїжджати у магаданський край для одруження.

Рішучість усі вагання переборола. І одважилася Галина Натяжко, і спрямувалася у невідому мандрівку на край світа. І стала вона у поселенні побіля рудника імені Матросова Галиною Василівною Барановою.

Там по рокові і народився їхній первісток Віктор Баранов. Але життя прожити – не поле перейти. Примхлива доля як із'єднала Вікторових батьків, так і розлучила їх.

Але спомини про оте знамените Матросове zostалися у Вікторовому серці на все життя. Бо тут уперше він забачив світ. Такий ніби непривітний у своїм одноманітті. Довга холодна зима і коротке літо. І картина. Як сходить велике червоне сонце на Колімі. Ах, це я вичитав десь колись, у котрогось літератора, бранця лихої долі.

– А воно ж зовсім там не велике, – усміхається Віктор. – І не завжди червоне, а якби бліде.

Зі шкільних літ він уже знав, що існують гинші, яскравіші, розмаїтіші зелені світи. Та все недосяжні.

А як виповнилося Вікторові п'ятнадцять літ, то і для нього постелилася дальня доріженька. В технічне училище аж у самісінький Ленінград.

– А що то за житка була в гуртожитку. Заходить увечері в кімнату отакенний здоровань. Блимне оком на мою обновку «Шо, спортивного костюма укупив?». «Та же укупив», – кажу. А через день спортивного костюма і нема... – згадує Віктор своє перебування у місті на Неві.

Затим поправили його на військову службу у Монголію.

– Ще у Монголії один військовик, дізнавшись, що я уродженець Матросового, – спогадує далі Віктор – одразу і запитав мене: «А Стуса там бачив?». Може, то був якийсь родич відомого засланця. А потому багато людей при згадці Матросового про Стуса запитували. «Та же бачив», – кожному одказую.

І у виразних споминах Віктор малює ясний у деталях постави і рухів портрет Василя Стуса. І кому судилося бачити великого поета і покутника за правду, то одразу і упізнає спогадувально. Таким і мені він запам'ятовся із київських стрічей у 1969–1971-х роках.

– А що люди про Стуса у Матросовому говорили?

– Бачите, я тоді ще підлітком був, то не все до мене доходило, – продовжує Віктор. – Але пригадую, як переповідали, що посилки, які надходили Стусові із Америки і Канади, то наглядові за ним служби усі прискіпливо промацували. Чи нема там чогось антирадянського.

– Я не був близько знайомий із Стусом, – веде річ далі Віктор. – Але при стрічах вітався із ним, і він зо мною вітався.

– А де ви найчастіше зустрічалися?

– Ну, на вулиці. А ще в їдальні. Бувало заходжу, а він уже і сидить за столиком.

– А чим Стус любив смакувати?

– А він завжди замовляв яешню. У тій їдальні можна було замовляти. Що замовиш, – те і приготують. От заходжу я у їдальню, а там Стус сидить, і яешня у мисці на столі.

Віктор Баранов розгортає складену 80-сантиметрову давню уже фотографічну панораму Матросового. Тут усе виразно проглядається. І дорога, і будинки з усіма своїми вікнами, і узвишкові краєвиди.

Мені недавно майже 90-літній Микола Якович Курчик із хутора Надія поблизу знаменитого Харалуга, який двічі був засуджений до смертної кари і безперервно перебував у совєцьких концтаборах (аж у 50-и!) 31 рік 2 місяці і 25 днів, розповідав, свою одісею спогадуючи, що і він будував Матросове.

І подумав я. Що не оно Петербург на кістках нашої людности... Спогадує Віктор, що коли маленькими вони улітку в пісочку гралися, то людські кості там-там зблискували.

– А будинки ж які там, з чого зведені? – запитую у Віктора.

– Дерев'яні. Мерзлота. Інший матер'ял не підходить, мабуть.

Після короткої павзи роз'яснює:

– Оньо ліворуч бачите дім. Це гуртожиток. Тут мій батько спершу поселився. Сюди потому і Стуса помістили.

А ось їдальня. Праворуч – котельня. А ось тут вхід у шахту. Сюди на працю сходив Василь Стус. Там у шахті добували золото. Хоча він міг сходити і через штольню. Оньо вона – трохи ліворуч. А ось у кілька поверхів будинок – це управління шахти. Тут робітники і перевдягалися. Ось амбулаторія. Тут і зуби виривали. Ось будинок, в якому потому і ми жили. А оцією дорогою праворуч я їздив у інше поселення до школи аж до восьмого класу. Отамо будинок культури. Там мій батько керував художньою самодіяльністю. Він також працював у шахті. Але і вчився заочно у Ленінградському інституті культури.

– А на схилах за домами чи є якась ростинність? – цікавість моя за пагорб захоплюється.

– Та яка там рости́нність, – роз’яснює Віктор. – Деревця маленькі. Але буюхи і брусниці дозрівали. Бувають і гриби... У теплицях то й овочі вирощували. І у нас тепличка була...

Співрозмовець як найкоштовнішу реліквію ще й іще розглядає потерту на згинах, де-де потьмянілу давню уже фотографію. Тут кожний дім, кожний завулок осяяний і його присутністю. На фотографії і дарчий напис його матері Галині Василівні.

У котрімсь моменті Віктор і зізнається, якби потаємне із душі вихоплюється:

– А знаєте, знаєте, що нігде у світі мені не хочеться так побувати іще, як у Матросовому...

Затим павза у мовчанні. Тиша. Музика безгоміння бринить.

У тиші й мої розмисли снуються і течуть. О тім, що тисячі й мільйони людських сердець спрямовують свої стопи до Гробу Господнього. І син крізь простір світовий поспішає до батька, котрий упав на чужому полі. І дочка могилу матері заквітчує.

Й у тім осяганні ясніє розгадка і моєї манливості забачити далекий колимський край. Бо у тім холоднім віддаленні в умовах екстремальних, у катуванні вистоювалася космічна мрія Сергія Корольова й ізроджувалася висока поезія Василя Стуса.

Час тільки для добродіяння

Уже було зібралось у мене від початку перебудови кілька грубих рукописів, їх я возив у торбі з Хутора у Київ, з Києва – на Хутір. І думка невідступно коло мене стояла. Що ось вихоплять із руки моєї торбинку з рукописами. А мрія, мрія в періодах із серця випурхувала да й в піднебесся злітала. Де би знайти кошти для роздруку цих рукописів хочай би у мінімальній множині. Бо поряд із неможливістю висловитись, рукопис в одному примірнику – це також тяжка ноша, іго покутне. За гіркою очевидності, що Батькову хату на хуторі упродовж десятиліть розбивали, і у мою відсутність промацували там кожний папірець.

І от на короткий час відбулася, сталася суспільна зміна. 2005-й рік. Головою обласної держадміністрації у Рівному став пан Василь Червоній. Мені допомогли із ним зустрітись. Я написав заяву і приїхав під означену пору в адміністрацію. Там на мене поглянув зі стіни великий портрет Отамана Поліської Січі Тараса Бульби-Боровця. У черзі я був останнім. І схоже, що до кабінету Голови не пощастить увійти, позаяк Голова от-от уже від'їжджає.

– А, будь ласка, пані, нагадайте йому про мене, – прошу уклінно секретарки. – Може, мене іще прийме...

Вона погоджується. Нагадує миттєво телефонічно. Й покивом руки, слово крізь вуста її іще не прохоплюється, запрошує увійти.

Заходжу. Кабінет облаштований у гарному національному оформленні. Пан Василь виходить із-за столу для привітання. Розмова триває хвилину. Може, дві. Ідеться про видання мого роману «Хутір». Нагадую про свою онкологію. Що днів моїх може бути не багато, а хотілося б забачити книжку іще за свого життя.

– Дасть Бог, буде скоро! – заспокоююче каже пан Василь.

Через два тижні кошти надійшли у рівненське видавництво «Волинські обереги». І завдяки прихильному ставленню директора видавництва Тетяни Олександрівни Власюк роман «Хутір» (844 сторінки) через два місяці засвітився. Щоправда, наклад – усього 300 примірників. А з легкої руки пана Василя Червонія потому засвітилися й усі інші мої писання. 100-150 примірників. Спокій відносний поклався на моє серце. Що котрась книжка, можливо, десь і збережеться. Не усі ж бо в одночасся сплять. Хто ж це сказав, що рукописи не горять. Ще і як горять. І не оно рукописи, а і книжки.

Та не в тім наразі річ. Коли «Хутір» із'явився, то узяв я одну книжку і спрямувався в обласну адміністрацію, щоби подарувати її панові Василеві Червонію і подякувати йому.

Секретарка хуtenessько метнулася до кабінету Голови, і скоренько вийшла:

– Голова вас не прийме сьогодні. У нього часу немає, щоби прийняти вашу подяку. А книжку залиште...

Скоренько і відходжу в неозначенім зніченні. І тільки на вулиці в осягання ситуації увіходять серце і розмисли мої. Немає часу для вислуховування подяки. Але ж був час для доброчинності.

Одразу ж і норвезький письменник Кнут Гамсун ізгадався. Як він у молоді свої літа перебував аж ув Америці. Й скрута велика спостигла його. А доброзичливці нарадили йому звернутися за поміччю до одного багатія. І багатій той аж 25 долярів (а тоді це іще були чималі гроші) бідному літераторові велів видати. Й розчулилося Кнутове Гамсунове серце. І він ізнову спрямувався до благодійника, щоби свою велику подяку скласти тому панові. Та секретар, доповівши хазяїнові про суть прохання, передав літераторові таку відповідь благодійника. Що на вислуховування подяк він часу не має. Аяк. Тільки для благодійності є час.

І подумав я. Десятиліття а десятиліття відділяють ці дві події. А пульсування, вияви безкорисливої доброчинності одні й ті ж. Без усялякого наслідування. Справді. Нехай рука ліва не відає, що чинить, що подає рука права. У перегуку тисячоліть. Як і написано.

Й тепер коли доводиться мені їхати у маршрутці проз наш Хутір, то кожного разу чую од водіїв і мандрівців подячне слово світлої пам'яті Василеві Червонію. Що таку гладку асфальтову сошу прокладено завдяки його сприянню. А як гладка дорога кінчається, і машина підгицує по вибоїнах, то й скаже, промовить хтось: «От був би Червоній, і щоби не ізняли його хутенько, то ми і далі їхали б гладкою дорогою». Одразу і поетичне слово Павла Тичини постелилось. По кривавій, по дорозі нам іти у світ.

Й ізнову подумаю я. Відходить людна, і закінчується час для її добродіяння. «Поки маємо час, усім робімо добро» (Посл. Св. Павла. Гл., 6, 10). Бо добрі справи назавжди осявають піднебесний простір.

Клим

Зі старих, колишніх людей нашого хутора часто, найчастіше мені привиджується, перед зором моїм у пам'яті повстає, постає Клим. Отой, що до Хотини Мещихи був пристав, із хуторів хотинських прибився, пририпався. Коли у войну Мещиха овдовіла, а Клим удівцем став.

Ізгадую. Бачиться мені ясна святкова картина. Ось я жену свій товар на Наталію надень пасти. Дорогою повз калину біля копанки і Мещишиного двора. А у дворі на лавці у яснім благіснім сонці сидять Клим і Мещиха. І убрання їхне, де біле, а де смугасте і чорне, сіяє, міниться, мерехтить супроти сонця святково. Якби із античної давнини посеред Атен люди у свято сидять.

Клим був 1890 року народження. І мав силу могутню, вирізнявану на усі дооколишні хутори і села. Трудився, як віл. І на втому ніколи не жалівся, не нарікав. Мещиха нарихтує велику радюгу городини. Клим на плечі закине і стежкою, дорогою до Містечка за п'ятнадцять верств на ринок безвідмовно несе. Ще й до Мещихи скаже, промовить а якби на жарт:

– Сядай на плечі і ти, Хотино. Понесу.

Але життя його приймацькеє не в розкошах переходило. У Мещихи, звісно, який там догляд міг бути.

На вигляд Клим був незугарний, вуглуватий. Коли на весіллі котрім уп'ється мало, то посеред двору сам у танок іде. А який там танок. Вигицує тільки ще й вигукує: «На два боки дайте поля!». Усі й розступаються зі сміхом доокола. Один Клим вигицує. В усі гинші буденні дні був серед людей він мовчуном.

Климове життя ускладнилося до краю, коли Мещиха прийняла до свого двору іще одного приймака. До дочки

Марусі, як тій паруватися час наспів. Коли два приймаки ув одному дворі, то це вже не життя. Це уже катьорга. Наразі зійшла вона на Клима. Може, Клим і не викрунувся б самий із цієї загострено-конфліктної ситуації. Але на поміч прийшла молодша од нього на чверть віку удовиця Галав'їха із тих же хотинських хуторів. Як знахідку, вона запримітила у Климіві могутню силу. І одразу, з нальоту узяла його до себе у прийми. Аяк. У цім світі поважають і люблять тільки силу. А із Мещихою осмілілий Клим іще й судився. І на прощання відсудив половину хати. Сам і відривав. Тільки кулики зі стріхи з імпетом летіли. Аж курява уставала, завихрювалася.

У Галав'їхи почався, настав новий період у Климовому житті. Клим і не сподівався, не вірив, що людське життя може мати таку ясну принаду і переходити в розкошах. Дивувалися і люди, що у колишнього мовчуна може ізроджуватися, пробиватися крізь вуста слово. При стрічі кожному Клим описував, яких неймовірних поневірян, що і ворогові не бажає, зазнав за вісімнадцять літ він у Мещихи, і у яких розкошах перебуває тепера у Галав'їхи. А Ганна Сашина і провокативно запитала якось: «А ви з Галав'їхою іще того?!». На що Клим тільки лукавенько осміхнувся.

Галав'їха справила Климові сиве пальто і чорні хромові чоботи. І на ринок він уже не ніс, не пер на своїх плечах важку радіюгу. А попід ручки шпацірував із Галав'їхою на ринку у нових обладунках поміж людьми. А сват наш Гарасим і розглядує його подивовано:

– А шо то за панок такий тута шпацірує?!

А Клим на те незагайно осміхаючись:

– То же Клим, який із тобою коней у колгоспі пас. Може, знав такого?

У Клима голос пробудився. І вони із Галав'їхою часто співали упарі.

Але як часто у житті буває. Що за короткі миттєвості радості і щастя людина розплачується дорогою ціною. Тому – о, людино! – не тішся надто благісними моментами.

Спершу сталося. На Успіння Богоматері. Клим із Галав'їхою ішли дорогою проз калину біля копанки із храмового празника у сусідньому селі. Там Галав'їшині родичі їх пригощали щедро. Да й пісню упарі співали «Там вітер колише зелену діброву...». Аже то раптом спів їхній гвалтом обернувся. З-під калини Хотина Мещиха зненацька із'явилася. Да й кислоту межи очі Климові вихлюпнула. Щоправда, очі отрута не пошкодила. А на лиці, на твару опіки скоро зійшли. Був суд. А який суд Хотину озьме. Відомщення на ґрунті ревнощів.

Востанне я бачив Кліма у тихім яснім серпні 1983 року. Коли через Дуброву до села ішов із хутора. Клим коло рова пас Галав'їшину худобу. Босий. Запамяталися його широкі, як в неандертальця, червоні ступаки. Я признався:

– Дак ви ж колись у сусідньої Мещихи у приймах були...

Клим відповів коротко:

– А молодших я тепера уже никого не пометаю...

Було тоді Климові дев'яносто три роки.

А коли Климові виповнилося дев'яносто чотири роки, то із Донбасу чи то Кривого рогу приїхав старший Галав'їшин син. І з великого перепою забив Кліма. Коли нападник старця добивав, то увійшов у хату, навинувся сусід сімдесятилітній Дунька. Убивця погнався за Дунькою, щоб і того прикінчити, як свідка. Але Дунька встиг добігти додому, ухопив сокиру і сказав: «Підійдеш, то твоя голова пріч полетить». Убийник і відступився, а Дунька побіг із сокирою чимдужч заявляти. І додому повернувся тоді, коли Галав'їшиного сина під арешт узяли. Дунька і на суді свідчив. Убивці дали 12 років. Дунька торжествував: «За дванадцять років або я умру, або він у тюрмі здохне».

Викручуватись зі складної ситуації Дуньці було не першина. Якось у селі коло пам'ятника Леніну він маленьку нужду справляв. Його зненацька запримітив, заскочив дільничний Брикун. Дунька у дух зметикував. І став обнімать кам'яного вождя. Ще й промовляв при цьому: «Спасибі вождю Леніну, що дав нам куфайки і кирзові чоботи». Дільничний Брикун і відступився.

Коли Дуньці виповнилося сімдесят п'ять літ, то він раптово і помер. Через місяць і його благовірна дружина відійшла. А за старшим Галав'їшиним сином і слід загубився.

Котрогось погожого тихого літнього дня я сидів на березі річки коло Батькової хати. А по той бік стежкою Хотина Мещиха із кийочком переходила. Зрівнялася. Привіталися. Слово моє прохопилося:

– Нема уже Вашого Климентія...

А Мещиха й ураз навстріч:

– Собаці собача смерть...

Ізнов котрогось дня на автобусній зупинці мова про Кліма зайшла. Який могутній був сей чоловік. Що якби не забили його, до ста літ і довше жив би.

А Панасик Хотинячин прогнози тії ураз і погамував:

– Але суджено було йому прожить тільки дев'яносто штири. Не забили б, то умер би під сю пору. Як і суджено...

Гай-гай, коли тее переходило. Давно зійшла зі світа і Хотина Мещиха, і Галав'їхи нема, і Панасик Хотинячин упокоївся. Як і суджено йому було. І багато, багато хуторян наших уже за далиною, із якої не повертаються. Й осідки їхні травною забуття позаростали.

Але чомусь часто, найчастіше привиджується мені Клим. Як він босий, а ступаки червоні й широкі, як в неандертальця, пас Галав'їшину худобу коло рова. А я ішов із хутора через Дуброву у село.

Барило

Ізгадалося також. Як ми у дитячі свої літа на Наталію на вранішню пашу худобу, товар гнали. Велике червоне сонечко з-за обрію врочисто над світом Божим сходило. Хто перший Річку подолає і на Піщаній горі стане, тому уже визначалася «сметана». Другий – це уже «масло». Отако. Товар уже пасеться у видолинку, а перші стоять на Піщаній горі, виглядають наступних і призи роздають. Далі визначалося «молоко», «маслянка», «сироватка» і т. д. Гандрію Одющину майже завжди чомусь визначалася «маслянка». До нього і прізвисько «Маслянка» прилипло, що із ним він і звікував.

Іще майже кожного ранку завершував своє приєднання до пастушкового гурту Микитин Василько. Але назвисько він отримав «Барило». Бо сей хлопчик із животиком, як вареничок, сиротою був. Його мати умерла, а батько пристав у прийма до вдовиці. Звісно, яка то житка малому хлопчикові при мачусі. «Барило» то й «Барило». А ми, нерозумні, хоча ніби й дражнили його, але в серці у своїм жаліли і любили. Очевидно, хлопчик теє завважував і відчував.

Як звичне, біда визріває, нагортається потаємно, але часто застає нас неочікувано й несподівано, зненацька. Так і сього разу сталося. Раптово помирає батько хлопчика Микита. А мачуха одразу узяла до себе племінницю, схоже, ніби напостійно. І це ще не все. Сусідський парубок гонористий шойно із військової служби звільнився, додому повернувся. Да у скорім часі до племінниці тієї у прийма пристав. Горенько ізійшло на нашого Василька. А геть зайвим виявився він у чужій хаті да в такій ситуації.

І ось чутка хутором рознеслася. Василька нашого, Барила до приюту, до патронату, до дитячого будинку спроваджують, віддають. Пригадую оте уже сутеніння на пасовиську. Зі сходу темні тіни насувалися. А ми не поспішали свій товар додому гнати. Усі, хлопчики і дівчатка, перейняті одною тривоною, думою однією, із місця зрушити не зважу-

валися. Усе загадували. Як же буде тепера Василькові у тому патронатові. І як нам без Барила буде. І пасовисько уже а геть зінакшиться, посмутніє. І Сонечко уранці червоне тужитиме за ним.

Літа а літа проминули, за обрій відійшли. І тільки у спогадах інколи із'являється мені наш пастушковий рай на Наталії.

Але іще було, сталося якось потому. Із хутора, із відпустки сонячного серпневого дня я повертався у старовинну Бухару. На міському вокзалі свій квиток із компостерськими знаками розглядаю. Аж то раптом хтось штурх мене у плече. Озираюсь. Високий стрункий юнак приязно усміхається:

– Не впізнаєш. Я – Василь.

– Який Василь? – перепитую.

– А ми з тобою худобу разом пасли, – уточнює.

Пригадую. Не можу пригадати. Стрункий юнак усміхається іще прихильніше:

– Барило я...

Обнялися ми. Одразу і до ресторану спрямувались. Попрошували. Да й став мені Барило про свої сирітські поневіряння у патронаті, у ремісничому училищі, і у робітничому гуртожитку при заводі у Краматорську переповідаць.

Іще запам'яталося. Як ми один перед одним поспішливо наввипередки офіціантові розрахунок тицяли.

Ах, де ж то ти тепера, Васильку, Барило. І чи живий іще. І чи спомини про наші пастушкові літа на Наталії й до тебе нагортаються інколи.

Шлея зі дзвінком

У глибині перейдених часів загубилися подоба й ім'я того знаменитого Майстра, що цю філігранну шлею зі дзвінком сотворив. Але іще за Польщі тая шлея у нашого хрещеного батька Дениса уже була. Він оберігав її як он яку високу коштовність, як зіницю ока. І свого коника упрягав у неї тільки раз на рік. Коли на Великдень їхав до храму святити паску. «Дзень-дзелень!». І кінь переживав, осягав у бадьорій ході високе свято. Котрогось раннього Великодня, розповідали люде, випав глибоченький сніг. Денис їхав до храму санками. «Дзень-дзелень!». У білості світу висока радість помножувалася. Для Дениса, і для коня.

Про знамениту Денисову шлею зі дзвінком знав не оно наш хутір, а і увесь доокіл.

У збільшовичену еру позбувся Денис і поля, і сіножатки, і коня, і воза, і сани без снігу поїхали. Більшовики шомполом зрешетили усе обійстя, але знаменитої шлеї не знайшли. Кажуть, не одного шомпола і Денисові уперіщили. Але таїни не вибили.

Коли восени 1987 року на дев'яностому році життя помирав наш хрещений батько Денис, то із дальнього лісового села Михалина прийшли, підступилися, станули перед його лице два лісники:

– Дві машини дров привеземо і грошей дамо скілько скажете...

Денис заперечливо похитав головою. Його остання благовірна дружина Маренинка руки заломила у благанні:

– Бери, Денисоньку. Нащо нам тая шлея...

Денис удруге заперечливо похитав головою.

Лісники і відступилися, відійшли.

Уже і Маренинка відійшла за далину, із якої не повертаються. Але таїна не висвітлюється, не ясніє. І трава забуття проростає над місцем сховку знаменитої шлеї зі дзвінком.

Цуценя

Серед яскравих видінь із мого самотнього перетривання на Батьківськiм хуторі ось і така благісна миттевість часто нагортається, зі стіп злежаності пам'яти постає.

Тихої ранньої осени уранці я прочиняю сінешні двері, а біля порога сидить маленьке рудувате цуценя. І своїми карими очима прихильно вітає мене. Погляди наші у приязні перетнулися. Підкинув хтось. Я запросив цуценя до хати і нагодував його, чим Бог послав.

Поснідавши, цуцик облизався, відтак згорнувся калачиком. Й улігся собі у куточку на долівці. Очка карі заплющив. Схоже, дрімає. Мо' увечері іще його підкинули. Й нічка для нього у безпритульній тривозі переходила.

Я із комори приніс стару драничну коробку. Ця коробка іще пам'ятає свій давній цілющий зміст, коли наші Мати у лісі вщерть наповнювали її чорниціями і приносили додому. Благісне відчуття.

Денце коробки я вистелив давньою Батьковою куфайкою. Ця куфайка іще зберегла пам'ять про Батькові плечі. Затим легенько узяв на руки цуценя. Песик розплющив праве око, а мені здалося, ніби усміхається. Од його кожушка зійшла на мої руки легенька лагідна теплінь. Теплінь єднання живих сотворінь.

Я поклав цуценя на денце коробки, де песик одпочивав аж до полудня. До нашого спільного обіду.

Упродовж тижня песик на дні коробки ночував поряд із моїм ліжком. Інколи посеред ночі він звільна повискував, і я пробуджувався. Може, щось привиджувалося у сні йому. Здогад мій ізроджувався, нагортався.

Удень цуцик вештався у дворі, освоював хутірську садибу. Якось посеред ясного літнього дня песик улігся у собачій будці, яка була примощована біля клуні. Ця будка іще пам'ятає наших Батька і Матір. У ній колись утримувався наш суцільно чорний Жук.

Я вимостив будку сіном, і мій цуцик залишався там уже і ночувати. Сподобалось йому. А удень він, як звичне, усідався над річкою біля криниці. І коли хтось переходив стежкою по той бік річки, то своїм несмілим, неупевненим іще дитинним голосом подавав знака. А як рідкий гість підходив до двору, мій песик хуленько перебігав до порога і дзвякав уже сміливіше, аж ніби агресивно. Хоча там яка іще міць у дитинчати могла пульсувати. А все ж. Собача натура. Нехай знають люди.

Своєю присутністю песик звеселяв Батькову садибу, наповнював її молодим змістом.

Коли я повертався із торбинкою від крамниці, цуцик вибігав на стежку зустрічати мене, радо вертівся коло моїх ніг, передчуваючи і для себе смакоту у торбинці.

Минали дні й тижні тепер нашого спільного перетривання на хуторі. Песик зростав на очах. Із малого цуценяти ставав грайливим жвавим підлітком.

Та на все свій час. І розкошування наше закінчувалося. Неочікувано повіяли пізноосінні пронизливі холоди. Наближався час моєї тимчасової розлуки із коханим хутором. Зимове місто зі своїми похмурими кам'яницями уже чекало на мене. І думи нерозрадіні усе густіше обсідали мою голову. А що ж буде із моїм улюбленцем. Треба вирішувати. І я домовився із недалекими сусідами за річкою, що вони у своєму дворі нададуть прихисток такому гарному песикові.

Зима застала мене зненацька. Шпаркий полунічний вітер над ранок уклав землю білим. Розгулялася справжня завірюха. Я почав рихтувати свою дорожню торбинку. Песик сидів навпроти. І пильно незмигтно дивився на мене, видивляв мене. А ніби прощався зо мною назавжди. У глибині його карих очок кружеляли сльози. Чи так тільки здавалося мені.

Я узяв песика на руки. І крізь хурделицю через засніжену уже кладку поніс його до заріччанських сусідів. Попрощався із ним іще в їхній хаті. Тільки-но повернувся я

додому, свою торбинку рихтую, аж то крізь завивання хурделиці ніби скиглення почулось. Зирк у вікно, а мій песик підгицує, мене кличе. Отак двічі іще він вертався. Сусіди за своєю потребою хату прочиняють, а песик поміж ногами їхніми круть-верть, і уже у білій завірюсі. Через кладку і глибоченькі намети до мене пробирається.

– А ви прив'яжіть його, бо ця втеча повторюватиметься, коли й мене у хаті не буде, – попросив я сусідів. Вони так і учинили.

Коли ранньої весни, а рілля уже парувала, і жайворон у небі співав, я ступив на стежку до Батьківської хати, то крізь чорне іще гілля саду, пес із сусіднього заріччянського двора запримітив мене і подав свого вітального парубоцького уже голоса.

Поставивши торбинку перед порогом, я незагаймо і спрямувався через кладку до моїх заріччянських сусідів. Мене зустрів уже майже дорослий гарний дворочий пес. Він мав доволі простору дерев'яну будку. Але перебував у неволі. На ланцюгу. Мій улюбленець умоцювався задніми лапами ік землі, зіп'явся і передніми лапами обійняв мене у привітанні. Затим почав обнюхувати мене від ніг. І одвертався. Схоже, міські й дорожні запахи, що поприміпали до мене, не імпонували його чистому хутірському нюхові. Але кільце міської ковбаски сприйняв як он яку смакоту.

І такі теплі стрічі відбувалися, переходили після кожного могого приїзду на хутір. Кілька разів пес зривався з прив'язі і з ланцюгом через кладку прибігав до мене у двір. Після милування з трудами доводилось його повертати за Річку, як арештанта під конвоєм.

За всіма ознаками пес зірвався з прив'язі тоді короткої літньої ночі. Між двома стесаними жердинами на кладці зяяла невелика щілина. У неї і потрапив ланцюг. Із зашморгу

пес уже не визволився, навіть напружуючи усю свою потугу. Перший вранішній перехожий визволив його уже мертвого.

Кожного разу як спогад про миле цуцня із хутора із'являється, то і провина а ніби й безневинна переймає сутність мою. І слова великого француза наближаються. Ми несемо відповідальність за всіх, кого приручили.

«Якби ж то рак...»

Коли поховали Гонопрія Крикунового, то при дорозі у село стояв гурт хуторян. І печально подивовувалися вони. Що не старий іще Гонопрій, а уже умер.

– Та у нього ж рак був, – сказав, промовив хтось із гурту.

– Якби ж то рак, а то рачиця... – уточнила Пріська Куроматниця.

Люди стишено мовчки тільки головами похитали нажахано.

Ой, Кравзюку...

Мати розказували. Що колись жив, був такий собі одинокий, але гонористий чоловік на прізвисько Кравзюк. Серед інших убогих гречносіїв вирізнявався ніби як уже багач. І хату собі широку нову зводив. Та на сусідів убогіших і на дітей також уваги не звертав. То діти і склали про нього отакого віршика:

Ой, Кравзюку, ти, Кравзюче,
Ти живеш од усіх найлучче.
Ти будуєш нову хату,
Але на тебе ніхто не скаже «Тату».

Сівач

Із сусіднього зарічнянського села через ліс і Ріку звістка долинула. Як один вісімдесятилітній чоловік на своїй невеликій нивці із коробки гречку сів. Сів, не досяїв. Раптом упав і умер.

Село – то сіло

Коли не дозволено було мені у село Батьківську хату перевезти, і я у розпач увійшов, занурився, що не втримаюсь я самий на хуторі, то сказала у моє втішення хутірська сусідка Мар'я:

– Село – то сіло...

Сіло – це зашморг із гнучкого дротика, який до садового дерева умоцьовували. Прийде зайчик уночі гілочками яблуні поласувати, уступить, вставить ніжку у сільце – і зашморгнеться. Наш старший брат таке сільце також не раз до яблуні прикріплював, але зайчик жодного разу у нього свою ніжку не вставив, не зашморгнувся, хоча усі досяжні гілочки рівенько зубцями повідкушував.

Що село – це сіло, я відчув, осягнув цілим еством своїм тільки тепер, коли у селі опинився. Тут коли від хати віддалявся я, то сусіди брамку одчиняли, щоби дорослі кури у двір заходили і мого города розгрібали. А малі курчата то крізь шпарки у загорожі прохід знаходили. Доросліючи, вони, зіщулившись, крізь шпарки продиралися. Й коли геть дорослими ставали, то через тин перелітали. Так город мій їм до душі припав, сподобався. І висновував я у думці куцій своїй, що куряча пам'ять тривка. Даремне нарікають на неї, забутливість людини із курячою пам'яттю зрівнюючи.

А коли посеред ночі я прокидаюся од гуркоту машин, які проїжджають улицею, покладаючи на тіні кімнати прямокутні світлі плями од вікна, то довго не можу заснути. І у своїм незасинанні пригадую хутір. Коли там стихувалися людські напади на мене, то яка це була розкіш для цілої сутності моєї. Як вільно дихалося мені. До найближчої хати – кілометр. І ніде й ніколи у світі не сходив на мене такий тихий і умиротворяючий сон, як у Батьківській хаті.

Померла Надя Німка

Вістка із рідного краю надійшла, долинула до слуху
мояго серед міських кам'яниць. Померла колишня хуто-
рянка Надя Німка.

Ізгадалося. Як давно колись стояла вона у яснім серп-
невім передосіннім сонці у нашім садку коло груші і сказала,
промовила до мене: «Жить то жить, браце, але як і умерти».

І по той бік гора...

Із перейденої далечини. Із минулого століття. Із пастуш-
кових моїх літ крізь завісу напівзабутості постає передо мною
картина.

На Наталії. На Білій Піщаній горі, що до Річки долиною
постелилась, стоять дівчатка. Ми, хлопчаки, стоїмо на горі
Дубинній. Тут колись шатристі дуби вітер розмаював. Поміж
цими гіроньками у долині наш товар пасеться.

День літній, але похмурий, тихо під олов'яними небе-
сами стигне. Дівчатка на Білій Піщаній горі пісню заводять:

І по сьой бік гора, і по той бік гора.

Поміж тими гіроньками, да гей, сходила зоря...

А ми, хлопчаки, на Дубинній горі пісню слухаємо.

Сільські зустрічі

Село. І серце одпочине. Знамениті клясичні слова. Але, ах, якби ж то. Усе довшою стає мені дорога до рідного краю. Усе важчає мій путь до коханої рідної сторони. За три тижні до зруху потяга тільки останнє нижнє місце у купейному зоставалося для мене. Зайти до вагону – то се не штука. Желізну сходинку за сходинкою іще обережно подолаю. Торбинку дорожню хтось подасть. А от як вийти із вагона у пункті «Б» – се цілих три тижні думка муляє тривогою. Річ у тім, що на станції мого сходження поміж вагоном а пероном яма широченька зяє. Скочу – перескочу. Скок уже не той. Одного разу мене на своїх міцних плечах у розгонистім своїм скокові вояк переносив. Слава йому!

Але цього разу пощастило. Яма перед останнім вагоном виявилася вужчою, і я благополучно своїм старечим розгонистим скоком долаю її. На світанок тільки займається. Маршрутки іще не ходять до тієї автобусної станції. Але таксист за 20 гривень і мене упакує у свою тачку. А там уже певніше очікувати на першу вранішню маршрутку до села. Сходинка за сходинкою – і у тім велика наша побіда.

Хатинка у селі зустрічає привітно. Як я тужу за нею із віддалення, так і вона тужить за мною у віддаленні. Замок відчиняється вільно, не заіржавів за півроку. Але у хатинці хтось побував. Двері внутрішні прочинені навстіж. Я ж іще особа піднаглядна. І миші заходили у хатинку вільно. Да й декотрі книги мої перечитували. По крайцях корінців, де зісохлий клей смачніший. Й газети по краях вичитували. Газети старі, а для них якби найновіші, свіжі. Й онучки старі пожували. А насіннячко городне на миснику в потеруху обернули. Урон невеликий. Якби ж то й тільки.

Торбинку ік стіні приставляю. За відерце порожне і до двору внучки сестриної за двісті кроків спрямовуюсь. За водою. І слова знайомого із лікарні геолога космічного кружеляють надо мною: «На котрій плянеті вода струменить, там є, а чи було колись життя».

У яснім сонці молодий ранок вистоюється, доросліє. У дворі сестриної онуки із людей – нікого. Уже по справах своїх усі розійшлися. Рудий же пес на ланцюгу і старий рудий кіт на порозі лежачи стережуть двора. Черевце і лапки к сонцю виставив. Обое радо упізнають мене. Спершу пес, хвостиком вертячи, спинку свою підставляє, щоби я палицею чорною своєю почухав хребта йому, помасажував. Його карі очі зволожуються од задоволення. Затим старий кіт, мій давній приятель, устає з порога, повагом підходить до мене, треться коло моєї правої ноги своєю головою, відтак і хвостиком легенько промацує.

Теплінь огортає цілу мою сутність од такої несподіваної поранкової зустрічі у селі.

Це коли протоплю я у грубці і плиті, коли обігріється моя хатинка, коли грядочки котрі скопаю і засію городиною, то і на село вийду. Не так себе показати, як людей забачить. А у центрі села якраз на ринок люди з'їжджаються і сходяться. І новину приносять. Як вояка АТО у московську сільську церкву відспівувать уносили побратими. На ноги державне знамено поклали. А служниця, касирка церкви, сказала: «Приберіть цю шматку!». Ніби і пастир тее чув, але промовчав. Одна жінка про те і в газету написала. Тепер й інші люди обурюються. Про українську церкву уже говорять. Ізгадую. Як два роки тому я мову починав при кожному стрічному про помісну українську церкву, то майже усі од мене одверталися, як од еретика. Усе село од мене було одвернулося. А тепер і самі декотрі люди про потребу

української церкви у селі говорять. Одна людина, друга, третя. Кажуть, навіть і підписи уже збирають.

Але не всі. Із протилежного боку запульсувала небачена раніше агресія.

Оньо один дебелий торгівець на усе своє потужне горло захищає Москву як велику благодійницю. Хтось про голодомор ізгадав, а він мало не за ножа хапається:

– А при чім тут Москва. До грузина Сталіна майте претензію. Росіяни завжди були і довіку зостануться нашими добрими старшими братами.

Іще одна жінка мало не схлипує:

– Не треба нам української церкви. Як є, так нехай і буде. Бо різня одразу почнеться.

Надивившись, наслухавшись, упакувавши у свою торбинку дещо до харчу, я і віддаляюсь із ринку. Уже у дорозі думка штрихнула. Зайти до отієї родички, що три роки тому мене «агресором» і «фашистом» обізвала тільки за те, що я назвав нападника й убивцю «агресором».

Родичка іще спала. У віконце стукаю. Виходить. Запитую про життя-буття. А вона як визвіриться: «Ви що, прийшли мою душу матилять!!!» Тут уже не до розмови. Я і віддаляюсь. Родичка ревна прихильниця московської церкви у селі. А Путіна вважає великим нашим визволителем.

На кожному повороті у селі, на автобусних зупинках, біля входу у магазини, просто на стовпах – скрізь умоцьовані виразні оголошення перевізників, які перевозять заробітчани до Москви і Санкт-Петербургу. Є й інші оголошення, але ті або змиті дощами, або пошарпані. Ці ж умоцьовані твердо і неторкано, якби на всі часи. А думка моя малює уяву чи й можливу із минулого, із часів другої світової війни. Якби такі оголошення року 1942-го скрізь порозвішувані були у Москві, що ізвідти перевозять заробітчани до Берліна.

Біля повороту на нашу вулицю на тин у літах уже чоловік схилився. Вітаємось. Про се, про те перемовляємось,

а річ ізнов заходить про державний прапор і церкву. Уже молодший чоловік улицю із повним відром води переходить. Зачувши нашу мову, ставить відро на моріжку, підходить до нас і з нальоту:

– А я стою за «русский мир» і маю на те право. Минули ті часи, коли управляли людьми...

І тут моє миттєво навстріч вихопилося:

– Якщо ви за «русский мир» у час, коли нас убивають, то їдьте у Москву...

Молодик ураз почервонів, побагровів з лиця, кулачиська на мене спрямував, слина біла патьоками падає:

– Ви чо' мене в Москву посилаєте. Тут моя хата, тут моя земля. Ви шо, крові захотіли?!!

Й підступається до мене поближче. Я кажу:

– Мова закінчена...

І рушаю з місця. А навздогінці мені ллються одні брутальні вигуки.

Агресія тупцюється, застається позаду, а я прошкую собі улицею далі, уперед, не оглядаючись. Ось за штахетами майже дев'яностолітній Гриць Макаришин із малого відерця кущики картоплі поливає. Вітаємось. Мова снується. Увага до світу із літами у Гриця не згасає. Він молиться за врозуміння тих сільчан, котрі і в час війни zostалися прихильниками московської церкви у селі, або й відкрито засвідчують свою прихильність до нападника, до убивці. «Нерозумні які. А ніби телята», – каже Гриць. І мій настрій вирівнюється, на тихі води випростовується. Десь на обрії мріє, мерехтить надія.

А котрогось дня штрикнуло мені у думку: «А поїду-но я до сільського парку, колишнього панського саду», що із центра села ік сіножатці зійшов, схилився. Там колись панські офіцини посеред саду умоцювалися були. А навпроти через дорогу і діда нашого Романа хатина притулилася. Тут і Батько наші народилися.

Спогад Батька і зустрічає мене. Як вони мені колись переповідали. Коли до панських офіцин з'їжджалися з дооколу паничі і панянки, да у саду поближче ік дорозі м'яча грали, забавлялися. Й коли м'яч через тин на дорогу прилітав, то наші Батько маленькі перекидали м'яча паничам у сад, а паничі й панянки пригощали нашого Батька цукерками. А коли Батькові сповнилося десять років, то вони уже пішли на папірню заробляти. Складали обгортковий папір у стоси. І заробляли щомісяця п'ять чи вісім царських рублів. Стільки грошей тоді і корова коштувала.

Гай-гай, коли тее було. Процвітав колись сад. Тут рідкісні дерева наш убогий низинний край звеселяли. Але іще століття майже тому у великі перевероти полум'ям сягнули ік небесам панські офіцини. А від колишніх дерев декотрі хіба позосталися, на інших омела засіла густо, умоцювалася. Оньо при самій землі три великі пеньки сьйнули сиво. Здорові іще дерева були. Кажуть люди: голова ізрізав. У запустіння одне простує колишній мальовничий сад. Там-там тут кози пасуться.

Від сільського парку прошкую на Старину, де Материн рід колись рясно процвітав. Не впізнати тепер і Старини. На розі восени невеличка світла хатина іще стояла, як нагадування про колишне. Уже нема, не ясніє. Здогадуватись можна, що постане тут терем червоно-темний. Там-там тини високі муровані й ковані умоцювуються. Оньо там такий високий, що за ним і хатинки колишньої іще не видно. Якби посягалися на нардепівські тини. А жодного знака, ані найменшого нагадування про своє традиційне і звичаєве не зостається.

Понад Рікою простую. Ріка а геть зміліла, а все одно в місці однім крутий високий берег рие. Сила весняної води могутня.

Ось при березі під кущами двоє молодиків із шийки пляшки вино допивають. Забачивши мене, погукують:

– Ей, поет, ковтни із нами пару раз!!!

– Ковтнув би, але не п'ю... – відказую.

Уже біля повороту на нашу вулицю у дворі на ослоні двоє сидять. Запрошують:

– Зайдіть. Про щось запитаємо...

Заходжу. Усідаюсь коло них на ослоні. Про се, про те гомонимо. Затим і про алкогольічне річ повертається, наvertsється.

– Уже тридцять восьмий рік до себе нічого алкогольного не наближую, – кажу, зізнаюсь.

– Ні горілки, ні вина, ані пива? – перепитує молодший, що у нього лице і ніс уже буряково-червоні.

– Ані... – відповідаю, потверджую.

– То навіщо ж тоді і жити... – висновує твердо молодик.

А що тут скажеш.

Лікар і гравець

Недобрі, а геть погані чутки останніми часами линуць з дооколу. Й до слуху мого, до усвідомлення мого дістаються, доходять.

Здається, іще недавно майже дев'яностолітня Ганна Кравцова, що замолоду звідала сталінські тортури у Сибіру, у центрі села оповідала у збадьорінні духа отакі свої переживання.

Як посеред котрогось дня зайшла, увійшла до неї у хату жінка у білім медичнім одінні і сказала:

– Я медсестра із району. Дайте-но вам тиск поміраю...

Поміряла і головою похитала:

– Ох, дуже високий! Візьміть-но проковтніть оцю пігулку... Да й полежете...

Ганна і проковтнула. Прилягла. Не зчулася, як у глибокий сон відійшла. Як довго спала, то і не відає. Уже сусіди завважили. Щось Ганна у дворі і на улиці не показується. Зайшли у хату і подумали, що померла. Бо не пробуджувалася на голоси їхні. Викликали «Швидку». Бабусю врятували. Але з'ясувалося, що тая «медсестра» поцупила сімсот гривень пенсії.

– То Бог за мене заступився, – у збадьорінні духа оповідала мені Ганна Кравцьова. – Богові угодно, щоби я своїми ніжками іще ряст топтала...

* * *

Ув одній газеті вичитую. Як у котромусь благословеному волошковому селі у хату до самотньої 88-літньої бабусі крізь вікно удерся 23-літній молодик. Да й став душити і люто побивать нещасницю. А відтак поцупив дві тисячі гривень, що про «чорний день», може, були відкладені.

Молодика упіймали. Бабусю у лікарню відвезли. Але врятувати її не вдалося. Через два дні від лютих побоїв нещасниця і померла.

* * *

А зовсім недавно доокіл сколихнула і така чутка. Та спершу трохи передісторії.

До густого колись поліського бору за Польщі була притулилася мазурська слобода. І замешкали там оно майже самі мазуре. Але у другу світову війну сталося. Ніби совецькі партизани поблизу у лісі вбили, укокошили двох німецьких офіцерів. А німці помстилися незагайно: дотла спалили мазурську слободу і до ноги знищили усіх мазурів.

По війні на місці тім приходьки з дооколишніх сіл заснували нове невелике поселення. І ця родина хату свою тут умостила. А потому виїхала вона чи то в Росію, чи то на Донбас. «Грала скрипка, хлипав бас – їхав Стьопа на Донбас». А років кілька тому ізнов повернулася сюди зі світа. Може, чиюсь хатину собі тут укупили. Хто повернувся. Мати старенька і синів двійко. Один син інвалід, а другий 44-річний ніби і алкаш, і наркоман, і у гроші гравець.

А тим часом у місті обласнім був замешкав один лікар зі східної медицини. Помагав він людям чи ні, але люди до нього ішли. І йому то поміч була. Бо за один тільки прийом такса – три тисячі гривень. О тім чутка рекла. Іще у цього лікаря було одне заняття. Він досліджував свій родовід. І

встановив, що княжого він походження, елітної крові. Не інакше як князем його і величали у місті тім. І родову фірму він заснував, прес-секретарем у якій трудилась його дружина. Скликав усіх сущих у світі на його прізвище. А тепера мода така пішла – до своїх боярських, до княжих, до генеральських основ дошукуватись, допевнюватись. Хто ж стане до своїх кріпацьких основ доповнюватись.

Іще одне. Кожному своєму пацієнтові сей лікар на вушко якусь міточку ставив. Як ото колись колгоспним телятам у вушко бляшечку вставляли. Колгоспний сторож був повів одне таке мічене телятко додому, й у хліві вигодував у великого биця. Як повів він його на базу здавать, то бляшка у вусі і спалахнула, засвітилася. Замісто грошей сторожеві справу шили. Забулося, чим те скінчилося, але трапунок такий не вигаданий, а насправді був, стався, існував.

Яким чином гравець про лікаря дізнався, чутка промовчала, не сказати б, затаїла. Може, навів хтось, а може, і попередньо до нього за зціленням од алкоголю і наркухи приходив. Але чутка виразно вималювала картину. Як протягом спекотного липневого дня гравець сидів із торбинкою на лавці перед офісом лікаря, аж поки усі люди до нього за зціленням не перейшли.

Гравець зайшов останнім. Лікар іще встиг на вушко пацієнтові міточку поставити, а як уписував його координати у книжку, то пацієнт вийняв із торбинки сокиру і з нальоту рубонув зцілителя у шию. Затим поцупив 50 тисяч гривень, спокійненько вийшов і спрямувався програвати ці гроші.

Поліція виводила убивцю уже із сільської хати. І міточка на його вушку стала переконливим доказом супроти нього.

Засвітився і заповіт небіжчика. Прах його у попіл обернути. А попіл розвіяти над усією Сербією чи то Хорватією, де у давнину ніби звершував своє високе княже подвижництво знаменитий предок цілителя. Що було і виконано.

«Відстежували кожен крок...»

Що за самотніми пенсіонерами полюють, я знав іще у початку дев'яностих років минулого століття. Й упродовж десятиліть начувався багато історій, як упродовж десятиліть од німечних старців помешкання їхні відбирали, із конури витурювали. А то і розходили котрих.

Запрошення убогим зголодjenим надсилали. Що у такім ото а такім ресторані о такій а такій годині увечері на них чекає безкоштовно столик із вишуканими наїдками і напоями. І мені кілька таких запрошень надходило. Але я не реагував. А декотрі простодорогі і спокушувалися. Як отой нещасник. Пригощення для нього виявилось справді щедрим. Потрепезував він досхочу, як ніколи, може, у житті. Не пам'ятає, як і додому доплентався. Чи уже привезли його тачкою. Як отого Карася.

Коли ж прокинувся, то голови підвести одразу не зміг. Так тіло усе в одну німеч обернулося. А над ним уже і благодійники стоять:

– Голубчику, вам підлікуватись треба. Ось безкоштовна путівка в санаторій...

Руки вицілює нетяга благодійникам. І тачкою своєю до санаторію спровадили, завезли.

А коли із санаторію у збадьорінні повернувся своїм уже ходом, то вхід у законне своє помешкання йому перепинили чорні броньовані двері. Сюди-туди кинувся. А йому і папірці показують:

– Ви ж, голубе, свою квартиру продали. Ось підпис ваш, прошу пана...

– А я не пам'ятаю... – випалив спересердя ошуканий.

– То-то. Треба пам'ятати, голубчику... – лагідно відказали, посміхаючись.

Отак пошився легковірний у бомжі.

А оден столичний дідусь мав рідну сестру у Черкасах. Й на схилі віку свого вирішив, надумав провідати її, із гілкою роду свого забачиться. У сестри затримався аж на цілих три

тижні. Коли ж у столицю повернувся, то вхід до його помешкання також перепинили сиві броньовані двері. Сюди-туди кинувся. А із старця іще і насміхаються: «Бо чого було у сестри три тижні сидіти. Побув день-два, і гайда додому...».

Чутки до мого старіючого слуху долинали, доносилися, що по кілька разів таємно перепродували цілі доми із усіма мешканцями, із живими людськими душами. І кінці у воду.

А от зовсім недавно жінка, яка випадком позустрілася мені, і таку історію, що сталася із її подругою, переповіла.

Цю двохкімнатну квартиру одержали у 1959 році батьки тієї подруги, коли вона дитиною іще була. Життя так склалося, що заміж не вийшла. Не усі ж люде паруються. Після смерті батьків замешкала сама. Минали літа. За вагою самотнього життя не зчулася, як і до семидесятилітнього віку наблизилась. Інколи помагали далекі родичі. І вона їм у дечому помагала.

Ось і цього разу покликали дітей малих у їхньому домі доглянути, бавити. Три дні додому не навідувалась. Завершувався січень. А як першого лютого додому повернулася, то у дверях стирчав новий замок. Сюди-туди кинулась. Замка зірвали. Але – овва! – у помешканні було зовсім порожньо. І найменшого папірця од її речей не зосталося.

Аж тут підступається до потерпілої якась жінка і показує документи на цю квартиру, яку вона укупила іще у грудні минулого року. Ізнов почалося встановлювання нових замків. Походеньки, походеньки. Добре, що ті далекі родичі надали потерпій прихисток у своєму домі. Далі з'ясовується, що ця квартира уже була продана у 2014 році.

– Коли нещасниця, – оповідала мені далі співрозмовниця про свою подругу, – заявила у поліцію за поновленням документів, то на неї поглянули так подивовано, а ніби на гостю із того світу. Одне ясно. Відстежували кожен її крок...

Слухав я. І клясичне до мене наближалось. Горі позовшеному. І самотньому. У наш час.

За субсидією

Ви знаєте, що таке субсидія? О, ви не знаєте, що таке субсидія!

А я знаю, що таке субсидія. Років п'ятнадцять тому я уже ходив за субсидією. Бо моє існування тоді наближалось до напівголодного. Зібравши потрібні довідки, я і вирушив, спрямувався до жонду за субсидією.

І ось там спалахнула, запульсувала непередбачувана дражлива ситуація. Річ у тім, що мої земляки визначили мені невеличку допомогу. І я її висвітлив, як і годиться.

– А чому ви в іншому місці доход отримуєте, – підозріле одразу навстріч мені спрямувалось. Може, ви там і бізнес маєте, і доми великі приховуєте?! Ми перевіримо.

Повертілось, покрутілось, але субсидію невеличку мені тоді визначили на півроку.

Здогадуватись можна, що перевірка пішла фундаментальна. Через кілька місяців мене звідомили, що утримуватимуть, не доплачуватимуть пенсію у сумі аж шістсот гривень. З'ясувалося, що десь колись там були публікації, за які ще виписували невеличкий гонорар. Наприклад, 4 гривні 52 копійки. Мене одразу віднесли, уписали в категорію працюючих пенсіонерів. Сума утримуваної пенсії значно перевищувала суму субсидії.

Більше потому спрямовуватись, ходити за субсидією я не наважувався. Зухвальства не вистачало. Хоча і квартплата моя перевищувала гарантованих 15 відсотків доходу.

Аж-но тепер, коли квартплата за мою міську конуру сягнула вершин моєї пенсії, я змушений ізнов спрямовуватись, рушити за субсидією. Тим паче, що радійно, телевізійно, у пресі про одне лиш повторюється. Що тепера досить підпис поставити свій, і вам субсидія оформиться в акурат безперешкодно.

Попередньо довідуюсь, що субсидію оформлюють із 9-ої до 13-ої години на такій то і отакій вулиці у будинку «Г».

Ізвечора загадую собі не проспати. Раненько рихтуюсь у путь, прихоплюю із собою квитанції про сплату усіх попередніх платежів за останні місяці. Як і наувчали мене люди бувалі у походеньках за ласкавізною.

По сьомій ранку і вирушаю у путь зі своєю незамінною і незмінною убогою торбинкою. Путь бо не близький, а для моїх старечих недужих ніг то уже і дальній. У путі стоїчно долаю перешкоди. До одного повороту і за поворотом тротуар у риштуванні заблокований. Прохід вузенький, умоцьований старими ковзькими дошками, скрізь цвяхи стирчать, на узвишковість мене позустрічні люди витягують. Але і те з Божою поміччю подолано. І уже ось на означеній улиці. Але де ж той омріяний загадковий дім «Г». Ось із підворотні чоловік із жінкою виходять. У них запитую.

– Шуруйте за нами... – каже чоловік.

– Я за субсидією...

– Ми також...

– Буду за вами.

Будинок «Г» заховався у глибині вибоїстого двору. Жінка зачеплюється за вибоїну і ницьма падає долі. Чоловік стривожено підймає жінку і у ході чіпко тримає її за руку.

У маленькій напівтемній кімнатці уже зібралося душ двадцять. Усе старенькі дідусі й бабусі із палицями. У котрих палиці суцільно чорні, як моя, а у котрих і сиво зблискують.

До дев'ятої залишається іще півгодини. У напівтемній малій кімнатці струменить густий настрій очікування. Я усідаюсь зі своїм очікуванням на вільному розхитаному стільцеві.

Що ближче до дев'ятої, то настрій очікування пульсує закивовано, загусаючи. Уже десять хвилин по дев'ятій минає, і тільки тепер раптом розгонисто увиходить очікувана визначальниця субсидій. Котрась бабуся із сивим ціпком порипалася за нею. Крізь напівпрочинені двері вихоплюється гучний голос:

– Роздягнутись не дають.

Бабуся знічено провинно тупцяється на місці.

Затим почали заходити. Я напружено пильную, з ока не випускаю своїх попередників. Але черга переходить дуже швидко. Й усі бабусі й дідусі зі своїми ціпками віддаляються пріч з нічим. Виявляється, там, окрім підпису власноручного, іще треба заповнити до десяти інших позицій. Хто надає послуги і їхні грифи. Ніхто до цього не був підготовлений, довіряючись реклямі, як усе дуже просто.

Скоро заходжу і я.

– Забирайте свою заяву. Оформляйте, як належиться... – виклично до мене чиновниця.

– Поможіть мені, будь ласка... – знічено тихо я.

– А чо' ви на мене кричите – ізнов чиновниця. – Ідіть. Виходьте!..

Я знічено віддаляюсь. Уже у вузькім коридорі переповідаю спраглим субсидії свою безвихідь.

Відносно іще молода жінка нараює:

– А нехай вам сусіди допоможуть оформити заяву.

– Да нема таких сусідів... – моє безпорадне вихоплюється.

– Вы очень плохой человек, если у вас нет таких соседей... – усе та жінка.

– Я знаю, що я найпаскудніша людина у світі, – кажу я. – Але, ласкава пані, допоможіть мені.

Жінка погоджується. Я усідаюсь за малим столиком на розхитаному стільцеві. Передаю жінці квитанції про квартплату за останній місяць. Що вона диктує, я уписую у зазначену графу. Затим зрадніло упірною крізь прочинені двері до омріяної мети. Служебниця, кинувши позирк на мою заяву, з лементом повертає її мені.

– Не все вписано. Виходьте!..

Я знічено віддаляюсь зі своєю палицею. Але душу мою охоплює, зчавлює гіркий присмак приниження, упослідження.

Жінка-благодійниця за малим столиком своєю рукою заповнює пропущену позицію.

Стою ізнов тремтячи перед чиновницею. Вона ізнов повертає із лементом мою стражденну заяву:

– А такого ніякого жеку уже нема. Тепера він жео. Виходьте!..

Крізь загусаюче приниження пробивається і моє невтримне:

– Я маю статус інваліда. Прошу не поводитись таким чином зо мною. Виправте, будь ласка, означене слово своєю рукою.

Моє густе приниження випромінює свою дію. Схоже, що служебниця сповна наситилась ним. Вона бере ручку і вправляє проблемне слово.

Я охляло полишаю кімнату. У коридорі людей погустішало. Душ уже тридцять чи й сорок мо' зібралось.

– Будь ласка, дозвольте мені десь присісти, – кволо вихоплюється моє прохання.

Мені звільняють розхитаний стілець. Відпочиваю, сам себе заспокоюю від сердечного нападу. Відтак бажаю усім присутнім щасливої удачі.

На вулиці мене зустрічає рідкий сніжок. Заповідається на ковзкість. І я, на чорну палицю спираючись, простую до метро, щоби поїхати на ринок. Гіркота приниження не спадає, не вивірюється із мого хворого старечого серця. Хочеться комусь вивісти про сьогоднішній день. «Ви знаєте, що таке субсидія?!» – стривожено вигукую я перед жінками, які торгують городиною. І переповідаю. Жінки прихильно вислуховують мене. Затим замовляю по кілограмові буряків, моркви, картоплі, капустину. Жінки з кожного кілограма знижують для мене ціну на одну гривню.

Але це була єдина спочутлива прихильність. Бо потому кому я зі своїх знаомців не переповідав цю історію, усі тільки подивовано низували плечима: «Да не може быть. Кажуть, це ж дуже просто. Поставити тільки власноруч свій підпис».

Виконавці наказу

У тролейбусі. На котрійсь то зупинці заходить невеличкий щупленький чоловічок. Однорукий. Другої руки у нього аж по самісіньке плече нема. Тільки рукав хилитається.

В одній руці він тримає незвичну за формою кришечку. І ніби жартома, а ніби і на правду роз'яснює, як цією кришечкою посудину накривати, у якій виброджується вино. Вартість кришечки – 10 гривень. Зі значною знижкою то 9 гривень 99 копійок. Одна жінка зі свого сидіння підіймається і укупляє за 10 гривень кришечку.

Навпроти мене сидить агресивний на вигляд чоловік, отаке мурло, і каже: «Если бы на улице, як бы тебе по мозгах пригвоздил...». Його зацитькують, навіть касир: «Та же інвалід...». «Шо – мурло наступально грізно: – Если он сейчас не выйдет, я сейчас позвоню в управление...».

Касир стенувся від такого грізного попередження. Що робити? З'ясовує телефонічно у свого керівництва. Наказ надходить незаперечний. Вигнати негайно. На черговій зупинці касир обома руками з усієї потуги упирається у спину однорукому і виштовхує його крізь двері. Однорукий з розгону падає на мур.

Тролейбус рушає. Звучить оголошення. Під час контролю квитки не продаються. На черговій зупинці заходять ревізори. І одна молодиця увіходить, втискується. Ї подає касирові десятку на квитки. Ревізор моментально перехоплює її руку. Садовить на вільне місце. І вимагає штраф у розмірі 60 гривень. Молодиця огинається: «Я щойно зайшла». Спалахує справунок. Лунають дзвінки голоси виправдувальні. На наступній зупинці я виходжу, і продовження цієї дражливої історії уже триває, переходить поза моїм спостереженням.

* * *

У поліклініці. Від котрогось то місяця почали діабетикам виписувати безкоштовно рецепти на пігулки. Щомісячно. І я кілька разів уже скористався цією ласкавизною. За кожної

можливості з'являюся у поліклініку у перших числах місяця. Вистоюю кількогадинну чергу інколи, але одержую дві упаковки, що важать біля трьохсот гривень.

Та цього місяця у поліклініку першого числа не з'явився, побоявся високої спеки. А числа другого показувало на дощ. На нозі іще не загоїлась ранка, шкандибаю тільки у відкритому для пальця взутті. Ізнов у путь не наважився. Пошкандибав у поліклініку тільки числа третього. А лікар каже:

– Усе. Рецептів більше не виписуємо. Два дні виписували, то чому не прийшов...

Іще один чоловік і жінка – усі троє спрямовуємось до заступника начальника поліклініки. А він тільки руками розводить:

– Чи ж я вам коли не підписував рецепти. Але зійшов наказ – більше не виписувати. Що я могу зробити.

Ми покірно і віддаляємось. А через думання моє переходить. Усі ми тільки виконавці наказу. І ті, що на позиціях стоять, виконуючи наказ ціною власного життя не відстрілюватися, коли їх убивають із градусів.

Доброзичливці

На ринку сушені вишні і сушений кизил укупляю. А жінка, що сим продуктом торгує, доброзичливо так до мене: «А ви грошей у торбинку не кладіть. Бо за спиною у вас уже стежать».

Перепелині яйця укупляю. Такий убогий на вигляд чоловік тільки перепелиними яйцями і торгує. Каже доброзичливо: «Пийте на здоров'я! Іще до мене приходьте». Я кажу: «Уранці я три штуки випиваю». Торгівець: «А я щоранку п'ять випиваю. Але у мене можливість є...». Оглянувши мене з ніг до голови, іще додає: «А ви у верхню кишеню грошей не кладіть. Тут усякі вештаються. Тільки й зирять, де хто що поклав...».

Читаючи газети

Телевізора я не маю. Мені тричі пропонували його у дарунок, але я навідріз відмовився. І радіоточку не вмикаю. Хіба зрідка. Інколи читаю газети, котрі до рук примандрують. І дещо вчитане втрапляє в мою свідомість. Як наприклад, ось таке:

«Нещодавно багатьох жителів Рівненської області шокувала незвичайна новина. Виявляється, на території села Богдашів Здолбунівського району відбулося закладення будівництва нового храму Української Православної Церкви Московського Патріархату. Хоча ця релігійна спільнота вважає себе незалежною від будь-якої іншої структури, але чомусь духовенство цієї церкви не соромиться визнавати керівником патріарха Російської Православної Церкви Кирила (Гундяєва). Саме про невід'ємність та нерозривність УПЦ від сучасної Росії говорить подія будівництва нової культової споруди, яка буде названа на честь «царської сім'ї» – святих мучеників ексіператора Ніколая II Романова, його дружини та дітей» (газета «Голос Православ'я», № 13 (421), липень 2016 р.).

Розгортаю іншу газету. І таке вчитую:

«22 липня Сейм Польщі, не зважаючи на те, що Україна несе на собі тягар війни з російським окупантом і ціною життів своїх вояків захищає від кремлівського агресора Європу – ухвалює документ, який у цей складний час стає для української нації неочікуваною підніжкою від держави сусіда. Це ухвала, у якій криваві події на Волині і в Галичині 1943–1945 років названо геноцидом громадян Польщі, який нібито організували українські націоналісти. Згідно з польським документом День пам'яті жертв цієї трагедії у Польщі щороку відзначатимуть 11 липня, оскільки за даними польських істориків, саме цей день став кульмінаційним моментом антипольських акцій на Волині...

432 із 442 присутніх у сесійному залі депутатів голосують «за ухвалення волинської постанови»...

Після голосування деякі депутати вимагають поіменно назвати тих своїх десятих колег, які утрималися (газета «Всеукраїнське об'єднання Свобода», № 368 (31 у цьому році), 28 липня – 3 серпня 2016 р.).

Розглядаю світлину, як депутати Сейму стоячи майже одноставно у руці плещуть після прийняття рішення.

Іще одна газета поклалась передо мною. Із першої сторінки вичитую:

«Останні події в Польщі дуже пахнуть Берестейським миром-2. Бо ж і справді, в сучасних обставинах у світі куди доречніше польській еліті згадати Катинський злочин Сталіна, повторений Сталіним-2 зовсім недавно, ніж шукати «крайніх» серед поневолених українців.

Виходить, що польській владі легше знаходити ворогів серед жертв московської агресії, а не серед агресорів, які кінець кінцем мають на меті розправитися і з Польщею» (газета «Літературна Україна», 28 липня 2016 року, № 28 (5657)).

Моторошно стало од прочитання про таке. Холодом повіяло від надії. Відчуття упослідженості нагортається й переходить крізь цілу твою сутність. Вражає не так останнє, як перше. Бо останнє діє іззовні, а перше – ізсередини нашого ества.

Випробування теплом і холодом

А геть зінакшилася погода в останні часи. Що й пори року ніби помінялися. Посеред зими весна заструменить, а весна у зиму обертається.

Але вже надто примхливою, каверзною зійшла на нас цьогорічна зима. Не так, може, холодна, як справді каверзна. День через день розгулювали дощукульні пронизливі вітри. А на Стрітєння уже й потепліло. Тобто півень води під порогом напитися досхочу міг. А от чи віл на Юрія (6 травня) напасеться, то це іще тільки сподівання.

У березні із ясним сонцем зійшла теплінь небувала. + 21° – +22° С. У початку квітня зацвіли магнолії, абрикоси. До обігрівальних радіаторів у помешканні лапнутись не можна було. У кімнаті стояла задуха із запахом пригорілих фарб і пригорілої онучі. Уночі у мене стався гіперкриз. Але комусь це вигідно доконечне на здоров'ї людей розтринькувати дороге паливо, що його ратують і в убивці закупають. Така безвихідь.

Але це проблема давня. Колись у Криму, коли він іще формально від патронату формальної України не відійшов, пригадую, смажили батареї у квартирах на всю витяжку за тридцятиградусної спеки. Якось і я був зателефонував ув одне відомство із проханням зменшити напругу. Відповідь-порада спрямувалась виключно: «Жарко?! Повыбывайте окна и двери – будет прохолодно...».

А оден мій побратим іншим шляхом пішов. У жарти удався, спрямувався. Зателефонував у відомство, коли смажили у літню майже спеку на всю витяжку, да й просить слізю: «Ізробіть щось. Порятуйте. Батареї зовсім не гріють. Замерзаємо». Напевне, жарт дійшов. Натяк зрозуміли. Бо незабаром опалювати люто і припинили.

Хтось оповідав мені, що бачив на Борщагівці, як в одному висотному будинку усі вікна навстіж повідчиняли. Але на все свій час. Очевидно, «на прохання трудящих» 1–2 квітня опалення відімкнули.

А з 3-го квітня почалося раптове похолодання. Удень +5°С – +6°С. Увесь час дмуть, розгулюють холодні опівнічні вітри. Да такі пронизливі, шпаркі, що у найтихішому провулку, у закапелку малому протягами дошкуляють. Холод проймає і у помешканні. +14°С. Ні на вулиці, ані вдома не нагрієшся. Я іще жодної зими міської не переживав у таким лютім схолодженні як цьогорічного квітня. Мое тіло наскрізь схолодніло. Температура не сягає і тридцяти п'яти градусів.

В інших містах, кажуть, опалення увімкнули. Тільки не в Києві. Може, це відплата за легеньке тимчасове перестрашіння у час Майдану. Аяк. Владики світу сього не дарують, не прощають ані найменшої бунтації супроти них. Але пімста їхня безмежна.

Прогнозисти цілий місяць в одне тлумачать. Потепління зійде у кінці тижня. Котрого?! Не уточнюють.

Що ж насправді сталося? Чому світ обернувся, повернувся до нас такими виключно небаченими і нечуваними колись аномаліями. Звісно, що передусім причиною усього є ми – люди, які невтримно прошкують до прірви. Уже стоять над прірвою. Але зупинитися не можуть, і не хочуть навіть слухати о тім.

Мені один побратим, який у 60-х роках минулого століття працював на гідрометеостанції у Читі, ось що розповів недавно.

Уже багато літ говорять про потепління над нашою планетою. Однією з головних причин цього явища є людське господарювання. Викиди машин і таке усе інше. Унаслідок відвалюються великі льоди в Арктиці. Кажуть, і у Гренландії великий льодовик ось тріснув. Од наближення рухомих льодових гігантів колись тепла течія Гольфстрім цьогоріч схолодніла. І от холод рушив на Скандинавію. Там, кажуть, – 10°C зійшло, чого раніше о цій порі ніколи не бувало.

Дивно аж. Як протягом одного людського життя невпізнанно змінився світ. Доводиться тільки споминами втішатися. Що колись під цю пору я уже босий ішов із хутора у село до школи. А літнє тепло стояло лагідне довго. Щоправда, у періодах грози із громами нажахуюче вишумлювали. Спустила хмарка на луги мережані подолки. Поетове.

Зі шпитальних настроїв

Сили полишають мене. Немощі обступають навриписто. Сей рік для мене розпочався зі складних випробувань. Другого січня артеріальне тиснення раптом підвищилося несподівано й неочікувано – гіперкриз. Двічі приїжджала «швидка». Після чого тиск знижувався, але не надовго. А тут іще хурделиця розгулялася. Що й на улицю не вийти. Завжди у початку року тривають такі довгі затяжні вихідні. До лікарні мені уже не добути самотужки. Горе позоставленому. Нагадування у розпач схиляє.

І тільки десятого січня, як посланник Господній, заявився випадком до мене гість. Аяк. Ми не завжди складаємо подяку Творцеві, який у критичні моменти допоки висилає нам рятівника. Подумаймо о тім. Сей гість і допровадив мене до лікарні. Самотужки добратися у непогідь я уже був нездольний.

По кутках лікарні синіми тінями загусав людський біль. Але на серце все одно покладається певність, що тут уже рятуватимуть і загинути допоки не дадуть.

Людей після вихідних іще не густо. І всі люди тут учені. Тільки один я темний сюди затесався. І в палаті я також допоки тільки один. Розкіш. Тиша заколисує мене. Це потому уже підселять сюди ученого хіміка.

Геолог

Прогулююсь у доволі довгому коридорі. Сюди-туди. Відлічую кроки. І тільки самий. Аж то рипнули двері однієї палати, і з-за дверей вийшов доволі огрядний чоловік невизначеного віку. Лице випромінює перенесені страждання. Як потому з'ясується, цьому чоловікові визначили першу групу інвалідності.

Спершу прогулюємось осібно, кожний у своєму прямованні. Аж то у зрівнюванні погляди наші перетнулися. А як

стрінуться двоє, і погляди їхні перетнуться, то і слово незагайно ізродиться.

– Я геолог. Космічний геолог, – промовив чоловік.

Назвався і я.

– О, то вас може зацікавити наша сфера.

Да й став у ході співрозмовець оповідать про свої давні мандрівки на Далекий Схід, на півострів Камчатку і на острів Сахалін.

– А у сімдесятих роках минулого століття на Рівненщині ми бурштин відкривали. Бурштиновий край, – зізнається співрозмовець.

– Та ж то наша сторона, наш край, – і моє признание прохопилося. – Ах, якби ж ви, пане, забачили, які жорстокі бої там зараз за той бурштин розігруються. Уже на тисячах а тисячах гектарів, де колись ліси вишумлювали, одні вирвиська зяють...

По павзі і запитаннячко моє спрямувалось:

– Якщо сей бурштин такий дорогий, то окріме прикрас, де його іще використовують?

Геолог одразу і спохопився закивовано:

– Як то де. У багатьох галузях. У літакобудуванні, у космічній сфері, наприклад. Да тільки при розумному керованому використанні бурштину можна було б підняти економіку.

В одностайне відміряємо у коридорі свої кроки. Геолог, а ніби поет, уже оповідає мені про далекі зоряні світи, безкінечність і конечність Всесвіту, цитуючи при цьому і зі шкільних літ знайоме й мені:

Открылась бездна, звезд полна.

Звездам числа нет, бездне – дно.

Через думання моє перейшло і в нове запитання обернулось:

– А чи Вам відоме ім'я геолога Євгена Костянтиновича Лазаренка? Це наш колишній ректор Львівського університету. На моєму дипломі його підпис поставлений.

Геолог ізнову заживовано:

– Да як же не знати відомого геолога. Портрет академіка Лазаренка і тепер висить, присутній у моєму кабінеті. Його із ректора увільнили за те, що дуже любив Україну...

– Але ж Євгена Костянтиновича не позбавили шматка хліба. Потому іще він міністром геології у Києві якийсь час перебував. Ніби колишній студент Лазаренка під тую пору всесоюзним міністром геології був, функціонував, – і свої міркування до теми додаю.

– Можливо, і те... – сказав геолог.

Але одразу ж і переповів мені ось таку історію.

1942-ий рік. Триває, продовжується війна. Німці на підступах до Грозного, де основні на той час нафтогазові родовища. І Союз може опинитися без нафти. Як і чим буде продовжувати війну. І от група геологів, а серед них і молодий Євген Костянтинович Лазаренко, указали на Тюменське велике нафтогазове родовище. І тут перед першопрохідцями вигулькнуло, постало непросте, викличне питання. Із відкриттям треба підступитись до головного, до самісінького Сталіна. Знаючи крутий норів тирана, не кожний наслідювався підступитись. У мерехтінні малювала уява. Або ж смерть раптова, або ж кончина у лютім катуванні. Але уявні перестрашіння переступив, насмілився Євген Лазаренко.

– Добре, пане, – навстріч спрямовується моє запитаннячко. – Із яких джерел це Вам відомо? Бо таке про нашого ректора, його поіменували іще великим ректором, я чую уперше.

– А про це у наших колах усі знають і говорять... – у відповідь каже геолог.

Ураз і згадалося. Що ректором Львівського університету сорокалітній Євген Костянтинович Лазаренко був обраний у

1952 році, іще за життя, за присутності у цьому світі тирана. Цілком можливо. Через думання моє перейшло.

Затим геолог так само поетично малював мені нашу Україну від і до. Що жодному народові світу Творець не уділив такої благодатної, розкішно прекрасної землі, як нам. У нас є все. Тільки ж чи ми любимо сей високий дар Господній так, як мало би бути. У надрах нашої землі присутні усі мінерали, окрім вольфраму.

– А навіщо ж вольфрам? – ізнов моє прохопилося.

– Для електричних лампочок... – одразу і роз'яснення зійшло.

Далі і таке до слуху мого спрямовується, біжить, доноситься. Що у 16-и областях України є великі родовища нафти і газу. Але не освоєні вони. Якби освоїти їх, то відпала б потреба із чужих сторін це паливо за дороговизну закупляти. Коли Тимошенко була прем'єр-міністром, то група фахівців, а серед них і мій співрозмовець, вийшли, підступилися до неї із пропозицією. «А скільки часу для освоєння ресурсів знадобиться?». Позустрічне запитання зійшло. «А років вісім». Фахівці не налаштовані були брехати. «Е, якби років три...». Зупинила пропозицію відповідь. А дехто уже й висновував. Що на своїй посаді пані не збирається перебувати аж вісім років. Да й поспішно спрямувалась підписувати контракт аж на ціле десятиліття.

У повільній ході мережаться, снуються непомітно ік долі кроки. А думка, а уява летить, ширяє по неосяжних, загадково бездонних закапелках Всесвіту. Там десь коло далекої планети Юпітер супутник затесався, що на нім нафто-газові структури засвітилися. А це ознака органіки, себто життя. Ізвідки прибився.

Життя а будь-якої форми неможливе на планетах, які дуже близько до Сонця, і на тих неможливе, які дуже далеко від Сонця. Найімовірніше, що життя у якійсь формі є або ж було на Венері і на Марсі. Принаймні там виявлені мінерали,

які і на Землі присутні. Можливо, можливо, там життя існувало мільйони а мільйони років тому.

– Яка далечинь. Хіба таке можливе? – не стримуюсь я.

– Аяк, – роз'яснює геолог. – І те, що у Писанні сказано про шість днів творення світу також правильне. Бо ж у Творця один день, як тисячу літ, а то і більше, і тисячу літ, як один день.

Затим співрозмовець згадує, що у його кабінеті є взірці Місячної породи.

– А яка вона на вигляд, на масть? – моє зацікавлення спрямовується.

– Пісочок, – роз'яснює геолог. – Але там присутні мінерали, які і на землі є. Золото, наприклад. Наявність тих чи інших мінералів зараз визначають і за світлом, що його випромінюють небесні світила.

Нечутно покладаються кроки на підлогу у продовгуватім лікарнянім коридорі. Снується тихо поетична оповідь про дива і таємниці Всесвіту. І відчуття реальності полишає мене. Я уже ніби не я, а мала частинка чогось незбагнено цілого, неосяжного огрому. Тільки слова поета відлунюють у мені.

Над мною, підо мною
Горять світи, біжать світ
Музичною рікою.

Хімік

Три дні я у палаті тільки один. Самий. Розкошую. І навіть дещо записую. У проміжках між процедурами.

Аж то на четвертий день лікарка приводить іще одного чоловіка. Да й каже:

– Я привела вам іще одного на підселення. Чи ви не проти.

А хто скаже, що проти. Усе ж тут казенне. І на казеннім ми голосу не маємо. Тобто голос наш не чинний.

Лікарка вийшла, а чоловік облаштовується, умоцьовується. Простір палати роззирає оком своїм орлиним.

А я чоловіка роззираю. Ставний, високий. Рухи жваві, поривчасті. Як потому з'ясується, чоловікові уже за вісімдесят, а на перший позір і не скажеш. Так молодеча енергія у нім пульсує, понад вінця вихлюпується.

Од нового сусіда одразу війнуло чимось виключно наступальним. Приглядаюсь до його пильніше. Роззираю лице. Щось орлине, яструбине виразно окреслюється у нім. Продовгуватий увігнутий ніс і щільно стулені губи творять яструбину вивідувально наступальну подобу.

Учений хімік. На дуже важних посадах в усі часи перебував. І пенсію виклопотав собі нормальну. Шість тисяч тугриків. Ще авто керує справно. Тільки раненько ним вирушає на дачу. Коли іще дорога вільна, автами не загромаджена.

Чоловік ставить, умоцьовує у закутку палати дві своїх великих торби. А моє зацікавлення зачеплюється за схований у них вміст. Що там може бути, таїтись? Затим прибулець одразу і згадує. Як минулої осени він утретє відвідував сина в Америці.

– А як Ви переносите такий далекий переліт? – навстріч спрямувалося моє запитання.

– Мені байдуже, – хорохориться хімік. Я як сів у літак, то в аеропорту Кеннеді і вийшов. А там поліцейському показав записочку, яку син через інтернет передав, де зазначено, у яку машину мені сідати. Це іще кілька годин дороги у напрямку Канади. Уже у машині із вуст водія зійшло слово «Україна». І тут до мене підступився один із подорожан і нашою мовою признався: «То ви з України...». І продовжував: «О, то ваш син має дім у містечку, де мешкають дуже заможні люди...». У тім поселенні уже зустрів син батька.

Цілу годину, якщо не довше, переповідав мені хімік про своє гостювання в Америці. Яке там море, океан, припливи і

відпливи, які щоденно тривожать узбережжя. Приплив може щось і принести на берег, а відплив дещо і забирає. Про мандрівку до знаменитого на увесь світ водоспаду. Про ліс поблизу поселення, який він доглянутий і яскравий. А звірі із нього уночі приходять на синову садибу да й шкоду учиняють. Про українців, як вони по той бік океану один до одного признаються, гуртуються. Особливо у храмі на богослужінні, що аж невістка його завважила: «А тут України більше, ніж в Україні». Але проте син не виписаний із трьохкімнатної батькової квартири у Києві. І сказав ніби, як на пенсію вийде, то і додому повернеться. Ах, яка це розкіш після світових мандрів додому повернутись. Найзворушливіша мандрівка додому. Через думання моє переходить. Але оповідки бувалих людей про далекі світи завжди захоплюють мене. Що їх вислуховував би безперестанку. Та на все свій час. І спомини сусіда про Америку скінчилися.

Але річ не в далекій мандрівці і не в цікавій оповіді про неї. Наближався час обіду. До мене у лікарню, як звичне, ніхто не заходив. Я у лікарняній лікарні їв тільки казенне, своє законне. Уранці каша і кип'яток, удень каша, супчик чи борщ, так само кип'яток прозорий, увечері – ізнов каша. Через два тижні почали видавати по скибочці хліба. «А ви тут схудли...», – навіть лікарка завважила якось. У час трапези мені отой старий не раз ізгадувався, що «ел свое законное. Говорили, что по лагерям да тюрьмам этот старик пробыл несчетное количество лет. Когда окончивалась одна десятка, ему сразу же ни за что, ни про что совали другую. У этого старика на голове не осталось ни единого волоса, а во рту ни единого зуба. Все от хорошей жизни». (Уривок із твору Олександра Солженіцина «Один день Івана Денисовича». Цитується за пам'яттю).

Зовсім по-іншому трапезував мій сусід. Із лікарняної їдальні він тільки інколи приносив у своїм черепку пару ложок каші. Вагітні торби відкривали свої щедроті. Хімік

діставав із них найрізнішу поживу. Аж стіл не вміщав її. Чого тут тільки не було: каша гречана із м'ясом, у слоїках малих і більших, сири тверді жовті і сири білі, тушонка у слоїках, м'ясо запечене, ковбаси копчені, у чималій каструлі електрокип'ятильником він запарював гладкі сардельки, капуста тушена із курятиною і капуста квашена. Всього не злічити. Одного сала сусід із'їдав кришан грамів двісті-триста одразу. Особливо довго тривала вечірня трапеза – години півтори. У палаті крізь цілу ніч не вивітрювалися пахощі елітної східної кухні.

На суботу і неділю мій сусід із порожніми торбами віддалявся додому. І тоді я розкошував. У палаті вивітрювався густий дух елітної східної кухні.

У неділю увечері хімік повертався із двома повними пудів два торбами провіянту. До п'ятниці торби ставали плюсклими, порожніми.

Після трапезування сусід щодня бігав, як юнак, здавав різні аналізи, робив електрокардіограми, сам собі вимірював багато разів тиск і таке інше. Носив медичну картку завгрубшки сантиметрів десять. А також робив у грубих зошитах якісь записи, малював таблиці. Аж но лікарка одного разу запитала: «А що то ви усе пишете да пишете?». «Докторську дисертацію», – раптово відповів хімік. І закрив зошита. Насправді він робив зрівнювання аналізів і схем з минулих років і десятиліть.

Моє перетривання у лікарняній палаті ставало нестерпним. Окрім своєї персони, сусід не бачив у цьому світі цілковито нічого іншого. Сказано, хімік.

«А мене за віщо?..»

Із цим також усучіль сивим чоловіком із сусіднього будинку я випадком познайомився кілька років тому на Пейзажній алеї. А затим за випадкової нагоди інколи стрічалися із ним то там, то там, як уже знакомці. Да й

завжди словом перемовлялися о сім, о тім. І не тільки про погоду. Але як і уже близькі сусіди.

А от ця стріча справді виявилася несподіваною. Гора з горою не сходиться. Тільки не людина. Коли мене помістили у лікарняну палату, то цей сусіда там уже був. І не самий. Його приходила доглядати дбайлива благовірна дружина. Й мені помагала. Як крапельниця закінчувалась, то медсестру кликала.

Вони обоє походили із Чернігівщини. Із благодатного краю Павла Тичини. Дідусь чоловіка був заможним. Уявити можна. Мав семеро дітей. І коли донька (мати чоловіка сього) заміж виходила, то за нею і двадцять десятин поля у придане відійшло. Звісно, що більшовики усе те багатство відібрали. Й будинки забрали. Але дідусь якимось трибом утримався у своїм краї. Коли ж німці увійшли, заступили, то прихильність ніби виявили до жертв більшовицьких. І запропонували їм колишні їхні дома. Декотрі і спокусилися. Тільки не завбачливий дідусь. Він милість німецьку відхилив. Ті ж, котрі спокусилися, одразу й у Сибір заgrimіли, щойно більшовики ізнову на чернігівську землю повернулися.

Мій знакомець добре учився в школі. Але належну йому медаль видали завучевій доньці. Він у відчай не впав. Одразу у військове училище спрямувався. Але через рік його ізвідти спровадили, як сина колишнього куркуля. Це уже потому він закінчив технічний вуз і захистив дисертацію.

Але річ не о тім. Річ ось о чім. Котрогось дня мій добрий сусіда приніс і показав мені невеличку книжечку про одного знаного у минулому благодійника. Книжечка видана 1903 року. Там і малюночки є. Ось школа. Ось училище для рільництва. Ось бібліотека. Ось притулок і лікарня для вбогих. І таке усе інше. Й усе те вибудоване, створене було у їхньому краї коштом одного багача, їхнього земляка, який тоді перебував судією у Петербурзі. І цим багачем був далекий родич благовірної дружини мого сусіда. Ще й мати його

колись також була великою благодійницею. Після реформи 1861 року вона не оно землю передала селянам, а і реманент для обробітку цієї землі.

І ось сталося. Після перевороту 1917 року знайомці цього благодійника умовляли його тікати за границю, бо тута більшовики таких уже розходують. «А мене за віщо?! Я ж убогим людям ціле своє життя помагав», – сказав благодійник. І по трапові на корабель не спрямувавсь. Але повернувся у свою кохану Чернігівщину.

Незагайно за ним і приїхали чекісти. Народ заступивсь за нього. І не підпускав до нього узброених чекістів. Але вони переконали народ: «Ми тільки до Ніжина його довеземо, покажемо начальству, а відтак і назад привеземо». Народ і відпустив свого благодійника.

По котромусь часові ізнов заявилися ті самі чекісти. І сказали народові: «По дорозі до Ніжина він спробував утекти. Під час утечі ми його і застрелили».

Аяк. Не оден у цьому світі за своє добродіяння розплачувався дорогою ціною. Власним життям. Через думку мою перейшло.

Чорний ворон

У процедурній. Щойно мені увели ін'єкцію. За вікном сива снігова моросява. На пагорбі віддалеки храм голубий ік небесам вознісся.

На сивий снігом укритий балкон прилетів чорний ворон. І усівсь. Дзьоб у нього довгий сірий. А доокола іще один ворон чорний літає. Може, також присісти намислив. Але не сідає.

Через думання моє переходить. Що ці ж чорні ворони живуть довго. І, може, й цей ворон береже у пам'яті своїй знаки світу он із якої далечини. А у бринінні Тичинине наблизилось. З криком сів на груди ворон. Чорний ворон птах.

Вагота життя

На лікарнянім ліжку. Ізгадується. Як у сімдесятип'ятилітньому віці на світанку уліті розбив параліч нашого найближчого хутірського сусіда Івана Ковшового, то він потому трошки оклигав, на тичку високу спираючись, шкутильгав сюди-туди у хутірським просторі. Але страждав невимовно, нудився світом і увесь час просив смерти.

Я часто заходив до Ковшових, й тоді Іван одразу зводив на мене прохально стражденного погляда:

- Принеси-но, Гандрію, мені якусь книжку...
- А яку? – запитальне моє навстріч спрямовувалось.
- Та будь-яку... – Іван.

І тут до розмови приєднувалася Мар'я, благовірна дружина Йванова:

– А от скажи, Гандрію, по-моєму, книжка людині зовсім не потрібна? Нащо вона людині?

У сильнім стражденнім зворушенні, а ніби й гнівно Іван випередив мене з відповіддю:

– О, не кажи, Мар'є! Да ти знаєш, що таке книжка?! Книжка, ну... – тут Іван затнувся, з трудом шукаючи у зболеній голові ясного визначення: – Добра книжка – то як добра людина, яку ждеш, не наждешся – і ось вона зайшла...

Якось я зайшов до Ковшових ясного сонячного серпневого передосіннього дня. Іван сидів у дворі на табуретці і при колоді з натугою рубав тонкі соснові цурпалки. Зять привіз дрова і порізав їх.

– Бог в поміч! – кажу. – От Ви уже і дровця рубаєте...

Іван зітхнув і з гіркотою промовив:

– Ех, хватило б уже сої житки...

У його голосі бриніла втома життям. Схоже, що днями своїми він уже наситився.

Іванові тоді минуло сімдесят дев'ять літ. Гарненько укладені ік стіні комори дровця у своїм засиханні під Сонцем випромінювали ніжно лагідні пахощі живиці.

Енергія всюдипроникнення

Десь за стінами лікарні сходить велике червоне Сонце. І крізь вікна та найменші шпарки у дверях та стінах і по підлозі у коридорі більші, менші смужки червоні і вкраплення благісно поклалися. Ясні сонячні зайчики.

І через думання моє перейшло. Яка могутня енергія небесного світила. Енергія всюдипроникнення.

Троянда цвіте

У коридорі лікарні. За вікном на глибокі сніги зійшла, поклалась сива паморозь. По кутках стоять, причаїлися у наслуховуванні сині тіни. У однім ряду два фікусових виструнчилися. А поміж ними у розкішній доволі просторій коричневій вазі китайська троянда примостилася. Сама невеличка, гіллячкувата. Листочки на ній маленькі. А геть незавидна. Як ото чоловік незавидний у гурт люду вишуканого, визігорного затесується. Але сяєво невидимо од нього струменить.

Пригледівся я до троянди. Позір мій поманила вона. І з-поміж зелених листочків ніжно поглянули на мене дві червоні квіточки. Ї промовили пелюстками своїми:

– Ось зима сива над світом сиво білим порядкує. А ми вже є. Цвітемо...

Службниця коридором ушвидчено заклопотано переходить.

– Ви бачили: троянда зацвіла... – кажу подивовано.

– Та ж бачила, – відповіла вона неутрально.

І віддалилась заклопотано.

Музика далекого небосхилу

Із вікна палати. Після кількадечної моросявої сутінкової сірості раптом виглянуло сонечко. Ї увиразнилися міські вулиці і доми у візерунках своїх. На далекім небосхилі у легенькім синім серпанку ліс зелено заяснів. І дивна музика од нього забриніла. Ї до мене долинула.

Міцний горішок

У місяці вересні. У міській лікарні. За вікном шатристій волоський горіх свої іще зелені гілля поважно тихо розпустив. В очікуванні невідворотного. Що скоро осиплеться із нього листячко. І вода його не понесе.

Уранці пригледівся я. На одному горішкові зелений кожушок тріснув. Наступного ранку забачив я, що на кількох уже горішках зелені кожушки тріснули. Іще ранку наступного – уже на багатьох. Відтак горішки почали випадати зі своїх зелених кожушків, а кожушки, вивертаючи чорні овчинки, зморщувалися. Тільки отой перший чіпко тримався за серцевину матірнього кожушка. Одвиснув геть, на волосинці тримався, але долі не падав, як його побратими. Такий міцний горішок. Подумав я.

Хвала Сонцю!

Уранці. Із вікна лікарні. Зійшло Сонце. Міські краєвиди тихо врочисто вітають небесне світило. Ближні і дальні дома у радості заясніли візерунково усіма своїми вікнами, вигинами і зазубринками.

Уже на вулиці. Поранкова іще свіжість. До дерев придивляюсь, приглядаюсь. Кущі, квіти, дерева – сі зродженці теплого небесного світила – лагідну пісню співають Сонцю у своїм квітуванні і зеленим розростанні. А найвиразніше і найурочистіше молоді листочки беріз і вершечки тополь у своїм наближенні до неба. Хвала Сонцю! Тихо і врочисто торжествує світ.

Взірці прямостояння

На крутих, майже прямовисних схилах Володимирської гірки чіпко вкоренилися, спрямувались ік небесам дерева. Коріння їхне в один тільки бік подалося, за рятівний край пагорба учепилося, а стовбури усі прямовисні. Стоять крислаті клени і стрункі ясени, витримуючи розгулювання потужних вітровіїв. Як взірці прямостояння.

Сила життя

У сусідньому дворику. На асфальті перед входом у помешкання умонтовано два цументовані височенькі циліндри. Ув одному квіти ясно кольорові процвітають. У другому верба висаджена, учепилася. І уже доволі шатристо вгору розрослася. Придивився я. Цументований тут циліндр тріснув. На сходах господиня сидить. Питаюся у неї:

– А чи коріння верби крізь асфальт до ґрунту доступ має?

– Має, – каже господиня.

– Чому цумент тріснув?

– А що ви хочете. Верба ж росте, стовбур грубшає. Простір собі виборює. Така сила життя... – ізнов відповідає жінка.

Зацвіли магнолії

Така рання цьогоріч весна. У початку квітня уже удень +20°C – +22°C. Трава зазеленіла. На Володимирській гірці унизу між деревами з'явилися перші білі зірчасті квіточки. І жовті калюжниці від сонця засяяли. Кущі викинули перші ніжно бліді зелені листочки. І каштани свої маленькі свічечки показали. На Пейзажній алеї зацвіли магнолії. Листочків на них іще нема, а білі квітки засвітилися. Так рано. Чи не на холод.

Ластівки літають

Хоча й квітень неймовірним холодом обвіював нас, а весна ніби рання. Сьогодні після заходу сонця у вікно на Пейзажну алею подивився. Понад будинками і понад вікном моїм уже ластівки літають. Так рано. У початку травня.

Ворона п'є воду

На Володимирській гірці. Легкий морозець уранці скував калюжу. Сіра мудра ворона льодок дзьобиком продовжала і п'є воду. Не боїться застудитись. Бо горло у неї міцне, загартоване.

Пахощі старої липи

Ця шатриста зболена, але стоїчна липа біля фундаменту Десятинної Церкви упевнено прошкує, наближається до свого чотирьохсотліття. Але сказав хтось, що вік її іще довший. І ніби до Петра Могили вона уже зеленіла.

Зацвітає це дерево пізніше, коли інші липи уже відцвіли, і цвіт їхній метеликами осипається долі. Але які незвично лагідні пахощі випромінює у своїм цвітінні стара липа. Подумалось. Через думання перейшло. Це пахощі із перейдених часів, що їх уже не знає, не випромінює сучасний зінакшений світ.

І вони не пам'ятають

Навпроти Академії мистецтв на пагорбі благословеннім чорноствбуристі старі дерева сиву думу думають. А знакова таблиця чорна коло них нагадує. Фундамент церкви XII століття. Гай-гай, коли то теє було. І де кості славних зодчих, майстрів храму сього спочили. Того і дерева широкостовбуристі не пам'ятають. О тім пам'ять бережуть хіба чорні кам'яні брили, що там-там поміж деревами умоцувалися, ік землі, ік пагорбу благословенному поприклякали.

Говорять діти

Минулої осені була у мене розмова із учнями нашої сільської школи, яку і я закінчив рівно шістдесят років тому.

Запам'яталося, і тепер інколи у спогад нагортається, біжить. Як один хлопчик запитаннячко до мене отаке спрямував: «От ви кажете, що дуже любите свій хутір і про те пишете. А чому ж ви не жили і не живете й досі на тім своїм хуторі, а вирушили у світ?».

А й справді.

У тій розмові зі школярами я читав за пам'яттю вірші Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Павла Тичини, Максима Рильського. Діти прихильно і з увагою слухали. А одна дівчинка і побажання мені висловила: «Щоби ви до кінця віку свого те усе, що нам розповідали, да пам'ятали...».

А й справді. Яке гарне побажання. Бо ж зі старінням і пам'ять наша розпадається, а не оно сили розтікаються. Написано ж. Пожалій вітця свого, коли оскудіє силою і розумом.

Цапки борюкаються

Після тривалого холоду нарешті удень потепліло. На небі сині хмаринки. Сонячно.

Прогожуюсь у сільськiм парку, у колишнiм панськiм саду. Парк сей а геть занехаяний. На багатьох старих деревах кущиста омела засіла. Котрі ж і схильність до усихання виразно виявляють, засвідчують гіллям своїм. А порошно у середині стовбура сховане, корою старою затулене.

Там-там кози ік землі шпелями припальовані. Козенята довкола них, як діти, граються. Одна коза травною не смакує, а передніми і задніми уже ногами на стовбур зіп'ялася. Листя із гілля дістає.

А оньо два малих цапки – чорний і сивий – один супроти одного дибки на задніх ногах станули. Секунда – і буцнулись лобами. Да й борюкаються не на жарт. Як у тій

казці. Що двоє цапків на вузькій кладці стрінулись. І 'ден 'дному з путі не зійшов. А борюються стали.

Така грайливо потішлива, звеселяюча картина із перейдених, біблійних часів заясніла у поранковості в нашій старім сільським парку.

Сліди на снігу

Така рання і непевна, з коливаннями зима зійшла на нас грішних. Після короткої відлиги завертівся сніговій. Уранці прогулююсь біля Історичного музею. На юнім ідеально білім снігу птахи позоставили свої сліди. Такі ніжно яскраві візерунки. Й нечувана досі біла музика доокола них бринить.

Песик шукає хазяїна

Оголошення на стіні будинку вичитую. А далі уміщено розлогий опис двох цуценят. Хлопчик і дівчинка. Які вони гарненькі да сумирненькі. Да розумненькі.

А я собі уявляю юну тугу цих вирізняваних сотворінь за добрим і спочутливим хазяїном.

Іще одна сходинка...

Із Лісового ринку з повною торбинкою повертаюсь. Перед сходинками у метро зупиняюсь. Навстріч мені простує чоловік із двома палицями. Вичікую, поки зійде з останньої сходинки. І кажу обнадійливо:

– Іще одна сходинка – і велика наша перемога...

Чоловік прихильно посміхається.

Кроки перші – кроки останні

На алейці біля Історичного музею прогулююсь зі своїм незмінним кийочком. Навстріч мені молода мати колясочку голубу везе, котить, провадить. Ось хлопчика маленького із коляски виймає, на ніжки його ставить, умоцьовує. За ручку тримає, а він невпевнено так іще чеberяє. Затим свою ручку

од нього забирає, у самотійний хід благословляючи. Хлопчик розгублено несміло переставляє свої ніжки, похитуючись.

Зрівнюємось. Я і кажу:

– Кроки перші – кроки останні. Вони завжди нелегкі.

Мати і хлопчик усміхаються мені.

Молитва незрячого

Мені знайомий самотній незрячий поет отаку бувальщину переповів.

Як на Великдень до нього завітали батьки одного відомого співака з уклінною подякою. Річ то в тім, що їхній знаменитий синок майже до тридцяти літ ходив неоженьбою. Усе парубкував себто. Й ні о чім таким не журився. Звісно, батьки тривожилися, пам'ятаючи народну мудрість, що її колись промовисто вивів удатний на слово Семен Лапка: «Якщо до тридцяти не оженився, а до сорока літ не розбагатів, то все». Тобто усе вже втрачено безнадійно.

І тоді батьки звернулися до самотнього незрячого поета, щоби він молився за їхнього синочка. І щоби у Господа вимолвив йому пару. Незрячий і молився.

По котромусь часові і сталося. Знаменитий співак одружився. Радість батьків запульсувала веселково. Й подяка їхня Великодня станула перед незрячим поетом уклінно.

У рибному магазині

На другому поверсі. На вулиці Павлівській. Із торбинкою морської капусти підходжу до каси. Передо мною чоловік кремезний уже розрахувався за своє укуплене. Але не поспішає відходити. Усе касирці утовкмачує: «Украинского языка не существует. Есть только малорусское наречие. И Александр Солженицын так сказал...». Касирка тільки прихильно усміхається. Тут і я не втримався:

– Пане, не зневажайте так до основ душу народу, серед якого судилось вам замешкати...

Чоловік хапає мене за плече і вигукує:

– Да пашол ты вон...

Я посягаюсь іще щось сказати. Але цю розмову почув адміністратор. Скоренько підбіг до мене і пальцями своєї правиці указав мені напрямок простувати «вон». Я і віддаляюсь.

Уже унизу хвилин п'ять укладаю у торбинку своє укуплене. А позір мій усе на сходи спрямований. Чи той кремезняк іще не сходить. І уява моя малює, як прихильно касирка і адміністратор вислуховують його шовіністичні теревені.

Портрет

Ось який виразний портрет нашого генія Івана Франка намалював Михайло Коцюбинський:

«Невеликий, хоч сильний мужчина. Високе чоло, сірі, трохи холодні очі, в лініях бороди щось енергічне, уперте. Рудувате волосся непокірливо пнеться, вуса стирчать. Скромно одягнений, він тихий і непомітний, коли мовчить. А заговорить – і вас здивує, як ця невисока фігура росте й росте перед вами, мов у казці. Вам стане тепло і ясно од світла його очей, а його мова здається не словом, а сталлю, що б'є об кремій і сипле іскри».

Тріщи – не тріщи...

Як розказували наші Мати, то зими колись були дуже люті, морозяні, снігові. Але коли минали Водохрещі, то мороз слабнув, дні довшали, ясне сонечко горою ішло. Й надія рожевіла, що Господь допровадить стрінуги ще одну весну. І казали люде тоді до морозу: «Тріщи – не тріщи, а вже Водохрещі». І така іще примовка побутувала: «На Водохреща циган кожуха продає».

І я іще пам'ятаю із п'ятдесятих років минулого століття такі довгі, сталі, холодні морозяні зими. Це тепера усе зінакшилось. Коли осінь, а коли зима, то й не означиш виразно. Удень відлига, а до ранку крізь ніч сімнадцять градусів морозу. А завдяки втручанню людини у закони природи, напевне.

Якби...

Сидів коло вікна у своїй хаті на хуторі наш уже парализований сусід Іван Ковшовий. Печально крізь вікно дивився на світ Божий і з гіркотою розпачливо промовив:

– Ех, якби так міг, як не можеш...

Вугельце хати

Казала колись хутірська сусідка Мар'я своєму синові Якимові:

– Усе, синочку, я тобі можу віддати. Усе, що в хаті є. От оно сього вугельця хати віддати не можу...

Секретар райкому Плохий

Колись давно за совєцького режиму ув одному районі в нашому краї на посаді першого секретаря перебував такий собі чоловік на прізвище Плохий. Жив, поживав да собі добра наживав. Але на відміну від інших начальників здержував свою агресію супротив наших гречкосіїв. Напевне, щоби злагіднити своє викличне прізвище.

А під ту пору у тім районі на самотнім хуторі мешкала одна старенька самотня бідна удовиця. Стріха на її неза-видній халупці а геть з'їхалася. І перекрити нічим, да й не під силу їй уже. Коли дощ заливний сіється, то вбогу постіль свою з одного вугла в інше пересовує. І спасу нема. Як хуторянин, я на своїй шкурі ті моменти звідував, зносив.

Намислила нещасниця до району податись. Із одного жонду її до жонду другого спрямовували, спихали. Ноги тільки відтоптала, а на поміч ніхто не зголосився.

– А ти до Плохого піди... – нараяв один сельчанин.

– Да я уже і добрих людей обходила, чи ж Плохий мені поможе, – зневіра її промовила.

Але таки пішла. Дочекалася прийому. Станула перед самим Плохим і теє саме сказала:

– Я обійшла багато добрих людей, ноги підтоптала, але помочі ніякої. Чула, ніби ви чоловік плохий, не вірю, що і ви мені допоможете...

Секретар Плохий, поблажливо заспокоюючи нещасницю, тільки посміхнувся.

Через місяць приїхали майстри і перекрили вдовину халупку новеньким шифером.

«Можит, хто-то поймал великую щуку...»

І також під тую пору в обласній газеті «Червоний прапор» співпрацював нештатним кореспондентом такий собі Фейштер. Чоловічок уже підтоптаний, але за життя тримався чіпко. Йому щороку міняли, оновлювали кров. Й позаочі котрі побратими подейкували. Що тепера він уже не Фейштер, а зінакшений, бо гинча кров пульсує у його жилах.

Та не в тім річ. Річ у тім, що Фейштер збирав, постачав редакції спортивні інформації й різні цікавинки.

Ото якось і телефонує Фейштер першому секретареві Плохому:

– Ви Плохой?

Відповідь:

– Я Плохой...

– С вами Фейштер говоріт. Чирвоний прапор... – напористо представницьки рекомендується Фейштер. – Как поживаєте? Што у вас новенького?

Плохий звітує, як промислові підприємства району усі плани перевиконують.

– Да нет. Што-нібудь інтересненького... – каже Фейштер.

Плохий звітує, які високі врожаї цьогоріч колгоспи виростили.

– Да не. Интересненькое што-нібудь, – напосідає Фейштер.

Плохий мову про культуру веде, як гуртки художньої самодіяльності у кожному селі люд звеселяють.

– Да нет... – усе те ж Фейштер.

– То що ж вам треба? – уже виходить із себе Плохий.

– Понімаєте, – каже Фейштер. – Можит, хто-то поймал великую щуку...

Плохий покладає слухавку. І миттєво телефонує редакторів газети:

– Що у вас за чмури там сидять...

Да й переповідає оту розмову. А уже побратимство рознесло її поміж людьми.

«Якийсь безмозкий...»

Першим секретарем обкому у нашім краї був назначений Мозговий. Чоловік тоді відносно іще молодий. До сорока літ. Він грав демократа. Розгулював ринками та вулицями і смакував пончиками і пиріжками, уголос коментуючи їхню якість.

Це отой Мозговий, од якого потерпіла Катря, що на касі у «Чайній» на околиці міста сиділа. У сій «Чайній» водії підігрітися завжди зупинялися. Не кожного дня там і чай заварювався, але міцне питво тут не вибувало.

Зайшов туди якось Мозговий. Обідав не обідав, але щось йому не сподобалося. Здається, чаю не було і сіль у

сільничках на столах не стояла. І попросив Мозговий «Книгу пропозицій і скарг». А хто ж таку книгу показувать одважується. Це ж не книга Маркса чи Леніна. Підійшла до Мозгового Катря, обняла його огрядного, за водія сприйнявши:

– Паринь, нашо тобе чай, нашо тобе книга, я лучче стакана повного міцної тобе наллю...

Не сиділа Катря більше на касі. Але аж до пенсії іще потому морозними зимами на відкритому ринку у білих рукавицях морожений хек продавала. Й терпляче зносила насмішкуваті погляди усіх перехожих.

Але од трапунку отого виграв заступник директора тресту їдалень і ресторанів Штейнберг. Мозговий того ж дня зателефонував директорові означеного тресту Наумову. Наумова на місці не виявилося. Відповів Штейнберг. Вислухавши про подію, він не вимовив у відповідь жодного слова. Слухавка ніби випала із його руки. Сам Штейнберг долі повалився. Ніби інфаркт. А коли через чотири місяці повернувся у трест, то Наумова там уже і духу не було. І Штейнберг спокійно посів його місце директора.

А от сей трапунок уже у нашому районі стався. Депеша надійшла. Самий Мозговий до нас їде власною персоною. Заворушилося місцеве начальство. Наказ грізний надійшов. Стовбури усіх придорожніх дерев біло вибілити. Зігнали людей. І дерева спішно білять. Аж тут небо розчинилось – дощ лле. Люди мокрі дерева білять. Наказ є наказ. Аж тут машина їде. Зупинилася. Огрядний пан із неї вийшов і до людей наблизився:

– Що ви робите?

Один чоловік обізвався:

– Да тут має їхати якийсь безмозкий, то нас заставили дерева білить...

– Скажіть тому, хто вас заставив у дощ дерева білить, що він сам безмозкий,.. – тільки і промовив Мозговий, да й увівся у свою машину.

Генетичне перестрашіння

Ізгадується. Коли у початку 60-х років минулого століття я працював у редакції обласної газети в Бухарі, то серед інших див старовинного узбецького міста, моє подивування викликав і один працівник редакції на ім'я Олексій Дорош. Письмак він був слабенький. Писане слово не упокорювалось йому. Напише два рядки, зіжмакає аркуш паперу і викине у драбинясту дротяну корзиночку. До вечора корзиночка з верхом уже напхана пожмаканим папером.

Але подивовував Олексій і своєю патологічною засекреченістю. Ніхто не знав, не відав, де він винаймає помешкання. Якось двоє працівників вирішили з'ясувати, вияснити це. Вони віддалеки назирці супроводжували Олексія після роботи. Але він обернувся, забачив їх, і став петляти вузькими вуличками і провулками старого міста. Переслідувачі й розгубилися серед згромадження сиво глиняних мазанок. І збагнули, що затія їхня зійшла намарне.

На одному місці Дорош довго не затримувався. Але коли він вирушив із Бухари, то редакційний водій Хабіб Нурулаєв, який перевозив Дорошеві манатки на виділену йому квартиру, розповів і таку історію. Як уже усі спакзовані речі були унесені у нове помешкання, то Олексій Дорош вийняв довгого блискучого ножа і пригрозив Хабібові: «Якщо писнеш кому, де знаходиться моя квартира, горло переріжу».

Дорош увесь час нагадував, ніби він закінчив факультет чи відділення журналістики Алма-Атинського університету. Але тому один викладач цього вишу стверджував, що ніякого Дороша в усіх випусках там не значилося.

Іще хтось тому роз'яснення приніс. Ніби батько Дороша у 30-х роках зазнав переслідування і був люто репресований, коли хлопчик, може, іще й не народився. Але уже на генному рівні йому передалось велике перестрашіння. А цілком можливе.

З М І С Т

Давні листи. <i>Повість</i>	3
Люди з картотеки. <i>Повість</i>	35

У світлі спогаду

Євген Сверстюк.....	72
Як спомин на все життя	83
Час тільки для добродіяння	90

Із циклу «Новели нашого хутора»

Клим.....	93
Барило.....	97
Шлях зі дзвінком.....	99
Цуценя	100
«Якби ж то рак...»	103
Ой, Кравзюку... ..	103
Сівач.....	103
Село – то сіло	104
Померла Надя Німка.....	105
І по той бік гора... ..	105

Із циклу «Сюжети з природи»

Сільські зустрічі	106
Лікар і гравець.....	111
«Відстежували кожен крок...»	114
За субсидією	116
Виконавці наказу	120
Доброзичливі	121
Читаючи газети... ..	122
Випробування теплом і холодом.....	123

Зі шпитальних настроїв

Геолог.....	126
Хімік.....	130
«А мене за віщо?...».....	133
Чорний ворон	135

Вагота життя.....	136
Енергія всюдипроникнення.....	137
Троянда цвіте	137
Музика далекого небосхилу.....	137
Міцний горішок	138
Хвала Сонцю!	138

Спостереження

Взірці прямостояння	139
Сила життя	139
Зацвіли магнолії	139
Ластівки літають	140
Ворона п'є воду	140
Пахощі старої липи.....	140
І вони не пам'ятають	140
Говорять діти.....	141
Цапки борюкаються.....	141
Сліди на снігу	142
Песик шукає хазяїна... ..	142
Іще одна сходинка... ..	142
Кроки перші – кроки останні	142
Молитва незрячого	143
У рибному магазині.....	143
Портрет	144

Із криниці пам'яті

Тріщи – не тріщи... ..	145
Якби... ..	145
Вугельце хати	145
Секретар райкому Плохий	145
«Можит, хто-то поймал великую щуку...»	146
«Якийсь безмозкий...»	147
Генетичне перестрашіння.....	149

Літературно-художнє видання

Кондратюк Андрій Іванович

ДАВНІ ЛИСТИ

Повісті, оповідання, спогади, спостереження

Редактор *Борис Боровець*
Набір *Валентина Печоріна*
Макетування, верстка
дизайн палітурки *Віталій Власюк*

Підписано до друку 24.07.2017 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсет. гарнітура «PT Serif». Друк офсет.
Ум. друк. арк. 8,84. Наклад 150 пр. Зам. 53.
Видавництво «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;
e-mail: oberegi97@ukr.net.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.
Надруковано в друкарні видавництва «Волинські обереги».